

Grupa autora

TITOVA POSLEDNJA BITKA

Narodna knjiga 1981.

Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito vodio je mnoge bitke.
Sve su odlučivale o našoj sudbini – o Jugoslaviji.

Prvih meseci godine 1980. život ga je izazvao u njegov poslednji boj.
Je li Tito svoju poslednju bitku izgubio? Ne!
Izgubio ju je za sebe, ali za Jugoslaviju, koja je bila svrha i sadržina svih njegovih bitaka,
za svoju Jugoslaviju, čijem je stvaranju bitno doprineo, dobio je i tu svoju poslednju bitku.

Jugoslavija je, kao i uvek na njegov poziv, bila jedinstvena.
Ovoga puta u žalosti, ali sa stisnutom pesti. Zaklela se da za nju nema drugog puta do
Titovog.

I svet je, videvši kako su se oko njegovog odra okupili svi državnici sveta, rekao:
i u smrti Tito ostvaruje svoju viziju saradnje, koegzistencije, mira među narodima naše
planete.
Tako je Tito dobio svoju poslednju bitku.

Ova knjiga prikazuje kako je Tito vodio ovaj boj,
kako se Jugoslavija oprostila od svojega najvećeg čoveka
i kako se ceo svet poklonio državniku koji je uticao na sudbinu našeg stoleća.

UTORAK, 1. I 1980.

DOČEK NOVE GODINE U KARADORĐEVU

Karadorđevo, 1. januar (Tanjug) – Predsednik Republike Josip Broz Tito dočeka je Novu godinu u Karadorđevu. U srdačnoj atmosferi i prijatnom raspoloženju u krugu porodice, s njim su Novu godinu dočekali i njegovi najbliži saradnici, rukovodioci Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine i drugi.

Tačno u ponoć predsednik Tito digao je čašu i, nazdravljajući prisutnima, izrazio svoje uverenje da će u 1980. godini biti ostvareni još veći rezultati u razvoju naše socijalističke samoupravne zajednice. Zatim je predsednik Tito zaželeo svima mnogo uspeha u radu.

Posle toga, predsedniku Titu Novu godinu srdačno su čestitali drugovi Vladimir Bakarić i Stevan Doronjski sa suprugama, sinovi Žarko i Mišo sa članovima svojih porodica, drugovi Radovan Vlajković, Dušan Alimpić, Nikola Ljubičić, Josip Vrhovec, Vilmoš Molnar, Dušan Popović, Berilav Badurina, Tihomir Vilović sa suprugama i drugi.

NOVOGODIŠNJI RUČAK

Karadorđevo, 1. januar (Tanjug) – Predsednik Republike Josip Broz Tito priredio je u utorak u Karadorđevu ručak na kojem su, osim članova porodice, bili i drugovi i drugarice koji su zajedno s njim dočekali Novu godinu.

U toku ručka, Vladimir Bakarić zahvalio je predsedniku Titu u ime svih gostiju na srdačnom gostoprinstvu i prijatno provedenim satima u Karađorđevu.

»Dragi druže Tito, dozvoli da ti u Novoj godini zaželim mnogo uspjeha, jer će tvoje djelo biti potrebno čovječanstvu i svima nama u domovini. Želim ti mnogo zdravlja i u ovoj godini«, rekao je između ostalog Vladimir Bakarić.

Predsednik Tito je prvo zahvalio Vladimiru Bakariću na toplim rečima, a zatim je izrazio zahvalnost svima koji su došli da zajedno s njim dočekaju Novu godinu.

»Veoma se radujem kada mogu da provedem izvjesno vrijeme u društvu svojih saradnika, svojih drugova i članova svoje porodice. Porodica se svake godine povećava, što me veoma raduje«, rekao je predsednik Tito.

Predsednik Tito je izrazio svoje žaljenje što im vreme ove godine nije naklonjeno, pa gosti nisu mogli upoznati sve lepote Karađorđeva. Zatim je nastavio:

»Nadam se da ćemo i sledeću Novu godinu dočekati zajedno i da će nas tada vrijeme bolje poslužiti. Ali moramo dobro zapeti da bi smo ostvarili ono što želimo, ono što smo predvidjeli za ovu i naredne godine. Ova godina će za nas biti teška. Da bismo savladali teškoće s kojima se suočavamo, moramo angažovati sve fizičke i umne snage naših ljudi.

Mi smo mala zemlja, ali zemlja koja nije siromašna. Jugoslavija je bogata, potencijalno vrlo bogata. Samo, potrebno je više rada, više discipline, više štednje. Jer, kod nas ima rasipanja.

Uvjeren sam da ste sa mnom saglasni ako kažem da u 1980. godinu ulazimo jedinstveni, kao što smo bili u ratu i u poslijeratnim periodima. Zahvaljujući tom jedinstvu, mi se ničega ne bojimo. Dižem ovu čašu za sreću i prosperitet naše zemlje, za vaše zdravlje, drugarice i drugovi. Živjeli!« rekao je na kraju predsednik Tito.

ČETVRTAK, 3. I 1980.

122 DANA NADE

Ljubljana, 3. januar (Tanjug) – Po savetu lekarskog konzilijuma predsednik Republike Josip Broz Tito primljen je juče u Klinički centar u Ljubljani zbog ispitivanja krvnih sudova nogu.

Jugoslavija je još bila u prazničnom novogodišnjem raspoloženju, ponegde još nisu počele da rade mašine u 1980. godini, kada je u četvrtak po podne stigla vest da se predsednik Republike Josip Broz Tito nalazi u Kliničkom centru. Pomislili smo da se radi o rutinskom pregledu, a nismo bili svesni činjenice da je započela poslednja bitka velikana naše revolucije, a stratega i mislioca, poslednjeg velikog vođe drugog svetskog rata, tvorca nove Jugoslavije, državljanina sveta. Borbu, dugu 122 dana, preživljavalo je 22 miliona Jugoslovena, milijare ljudi, jer Tito nije bio samo naš – pripadao je celom svetu.

Tanjugova vest o odlasku predsednika Republike Tita u Klinički centar obišla je svet za nekoliko trenutaka.

Agencija Frans Pres prva je poslala vest da je maršal Tito primljen u Klinički centar. U komentaru se zaključuje da je zdravstveno stanje predsednika »u izvesnoj meri ozbiljno« pošto Tanjug ne izveštava da se radi o rutinskom pregledu.

Junajted Pres Internešenel i Asošijeted Pres objavili su kao hitnu vest o Titovom odlasku u bolnicu. AP je u dodatku nabrojao od čega je Tito bolovao poslednjih godina, navodeći da se predsednik Republike vrlo brzo oporavio posle svih zdravstvenih tegoba i ubrzo ponovo stupio u akciju, nastavio svoja mnogobrojna putovanja, primao svetske lidere. »Tito je prošle godine posetio deset država na četiri kontinenta, učestvovao na Konferenciji nesvrstanih u Havani, a u Beogradu je primio 41 stranu delegaciju.« (AP)

Agencijsku vest odmah su preuzele američke radio – stanice ocenivši njen značaj time što su vest o Titovoj bolesti objavile pre izveštaja Bele kuće o Avganistanu.

Ljubljana, 6. januar – Posle izvršenih ispitivanja krvnih sudova nogu, predsednik Republike Josip Broz Tito napustio je danas Klinički centar u Ljubljani. Utvrđeno stanje zahteva dalje intezivno lečenje. Konzilijum lekara: prof. dr Bogdan Breclj, prof. dr Mioljub Kičić, prof. dr Miro Košak, prof. dr Jovan Ristić, prof. dr Đorđe Popović, prof. dr Stanislav Mahkota, prof. d. Predrag Lalević i prof. dr Ivo Obrez.

Jugoslavija je odahnula. Voljeni predsednik pново se nalazi na Brdu kod Kranja, gde je provodio radne dane u podnožju planina, u prijatnom goranjskom ambijantu.

Tito je u dobrim rukama, govorili smo sami sebi. Mnogi su pomislili: ne bih voleo da sam na njihovom mestu jer je odgovornost koju nose ogromna.

Ko su ti specijalisti koji su potpisali drugo saopštenje o zdravstvenom stanju predsednika Republike Josipa Broza Tita, ljudi od kojih smo narednih 120 dana očekivali novosti – radosne kada se Titovo zdravstveno stanje poboljšavalo, i zabrinjavajuće kada su bolesti počele da se nadovezuju jedna na drugu? Od 6. januara do sudbonosnog 4. maja lekari su za javnost predstavljali samo »konzilijum lekara« da bi tek poslednji, najtragičniji izveštaj bio ponovo potpisan njihovim imenima.

Lekarska etika obavezivala je konzilijum na ćutanje; u njemu su bili ljudi svesni svoje odgovornosti. Tim lekara – specijalista koji žive za svoj rad, a ne za reči o njemu.

Možda će za nekoliko godina dr Bogdan Breclj, dr Mioljub Kičić, dr Miro Košak, dr Jovan Ristić, dr Đorđe Popović, dr Stanislav Mahkota, i dr Predrag Lalević otkriti pojedinosti borbe za Titov život, bitke koju su, zajedno s njim, vodili 122 dana. Ipak, to je stvar budućnosti. Za sada možemo samo nešto podrobnije predstaviti stručnjake, kratko i sažeto, kao ljude i lekare, jer u biografijama svakog od njih ima materijala za čitavu knjigu.

Profesor dr Bogdan Breclj, najstariji član konzilijuma lekara, rođen je 6. maja 1906. godine u Gorici. Studije medicine završio je u Insbruku. Dr Bogdan Breclj je bio stari Titov prijatelj i lekar; bio je član lekarske ekipe koja je 1951. godine operisla našeg maršala. Vodio je brigu o zdravlju predsednika Tita od 1947. godine, a konzilijum lekara je vodio kao najstariji član. Stručnjaci smatraju da kao profesor Medicinskog fakulteta u Ljubljani ima izvanredne za razvoj savremene ortopedije. Kao učesnik narodnooslobodilačke borbe obavljao je niz dužnosti; bio je i glavni hirurđ partizanskih odreda Slovenije i organizacioni sekretar

Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Slovenačko primorje i Trst. Posle oslobođenja obavljao je mnogobrojne društvene dužnosti. Član je Slovenačke, Hrvatske i Srpske akademije nauka, mnogih inostranih akademije i drugih naučnih institucija.

General—major prof. dr Mioljub Kičić rođen je 1911. godine u Vranju. Za četiri decenije medicinskog i društveno—političkog rada nagrađen je 1979. godine nagradom AVNOJ-a. U toku rata nalazio se u nemačkom zarobljeništvu, posle oslobođenja bio je lekar u glavnoj bolnici, a zatim profesor Vojnomedicinske akademije. Poslednjih osam godina je načelnik Interne klinike VMA. Dr Miroljub Kičić objavio je više od 170 naučnih radova. Jedno od njegovih najznačajnijih dostignuća, plod dvanaestogodišnjeg istraživanja, jeste otkriće da se dodatkom minimalnih količina joda u kuhinjsku so birno smanjuje broj obolelih od gušavosti i kretenizma kojih samo u Jugoslaviji ima više od milion i po. Posle ovog otkrića u Jugoslaviji se stavlja jod u so koja se koristi u širokoj potrošnji.

Profesor dr Miro Košak, redovni profesor hirurgije Medicinskog fakulteta u Ljubljani, rođen je 1919. godine u Ljubljani. Studije medicine završio je u Zagrebu. Po njegovoj zamisli izgrađena je aparatura za vantelesnu cirkulaciju pomoću koje je 1958. godine uspešno izveo prvu operaciju na otvorenom srcu u Jugoslaviji. Dr Mirko Košak uveo je i mnoge operativne zahvate, između ostalog ugrađivanje tranzistorskih pejsmejdera i utvrđivanje veštačkih srčanih zalistaka. Godine 1971. izveo je prvu u Jugoslaviji aotrnokoronarni baj—pas krvnih sudova. Bio je u ekipi lekara koja je od 1951. vodila računa o zdravlju predsednik Tita, a od 1953. godine pratio ga je na svim njegovim putovanjima.

Profesor dr Jovan Ristić, rođen 1912. godine u Beogradu, profesor je beogradskog Medicinskog fakulteta u penziji, savetnik Neuropsihijatrijske klinike u Beogradu. Studije medicine završio je u Beogradu, a specijalizaciju u Parizu. U Londonu se specijalizovao za elektroencefalografiju. Autor je mnogih naučnih radova. Napisao je, između ostalog, knjigu »Medicina i društvo«. Član je Srpske akademije nauka i umetnosti.

Pukovnik profesor dr Đorđe Popović je drugo vojno lice u konzilijumu lekara. Rođen je 1917. godine u Kupresu. Studije medicine završio je u Beogradu. Učesnik je narodnooslobodilačke borbe i otada je u vojnoj službi. Sada je načelnik kardiološkog odeljenja Vojnomedicinske akademije. Kardiologiju je spevijalizovao u Engleskoj, SAD, Belgiji, Nemačkoj i Francuskoj. Zajedno sa prof. dr Isidorom Papom uvodio je u Jugoslaviji kardiovaskularnu hirurgiju, a niz godina bio je kardiolog konsultant. Član lekarskog konzilijuma postao je pre deset godina.

Profesor dr Stanislav Mahkota rođen je 1913. godine u Volku kod Kranja. Studije medicine završio je u Zagrebu. Specijalista za endokrinologiju i stručnjak za dijabetes. Specijalizovao se u Švajcarskoj, Engleskoj i Nemačkoj. Dr Stanislav Mahkota je od 1954. godine član lekarske ekipe koja je redovno pregledala predsednika Tita u Ljubljani. Od 1965. godine pratio ga je na njegovim putovanjima, a od 1971. godine član je konzilijuma lekara.

Profesor dr Predrag Lalević rođen je u Peći 1927. godine. Studije medicine završio je u Beogradu. Direktor je Instituta za anesteziologiju i reanimaciju Kliničke bolnice u Beogradu. Kao stipendista svetske zdravstvene organizacije usavršavao je anesteziologiju u Kopenhagenu, a 1956. godine u poznatoj klinici Mejo u američkom gradu Hjustonu. Prošle godine dr predrag Lalević objavio je prvi udžbenik anesteziologije u Jugoslaviji. Dr Lalević pratio je predsednik Tita na svim putovanjima od 1964. godine.

Ljubljana, 7. januar – Lekarski konzilijum izvršio je danas na Brdu kod Kranja konsultaciju sa profesorom dr Majklom Debejkijem – SAD i prof. dr Maratom Knjazejevima – SSSR o zdravstvenom stanju i daljem lečenju predsednika Republike Josipa Broza Tita. Nakon pregleda i konsultacija, predsednik Tito je zadržao na ručku profesore Debejkija i Knjazejeva, članove konzilijuma i lične lekare. Na ručku je bio i sekretar Predsedništva CK SKJ dr Dušan Dragosavac.

Poseta čuvenih lekara iz SAD i Sovjetskog Saveza ponovo je izazvala veliko interesovanje stranih agencija.

Činjenica je da su agencije, inostrana štampa druga sredstva javnog informisanja i dalje korektno izveštavali o zdravlju predsednika Tita, držeći se pri tom činjenica. Istovremeno su se pojavili napisi o položaju Jugoslavije suočene sa bolešću Predsednika Republike i razbišljanja o njoj budućnosti u slučaju da se zdravlje prvog građanina Jugoslavije pogorša, odnosno ako se desi ono najgore.

Asošijeted Pres izveštava iz Beograda: Maglovito opisane zdravstvene tegobe jugoslovenskog predsednika nisu omele život u glavnom gradu. I dodaje: Mnogi Jugosloveni privatno i službeno ne razmišljaju više o Titu kao samrtniku.

Junajted Pres Internešenel obraća posebnu pažnju na fotografiju snimljenu na Brdu za vreme ručka koji je predsednik Tito priredio za članove konzilijuma lekara, lične lekare i goste iz SAD i Sovjetskog Saveza. Konsatuje da Tito deliju krepko i da nije, ber ne u potpunosti, vezan za postelju. Debjki i Knjazejev su ga pregledali kako bi lakše odlučili može li podneti operaciju krvnih sudova, izveštava agencija.

AFP upravlja svoj pogled u budućnost izgrađenu na sadašnost. Pažnju posvećuje kolektivnom Predsedništvu SFRJ koje znači „prenos vlasti na ljude koji bi trebalo da obezbede kontinuitet posletitovskog perioda”.

Otada se u razmišljanjima o sudbini Jugoslavije sve češće susrećemo s takozvanim posletitovskim periodom.

»Ne postoji nikakav posletitovski period. Postoji jugoslovenska socijalistička revolucija koja još uvek traje i čije su osnovne karakteristike i pravci razvoja: socijalističko samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, nezavisnost i nesvrtaivanje, borba za mir, ravnopravnu saradnju i ekonomski napredak svih zemalja u svetu. Sve je to postalo svojina ogromne većine svih naših narod i narodnosti. To je Tito koji živi danas, a živeće i sutra. To su plebiscitirano potvrdili jedinstvo i politička svest koju su neši ljudi pokazali proteklih meseci.« (Stane Dolanc, član Predsedništva CK SKJ, jula 1980).

Ljubljana, 12. janura – Stanje oboljenja predsednika Republike Josipa Broza Tita nije se poboljšalo i pored peduzimanja intezivnih mera lečenja. U takvoj situaciji konzilijum lekara predložio je preduzimanje, u najskorije vreme, hirurškog zahvata na krvnim sudovima leve noge.

Novost su sa oznakom »hitno« odmah prenele sve agencije. AFP dodaje, pored službenog izveštaja, da su lekari prilikom pregleda bili iznenađeni kako Tito ima jako srce. AP izveštava da nema indikacija o pogoršanju Predsednikovog zdravlja.

Ljubljana, 13. januar – Predsednik Tito primljen je večeras u Klinički centar u Ljubljani gde će biti izvršen hirurški zahvat na krvnim sudovima leve noge.

AFP dodaje uz Tanjugovu vest ocenu iz beogradskog izvora da hirurška intervencija neće predstavljati naročitu opasnost za život šefa države. Na osnovu te vesti Rojter zaključuje da lečenje lekovima nije dalo rezultate. UPI prenosi službenu informaciju o prijemu predsednika Tita u Klinički centar, dodajući sopstveni komentar u kojem podržava praksu da konzilijum lekara redovno izveštava o zdravlju predsednika Tita jer se na taj način sprečavaju špekulacije.

Ljubljana, 14. januar – Predsednik Republike Josip Broz Tito operisan je u toku prošle noći u klinici za kardiovaskularnu hirurgiju Kliničkog centra u Ljubljani. Hirurški zahvat izvršen je na krvnim sudovima leve noge. Predsednik Tito je dobro podneo operaciju. Neposredni postoperativni tok je normalan.

Jugosloveni su pratili izveštaje konzilijuma lekara i stezali pesnice za čoveka koji je u Kliničkom centru u Ljubljani bio okružen najvećom pažnjom i stručnošću. Tek što je vest objavljena, u Ljubljani su počele da se slivaju najbolje želje za brz oporavak. Tito – to smo mi. Te četiri reči koje su se najčešće čule govore su sve; izražavaju zahvalnost i priznanje za sve što je veliki državnik uradio za jugoslovenske narode i narodnosti, za bratstvo i jedinstvo, za stabilnu, nezavisnu zemlju.

U Ljubljani su počeli da se okupljaju novinari svih krajeva sveta da bi na licu mesta pratili zdravstveno stanje predsednika Tita. Novinske agencije su svoje dopisnike preselile iz Beograda u Ljubljanu, stigli su specijalni izveštači većih listova. U početku su se obraćali pojedinim redakcijama, a zatim su republički organi otvorili privremeni pres-centar gde su izveštači iz drugih republika i inostranstva dobijali najnovije informacije. Posredstvom ovog pres-centra dolazili su u dodir sa društveno-političkim radnicima ako su želeli da sanaju nešto više o Sloveniji i Jugoslaviji, o socijalsitičkom samoupravnom društvu, o ekonomskom položaju ili razvoju republike u kojoj je predsednik Socijalističke Federativne republike Jugoslavije vodio borbu s bolešću.

Ljubljana, 20. januar – Dalje pogoršavanje stanja leve noge predsednika Republike Josipa Broza Tita zahteva preduzimanje novog operativnog zahvata. Opšte stanje zdravlja predsednika Tita je dobro.

Prva hirurška intervencija nije dala zadovoljavajuće rezultate. Rasla je zabrinutost, ne samo u Jugoslaviji već i u inostranstvu.

Ljubljana, 21. januar – Danas u podne predsedniku Republike Josipu Brozu Titu amputirana je leva noga zbog teškog oštećenja arterija koje je dovelo do prekida cirkulacije i ubrzane devitalizacije tkiva te noge i ugrožavalo život.

U Ljubljani su se slivale hiljade i hiljade telegrama, uznemirenih zbog uzroka, dirljivih zbog privrženosti, srdačnih, iz ljudskih dubina, sažetih jer u takvim trenucima reči idu teško od srca.

Poletela je misao nazad u istoriju, u one dane kada je u drugom svetskom ratu Josip Broz Tito bio ranjen kao jedini vhovni zapovednik koji se nalazio u prvim borbenim redovima i koji je, zajedno sa drugim borcima, izlagao svoj život opasnosti. Tito je bio najbliži smrti 9. juna 1943. godine na Sutjesci:

Nemački avioni su se spustili vrlo nisko. Mogla su se videti lica pilota. Pale su prve bombe. Tito je potražio zaklon iza neke ogromne bukve oborene prilikom oluje. Legao je uz sam panj s telo je opružio duž oborenog stabla. Iza njega je ležao član engleke vojne misije kapetan Stjuart. Kada je bomba, teška između 10 i 20 kilograma, fijuknula prema mestu gde je ležao Tito, njegov pas Lukas se munjevito bacio na glavu druga Tita i zaštitio ga svojim telom. Bomba je pogodila panj, samo metar od titove glave.

Eksplzija je bacila u vazduh Tita i i druge koji su bili u njegovoj blizini. Kada se dim razišao, na zemlji je ostalo nekoliko nepomičnih tela. Među njima i tela Đure Vojinovića, Titovog pratioca, starog španskog borca koji se 22 meseca borio u pozadini Frankovih jedinica u Španiji, i engleskog kapetana Stjuarta.

Kasnije je drug Tito pričao Vladimiru Dedijeru, partizanskom saborcu i publicisti, kako se usećao u tom trenutku: "Dobro me je udarilo. . . Pomislio sam svršeno je. . . Kad je bomba tresnula kraj mene i kas me je obavio mrak, učinilo mi se za trenutak da sam poginuo. Moj pas Lukas, koji mi je svojim tijelom pokio glavu, ležao je raskomadan. Malo dalje engleski kapetan Sjuart, noge mu štrče uvis. Još dalje Đuro. Usred te pustoši pogled mi je pao na jedno slomljeno drvo, na kome je žaloso cvrkutala mala šumska ptičica. Eksplozija joj je prebila nogu i povredila krila. To malo stvorenje stajalo je na jednoj nozi i lepetalo krilcem. Taj prizor mi se duboko urezao u sjećanje. . ."

Ljubljana, 23. januar – Predsednika Tita, koji se posle operacije uspešno oporavlja, danas su u Odeljenju za intezivnu negu Kliničkog centra u Ljubljani posetili sinovi Žarko i Miša. Vrlo obradovan ovom psetom, drug Tito je proveo izvesno vreme u razgovoru sa svojim sinovima.

Fotografija ove posete obišla je, mogli bismo reći, ceo svet. Neki su je nazvali fotografijom godine, drugi fotografijom optimizma, a novinari su emitovani telefoto u pres-centru pozdravili aplauzom. Sa naslovnih strana evropskih i američkih listova gledala su tri raspoložena, nasmejana lica, srećni sinovi uz oca koji je prebrodio ono najteže.

Ko su Žarko i Mišo, sinovi od kojih je otac zatražio savet, da li da amputira nogu? Kada je čuo njihovu odluku, kratko je rekao: »Da, amputirajte!«

Žarko je četvrto, jedino preživelo dete Josipa Broza i Pelagije Belousove koju je Tito kao ruski ratni zarobljenik upoznao 1917. godine u Omsku.

Po dolasku u Jugoslaviju porodica nije ostala dugo na okupu jer je Josip Broz uhapšen zbog revolucionarne delatnosti. Poljka (Pelagija Belousova) bila je primorana da se sa sinom vrati u Sovjetski Savez. Žarko Broz se u drugom svetskom ratu borio kao oficir Crvene armije, bio je dva puta odlikovan, a prilikom ranjavanja izgubio je ruku.

Posle mnogo vremena otac i sinu su se sreli 1944. godine na Visu gde je bilo središte nove Jugoslavije jer se na ostrvu nalazio Vrhovni štab NOV i POJ na čelu sa vrhovnim

komandantom, maršalom Titom, Centralni komitet KPJ, Komitet nacionlanog oslobođenja Jugoslavije, Predsedništvo AVNOJ-a, savezniče misije i drugi.

Branka Savić, šifrantkinja vrhovnog komandanta priseća se susreta Josipa i Žarka Broza.

„Jednog dana drug Tito je dobio vest da će iz Sovjetskog Saveza na Vis doleteti njegov sin Žarko. Tito je već ranije znao da mu je sin bio ranje ranjen, da mu je granata odnela deo ruke, ali je i pored toga bio radostan što je Žarko ostao živ, što se hrabro borio i bio odlikovan.

Dobro se sećam onoga dana kada je Žarko stigao na Vis. Drug Tito je radio. U vreme kada je trebalo da stigne Žarko, izašao je napolje i šetao po kamenjaru. Posmatrala sam ga iz šatora u kome smo živeli mi šifranti. Posle nekoliko trenutaka dole, u podnožju brda, pojavio se Žarko. Tito ga je odmah primetio. I Žarko njega. Obojica su zastali. Možda samo za trenutak-dva. Zatim su obojica potrčali. Sreli su se negde na sredini brda. Snažan zagrljaj. Dug. Tito je podigao Žarka, zagrlio ga. I sin oca. Tako su zagrljeni pošli prema šatorima. Tito je prostodušno jednostavno nosio Žarka u zagrljaju, nasmejan veseo i uzbuđen. . .

Međutim, taj susret druga Tita sa sinom Žarkom zapamtila sam još po nečemu. Još istog dana Žarko je oboleo. Žalio se na bolove u želucu. Smestili smo ga u naš šator. Uskoro se smirio i zaspao. Dobro se sećam da je palo veče. Drug Tito je polako ušao u šator. Nije govorio. Samo se približio krevetu gde je ležao Žarko. Gledao je svog sina nežno, očinski, dugo, dugo. Zatim mu je obrisao znoj sa čela, a rukom je prošao kroz njegovu kovrdžavu svetlu kosu. . . Zatim je polako izašao iz šatora.«

Aleksandar – Mišo Broz, sin Josipa Broza i Helene Has, video je oca tek uoči svog petog rođendana, aprila 1945. godine. Seća se da su mu za taj susret sašili pravu partizansku uniformu i naučili ga da raportira po svim propisima. To je i učinio, a otac-maršal se nasmejao od srca i zagrlio ga. Malom ilegalcu, koga su za vreme rata skrivali kod mnogih porodica da ga neprijatelj ne bi otkrio, bilo je teško da se odjednom navikne da ima oca. Čak ni nekoliko meseci kasnije nije ga zvao ocem, već samo: »Čujm ti!« Otac bi se uvek nasmejao kada bi to čuo.

Divna su sećanja Miše Brza na oca. Dok je bio mali, otac mu je posvećivao mnogo vremena. Bio je i dobar pedagog jer sinu nikada nije govorio „Moraš!“ Umesto toga, radije bi govorio: „Savetovao bih ti. . .“ ili „Čini mi se da bi ovako bilo bolje. . .“ Kada je Mišo maturirao, Josip Broz je bio presrećan. Otac kao otac. . . Zatim je sin upisao prava, diplomirao i zaposlio se prvo u zagrebačkoj „Prvomajskoj“ a zatim u INI. Dvadeset i četvrtog maja 1980. godine napunio je 39 godina.

Po tradiciji, porodica Broz se svake godine okupljala kod Josipa Broza, uoči njegovog rođendana. Žarko Broz i njegova supruga dr Zlata Broz sa decom Svetlanom, Zlaticom, Josipom-Joškom i Edvardom koji takođe već imaju svoje porodice, Mišo Broz i njegova supruga dr Mira Broz sa decom Aleksandrom i Andrejem, Titova sestra Tereza, sestičina ana Kostanjšek, Titovi nećaci Franjo Broz i Branko Broz sa porodicama - tako da je na pordičnom slavlju, kojem su ton davali veseli glasovi praunuka, obično bilo 29 članova porodice.

Ljubljana 29. januar – Predsednik Republike Josip Broz Tito napustio je juče po podne odeljenje za intezivnu negu i prešao na bolničko odeljenje Klinike za srce i krve sudove gde

se nastavljaju mere medicinske rehabilitacije. Pošto oporavljanje predsednika Tita teče normalnim tokom, konzilijum od sada neće od sada svakodnevno davati saopštenja.

Izgledalo je kao da tih dana Ljubljana hoda na prstima, napisao je jedan od stranih dopisnika i nastavio: »Nikada još nisam video grad koji se tako složno umirio da ne bi uznemiravao jednog bolesnika.« Tako je ne samo Ljubljana, već cela Jugoslavija, bez patetike, mirno i razumno prihvatila bolest čoveka za koga je ljude vezivalo dugo i bezgranično poverenje.

Istovremeno, oči milona ljudi bile su uperene u lekarsku ekipu koja je, kao malo koja u istoriji, imala izuzetno odgovoran zadatak i koju su tako pomno pratili ljudi prosečnih pogleda, poverljivih ali i strogih jer za moguću pogrešku ne bi bilo opravdanja.

Priča se da je Titova reakcija kada se probudio iz narkoze bila karakteristična za njegovu vitalnost: „Zar sam zalutao među kosmonute?“ našalio se predsednik kada je oko sebe video lekare sa obaveznim maskama na licu. Ili kao što je neki od funkcionera ispričao jednom od stranih dopisnika: „samo još čekamo da Stari zatraži svoju omiljenu cigaru. . .”

Sve svetske novinske agencije objavljivale su tih dana novosti o zdravstvenom stanju predsednika Tita kao i o njegovoj aktivnosti pošto je podneo drugi operativni zahvat.

Preuzele su Tanjugovu vest da su predsednika Tita posetili predsednik Predsedništva SFRJ Lazar Koliševski i predsednik Predsedništva CK SKJ Stevan Doronjski koji su mu u ime oba Predsedništva poželeti što brzi i potpuni oporavak. U razgovoru sa Koliševskim i Doronjskim predsednik Tito se interesovao za tekuće aktivnosti našeg unutrašnjeg razvitka i za neka značajna pitanja u međunarodnoj situaciji. AP je dodao da je Tito već počeo da obavlja predsedničke dužnosti. UPI je zapisao reči neke stjuardese na Brniku: “Tito je žilav, ali nije jedini. I mi smo žilavi. Bili smo veoma radosni što nam je pružena tolika podrška kada je Tito otišao u bolnicu. Ali, niko se ne sme mešati u naše stvari. Protiv toga ćemo se svi boriti. Nikada nećemo bilo kome dozvoliti da budemo njegov privesak ili rezerva.” UPI je dodao da u te reči koja se još nije rodila dok se Tito borio protiv nacista, odraz “celokupne Titove životne zaostavštine - strasne nezavisnosti koja prožima celu jugoslovensku stvarnost.”

Argentinski “Konviksion”: “Maršal je odbio da ode i po starom običaju oporavlja se zahvaljujući glavnom elementu - volji.”

AP je citirao reči “zvaničnog jugoslovenskog predstavnika”: “Bolest predsednika Tita pokazala je svima (stranim novinarima - prim. pr.) steepen jedinstva jugoslovenskih naroda.”

Londonski “Tajms”: “Krizna je prošla, panike nije bilo. Ni stanovništvo ni rukovodstvo nisu pokazali ni najmanji znak panike. Jugosloveni su ostali na svojim radnim mestima ili su nastavili svoje odmore odnosno putovanja u inostranstvo. Nije bilo navale na banke i trgovine. U svakom slučaju, Jugoslavija je položila test o tome šta bi moglo da se desi posle Tita i rezultat je u potpunosti zadovoljavajući. Njegovi zamenici su pokazali izvanredne sposobnosti, a narod se ponašao mirno i odgovorno.”

Moskovske novine su poslednju vest o zdravstvenom stanju predsednika Tita objavile 22. januara, kada su obavestile čitaoce da je predsedniku Titu amputirana leva noga.

Italijanski “Korijere dela sera” doneo je na prvoj strani poruku predsednika Pertinija predsedniku Titu: “Budite jaki, potrebni ste svetu!”

Ljubljana, 14. februar – U toku protekle noći stanje zdravlja Predsednika Republike Josipa Broza Tita bilo je kritično. Posle preduzetih intenzivnih mera lečenja došlo je do izvesnog poboljšanja, ali je stanje i dalje vrlo teško. Nastavljaju se odgovarajuće medicinske mere.

Kada iz Kliničkog centra višenisu dolazile ohrabrujuće vesti o zdravstvenom stanju predsednika Republike, kada su se javile teškoće sa bubrežima, njihova oslabljena funkcija, kao i teškoće sa srcem, nastupila je prva ozbiljna kriza. U Jugoslaviji je rasla zabrinutost, ali ljudi su i kritične novosti primalidostojanstveno, sa nadom da se radi o kratkotrajnom pogoršanju, koje će i ovoga puta savladati čovek od čelika – kako su u svetu nazivali predsednika Tita zbog njegove izvanredne vitalnosti i volje za životom čime je tako mnogo pomogao svojim lekarima – saborcima u ovoj teškoj bitci.

Strane agencije su ocenile ovo lekarsko saopštenje kao do tada najpesimističkiji zdravstveni bilten. UPI: “Zdravstveno stanje predsednika Tita dramatično se pogoršalo. Međutim, Jugosloveni i te teške vesti prihvataju bez panike, što dokazuje da system kolektivnog predsedništva koji je inicirao sam predsednik, deluje izuzetno dobro.”

Ljubljana 26. februar – Opšte stanje zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita je i dalje teško. I pored sprovođenja odgovarajuće intenzivne terapije, upala pluća se ne smiruje. Sve češće se javljaju poremećaji srčanog ritma, a znaci srčane slabosti se održavaju.

U pres-centru u Ljubljani koji je ponovo otvoren pre desetak dana počeli su da se okupljaju novinari. Svi oni, bilo da se radilo o onima koji su se vratili u Ljubljanu - mnogi su otišli posle izveštaja od 29. januara koji je govorio da se predsednik Republike oporavlja - bilo o onima koji su tek došli, bili su pod snažnim utiskom koje je na njih ostavio nepromenjen životni tok u Jugoslaviji i dostojanstvo sa kojim su se Jugosloveni suočavali sa eventualni gubitkom svog vođe. Čudili su se spontansoti kojom su se Slovenci - od odraslih do najmađih - odrekli tradicionalnih poklada, nisu verovali da nije postojalo “naređenje odozgo”, da su ljudi samo izražavali svoje najdublje odećanje koje nije dozvoljavalo da se vesele u dana kada se njihov predsednik bori sa smrću.

Smrt, kakva svirepa reč. Ovako je o njoj razmišljao predsednik Tito 16. maja 1968. godine:

»Smrt zavisi od toga kako je neko živio, ako ste uradili nešto korisno, to će vas nadživjeti. Ako je neko imao neku korisnu ulogu u životu, čak i tad svijet neće krenuti nizbrdo kad on umre. Ono što je on uradio zauvijek će ostati. Tu mnogo zavisi od toga šta je neko uradio za državu ili za narod. Istorija je dugačak proces. Ljudi nikada ne zaboravljaju šta je bilo dobro kod nekog državnika. Oni će se uvijek sjećati onog dobrog u njegovim djelima. Postoji poslovice: 'srećan je onaj koji vječno živi'. To, u stvari, znači da je on učinio nešto dobro.«

Tako je razmišljao čovek koji je ponovo uveo Partiju među mase, ojačao poverenje u nju, ujedinio sve napredne snage u borbi za oslobođenje Jugoslavije, okupio pod jednom zastavom sve narode i narodnosti Jugoslavije, verovao u stvaralačku snagu radničke klase, na osnovu iskustva iz narodnooslobodilačke borbe ostvario socijalističko samoupravljanje, izborio Jugoslaviji pravo samostaloga i nezavisnog puta u socijalizam, položio temelje nesvrstanosti, postao jedan od najvećih boraca za mir u istoriji, građanin sveta.

Ljubljana, 2. marta - U toku protekle noći došlo je do pogoršanja opšteg stanja zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita, a posebno do dlajeg slabljenja srca. Nastavljaju se neophodne mere intezivnog lečenja.

Druga kritična faza bolesti druga Tita koju su ovako komentarisale strane agencije:

UPI: Kraj je još samo pitanje vremena. Sa političke pozornice odlazi svetski državnik, poslednji veliki heroj drugog svetskog rata i jedan od tvoraca nesvrstanosti. Tito je u svom vrovatno poslednjem političkom činu poslao iz bolesničkog kreveta dramatičan poziv za mir i popuštanje Karteru, Brežnjevju i još nekim vođama nesvrstanih zemalja.

ATP: Ovo je poslednja bitka starod lava; radi se o medicinskom fenomenu jer bi svaki drugi čovek u tim godinama već podlegao bolesti.

Rojter: Predsednik Tito neće još dugo izdržati i pored čvrste volje da se odupre bolesti.

Španska agencija EFA: Lekarski izveštaji su potpuno realni kako ljudi ne bi gajili lažne nade.

Italijanski list „Korijere dela sera” otišao je najdalje u predviđanjima, navodeći da Beograd uskoro može da postane mesto gde će se okupiti svetski državnici.

Na redovnoj konferenciji za štampu u ljubljanskom pres-centru predsednik novoformiranog Republičkog komiteta za informacije Anton Vahen obavestio je izveštače da će centar biti otvoren već od devet časova i da će do daljeg raditi neprekidno. Pitanje dopisnika AP: Da li to znači kraj? Vahenov odgovor: Ne, ali sada su u Ljubljani nalazi bar trideset stranih novinara i treba im omogućiti neometan rad.

Ljubljana, 12. mart - Opšte stanje zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita je vrlo teško. Upala pluća se ponovo javlja. Znaci srčane slabosti su izraženiji. Nastavlja se intezivno lečenje.

Sa koliko nade su ljudi svakodnevno trinaest časova slušali radio. Kakav će biti današnji izveštaj o predsednikovom zdravlju? Da li će biti promena, teško, vrlo teško, možda ponovo kritično, da li će se javiti nova komplikacija, ili će, posle dugo vremena ponovo biti objavljena toliko očekivana i željna reč - poboljšanje, lako poboljšanje? Koliko smo samo postali osetljivi, kao nikada do tada, za sve finese lekarskog izražavanja.

Strane agencije koje su preuzele Tanjugov izveštaj protumačile su ga kao početak kraja.

AFP: Predesdinik Tito se nalazi u komi. Osam lekara koji ga leče nemogu da garantuju da će preživeti do sledećeg vikenda. Lekarski izveštaj je potvrda alarmantnih novosti.

AP: Današnji izvšetaj sa sigurnošću nagoveštava dalje komplikovanja medicinske birke za život legendarnog vođe.

Rojter: Ovo je najcrnji izveštaj lekarskog konzilijuma za poslednje dve nedelje.

Pogoršanje opšteg zdravstvenog stanja ponovo je podstaklo špekulacije o budućnosti

Jugoslavije posle Tita. Međutim, sve je više onih koji ne sumnjaju u to da će Jugoslavija u svakom slučaju ići već utvrđenim putem. „Jugoslavija je snažna, nezavisna, hrabra, dobro opremljena nacija, koja može braniti samu sebe.” (Karter) „Jugoslovenski politički sistem ostće onakav kakav je bio i za vreme Tita, i ništa se neće dogoditi. Jugoslavija neće pristupiti nijednom bloku jer je njen dosadašnji sistem nije sistem jednog čoveka, već Partije koja će ostati i kad Tito ode.” (Kariljo) „Jugoslavija je jedan od najstabilnijih faktora u Evropi. Ne mogu da zamislim da bi po odlasku predsednika Tita sa političke pozornice moglo da dođe da bilo kakve nestabilnosti.” (Krajski) „Shvatam brigu jugoslovenskog naroda za Titovo zdravlje. Tito je jedan od najvećih državnika ovog veka, prvi koji nije dozvolio Staljinu da diktira svoju politiku.” (Šmit)

Ljubljana, 26. mart - Opšte stanje zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita je vrlo teško. Upala pluća pokazuje znake laganog povlačenja, ali povišena temperatura i dalje traje. Funkcija bubrega se ne uspostavlja. Kardiovaskularni sistem i danas je relativno stabilan. Intezivno lečenje se nastavlja.

Iz Novog sada je 24. marta krenula na tradicionalini, dugi put po celoj zemlji Štrafeta mladosti, kao što je to činila, bez prekida, svakog proleća posle oslobođenja, uvek sa nekom novom snagom koju u naš život unosi mladost koja dolazi, svesna svega što je naša zemljaj postigla na čelu sa drugom Titom i onoga što nam znači njegovo delo. Ovog puta je štrafeta bila posebno simbolična: S kraja-na kraj zemlje, od srca do srca, iz ruku u ruku mladih cele Jugoslavije, povezivala je sve istom mišlju, sa najboljim željama i iskrom nade da će predsednik Tito sa uspehom izvojevati bitku za život.

Međutim, ovog puta štrafeta nije stiga do cilja, do stadiona u Beogradu gde bi je, kao i toliko godina ranije, slavljjenik dočekivao za Dan mladosti.

Ljubljana, 21. aprill - Opšte stanje zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita je izuzetno teško. Krvarenje koje traje, znatno oštećenje jetre praćeno jakom žuticom, upala pluća, visoka temperatura i slabost srca ugrožavaju život druga Predsednika. Funkcija bubrega se ne uspostavlja. Nastavlja se intezivno lečenje.

Novost koju su prenele novinske agencije dobila je mesto u najvažnijim informativnim emisijama televizijskih i radio-stanica i na prvim stranama novina. Agencijski izveštači su dodali i svoje komentare.

UP: To je najozbiljniji izveštaj posle 14. februara kada je rećeno da je zdravstveno stanje predsednika Tita kritično.

UPI: Detaljno nabranje bolesti može se shvatiti kao znak da se približava kraj borbe za predsednikov život koja traje više od tri meseca.

AFP: Ugrožen je život predsednika Tita, a lekarski izveštaj nagoveštava predpostavku da treba očekivati neminovan kraj.

AP: Predsenik Tito je na ivici smrti. Može se reći da je do neminovnog kraja ostalo još nekoliko sati. To je vrlo žalosno.

Ljubljana, 23. april - Stanje zdravlja predsednika Republike Josipa Broza Tita je i dalje kritično. Pored postojećeg komatoznog stanja, frug Predsedik, se od sinoć nalazi u šoku. Preduzimaju se neophodne medicinske mere.

Bio je to drugi lekarski izveštaj u jednom danu. Sve novinske agencije su pod oznakom „hitno” javile svetu: to je siguran zak da smrt treba očekivat svakog trenutka. UPI je čak najavio da će vest o smrti predsednika Tita biti objavljena sledećeg jutra. AP je iz nepotvrđenih izvora dobio informaciju da je u poslednja 73 časa u Klinički centar dopremljen određena količina novog američkog antibiotika, ali se ogradio navodeći da te vesti nisu potvrđene.

Ljubljana, 28. aprila - Primenom odgovarajućih mera lečanja, prevaziđena je kritična faza šoka u koju je drug Predsednik bio zapao u popodnevnim časovima 22. aprila, ali je opšte stanje njegovog zdravlja i dalje vrlo teško. Nastavlja se intezivno lečenje.

Kada su iz Kliničkog centra počele da stižu ohrabrujuće vesti, koje nisu naslućivale ono najgore, u Ljubljani je stigla Štrafeta mladosti. Kada je Štrafeta mladosti prolazila pored Kliničkog centra, grupa mladića i devojaka odnela je u ime jugoslovenske omladine u bolnicu buket cveća i pisma za predsednika Tita i lekarski konzilijum. Cveće i pisma primio je prof. Dr Bogdan Brecelj.

„Ti si uzor nama mladima. U tebi vidimo ličnost koja ej svojim stvaralačkim radom, svojom čeličnom voljom i neograničenom verom u narodne mase i u najtežim trenuticima nalazila put savlađivanje teškoća u našem društvenom razvitku. Naša generacija preuzela je na sebe odgovornost da prihvati i nastavi ono što su izvojevale generacije sa tobom na čelu. U to stvaralaštvo uvek ćemo iznova unositi svežinu, polet, vlastitu volju i nove ideje”, napisali su mladi u pismu Titu.

Ljubljana, 21. april - Zdravstveno stanje predsednika Republike Jospipa Broza Tita je danas nešto bolje, mada je, u celini uzev, i dalje vrlo teško. Nastavlja se intezivno lečenje.

Kao da je teret skliznuo sa naših ramena. Jugosavija je odahnula bar za čas. Ako već nije prošlo, ono najgore je odloženo. Strane agencije su takođe sa više optimizma gledale na ovu situaciju, izražavajući priznanje lekarima koji su, intezivnim merama, prebrodili kritičnu fazu u zdravstvenom stanju predsednika Tita. Naglasile su da je lekarski konzilijum posle nedelju dana termin „izuzetno teško” zdravstveno stanje zamenio terminom „vrlo teško”, da je Tito posle četvoromesečne borbe dobio, mada privremeno, još jednu bitku i da izveštaj lekarskog konzilijuma daje nadu Jugoslovenima da će predsednik preživeti prvomajske praznike.

Prvi izveštaj posle prvog maja bio je takođe takav da smo mi, Jugosloveni, ponovo mogli da odahnemo - nije bilo nove krize. Tako se svakodnevnoj brizi za zdravlje predsednika Republike pridružilo, mada još uzdržano i stišano, slavlje povodom praznika rada koje se mnogima produžilo na sledeću nedelju. Naime, lekarski konzilijum je 1. maja saopštio da je zdravstveno stanje predsednika Tita nešto bolje, mada je, u celini uzev, i dalje vrlo teško. Znaci oštećenja jetre počeli su da se povlače, mada je žutica i dalje jako izražena. Nešto su se smanjile smetnje u funkciji probavnih organa, a upala pluća se smirivala. Ukratko, izveštaj koji je - i pored upozorenja lekara da je opšte zdravstveno stanje predsednika Tita i dalje vrlo teško - ponovo probudio nadu. Ali samo do kobnog četvrtog maja.

NAJISKRENIJE ŽELJE

Otkako se predsednik Tito lečio u ljubljanskom Kliničkom centru, a naročito kasnije, kada je objavljena njegova fotografija posle operacije - nasmejani Tito u društvu svoja dva sina - ljudi iz svih krajeva Jugoslavije, ali i iz inostranstva, slali su mu pisma, dopisnice i telegrame sa jednom željom: da što pre ozdravi.

Pisma su upućivana u Beograd ili Ljubljanu, često napisana teškom rukom, najčešće sa poverljivim „ti” koje otkriva toplinu te dostojanstvene, jedinstvene i neponovljive ljubavi. Pisma počinju jednostavno: „Naš dragi druže Tito”, „naš najdraži”, „spoštovani tovariš predsednik Tito”, „sakan naš drugar Tito”, „šok Tito”.

„Imam pet godina i veoma Te volim. Nikada se ne smeš razboleti”, piše mali Danijel Prokić iz Buljana kod Paraćina.

„Pioniri i omladina Jugoslavije potrudite se da Ti se oduže za sve što si učinio za nas. Ispunićemo obećanja koja smo Ti dali”. Mladi iz sela Gornjeg Bjelovca poručuju: „Ići ćemo tvojim putevima boreći se za tekovine za koje si se i ti borio i još se uvek boriš. Ozdravi što pre.”

„Mi, deca, srećni smo što imamo tako dobrog predsednika i što lepo živimo u miru i u slobodnoj domovini. Zbog toga vas toliko volimo i želimo da još mnogo godina živite u dobrom zdravlju”, pišu đaci osnovne škole sa jadranskog ostrva. Ili „Želimo da se što pre oporaviš jer si potreban svakom čoveku bez obzira na boju i pripadnost, potreban si celom svetu”.

„Dragi druže Tito”, piše vojvođanski dečak Radomir, „željno očekujem Vaše ozdravljenje; zato mislite na mene - ovu želju mi morate ispuniti.”

„Volim svog Tita”, piše Mirela Tušek iz Siska.

Prvobitnu brigu sve više potiskuje snažna radost zbog dobrih vesti iz bolnice, gde je sve puno „čudesne elektronike”. „Od juče naše srce dрукčije kuca. . . svi smo s Vama”, poručuju učenici i nastavnici srednje škole iz Makarske.

Delegati opštinske skupštine Beograda: „Ovih dana je u srcu svakog Beograđanina, u svakom domu, u svakoj školi, u svakom radnom kolektivu, u svakom delu milionskog Beograda prisutna samo jedna želja - da nam što pre ozdraviš. Novosti o poboljšanju Tvog zdravstvenog stanja i uspešnom oporavku donele su radost i ozarile lica radnika, đaka, pionira i boraca koji sada željno očekuju da se što pre vratiš u naš glavni grad i posvetiš izgradnji našeg samoupravnog socijalističkog društva i jačanju nesvrstane i miroljubive politike u svetu”.

Poznati književnik turske narodnosti iz Skoplja i upravnik tamošnjeg Teatra narodnosti İlhami Emin, predsednikov lični prevodilac prilikom njegovih putovanja u Tursku, radosno poručuje: „Kada se Titova fotografija i njegov topli osmeh pun života i radosti pojavio na televizijskim ekranima, bio sam toliko ganut da sam istog trenutka reagovao kao pesnik. U meni se rodila pesma kojoj sam dao naslov „Osmeh izvesne zemlje” ili na turskom „Tum ilkenin bir glulumsezisi”. Napisao sam je na turskom jeziku. Dani i trenuci koje sam proživeo uz Tita, nezaboravni su i najlepši u mom životu.”

„Veselim se kao deca tvom ozdravljenju i Tvom skorom povratku u Beograd i Tvojim poseti našoj mesnoj zajednici kao što si nam obećao. . .”

„Dragi naš voljeni Tito, danas smo najsrećniji. Sa oduševljenjem smo primili novost o Tvom zdravstvenom stanju, koje je iz časa u čas sve bolje. Našoj sreći neće biti kraja kada nam sasvim ozdraviš i ponovo nas povedeš u nove pobeđe. . .” Tako ga bodre, hrabre i izražavaju svoju veru u njega, njegovu snagu i nesalomivi duh.

Osmogodišnji Renato Đekić iz Brčkog poručuje svom predsedniku: „Tito, ozdravi što pre, potreban si mi”. Drugi ga uveravaju da su s njim „najbogatija i najsrećnija nacija na svetu”, jer „sloboda je lepša sa Tobom.”

„Ja i moja devetočlana porodica sa oduševljenjem smo pratili izveštaj lekarskog konzilijuma da si s oporavio i da ustaješ iz kreveta. To nas je ohrabrilo i želimo Ti da što pre potpuno ozdraviš i nadalje nas vodiš u još veće pobeđe”, napisano je u nekom pismu.

U drugom čitamo: „Dragi oče ljubavi i mira, Tvoje želje i snovi žive u srcima Tvojih sinova širom Jugoslavije i sveta. Brzo se oporavi, družo Tito.”

„Naša želja je skromna, ali najdraža”, stoji u pismu iz Kičeva, „kao i uvek želimo da Vaš vizionarski duh i čelični organizam pobeđe bolest koja je i naša. Želimo da brzo ozdraviš, da nas vodiš pobedonosnim putevima mira i socijalizma i da uvek i neprestano budeš sa nama i pred nama.”

„Družo Tito, želimo ponovo da Vam izrazimo svoje duboko poštovanje iz sredine gde ste radili kao metalac”, poručuju radnici „Goše” iz Smederevske Palanke. I drugi: „Vaša bolest je i naša i zajednički je podnosimo. Zato nam je jedina želja da se što pre oporavite na našu sreću i napredak samoupravnog socijalizma. Vi ste najveća ličnost XX veka i zbog toga morate ozdraviti.”

Omladinci iz Čazme skoro zahtevaju: „Dragi družo Tito, budi heroj kao što si uvek bio; dodaj još jednu pobeđu nizu dosadašnjih.” I drugi omladinci ga uveravaju: „Dok čekamo tvoje ozdravljenje, ne zaboravljamo na svoje dužnosti i obećanja i zaklinjemo se da ćemo ispuniti tvoja očekivanja, a ti što pre ozdravi kako bismo još dugo zajednički radili i stvarali.” Ili: „Tvoja delatnost, Tvoja večita mladost, Tvoje reči i snaga Tvojih dela uvek su bile naše nadahnuće i putokaz. Sa željom da što pre ozdraviš, poručujemo ti da ćemo dati sve od sebe za ostvarivanje ideala radničke klase kojima si Ti posvetio sav svoj život.”

Svako želi da na svoj način, rečima, pesmom ili crtežom, pokaže i dokaže privrženost i poštovanje prema Titu. Milika Pavlović, crnogorski pesnik iz Titograda, kazuje pun zanosa: „Istorija antičkog doba i istorija savremenog doba ne znaju za primer da se svaki čovek i ceo narod neke zemlje obraćaju svom vođe i državniku sa „ti”, kao što se mi obraćamo tebi. Nisam napisao pesmu o Tebi, jer si sam svojim delom ispisao najveću poemu koja je ikada nastala na ovoj planeti. Nedovoljne su ove reči: Želimo da brzo ozdraviš. Međutim, naš jezik nema boljih.”

Delegati Skupštine opštine Vračar naglašavaju: „Kao svi Vaši savremenici i saborci poručujemo da ćemo, vođeni Vašim delom i ličnim primerom, odlučno nastaviti borbu za nove radne pobeđe u našoj socijalističkoj, samoupravnoj i nesvrstanoj zajednici, za humane

odnose, mir i napredak.”

„Otvaramo ti svoja srca da bismo Ti pokazali svoje uverenje i svoje želje za brz oporavak za dobrobit zbratimljenih naroda i narodnosti socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije. I ovog puta Te uveravamo u beskrajnu ljubav za mir, slobodu, nezavisnost i samoupravljanje.”

„Obećavamo Vam da ćemo se boriti za veću produktivnost, bolji rad i ekonomsku stabilizaciju.” Ili: „Analizirali smo rezultate svo rada i prihvatili programe aktivnosti.”

Među pošiljkama ima najviše kratkih telegrama: „Želimo da pobediš bolest”, „živi nam još dugo”, „brzo se oporavi”, „dođi opet među nas”, „moraš ozdraviti”.

„Poslednji mitraljezac sa Kadinjače” piše kratko i sažeto: „Tvoj rad će večno živeti, ali moraš ozdraviti. Svojim pobedama dodaj još jednu - pobjedu pad bolešću.”

Po potpisima učenika osnovne škole iz Gornje Trnave vidi se da slova još nisu dovoljno uvežbana, ali je zato želja jaka: „Naš najbolji i najdraži učitelju, želimo da što pre ozdraviš.”

„Nas, decu na lečenju u specijalnoj bolnici u Ohridu, do srca je dirnula novost o novom hirurškom zahvatu na Vama. Izdrži, naš najvoljeniji druže i učitelju - da bismo i mi izdržali. Zahvaljujemo Vam, druže Tito, na novogodišnjim poklonima. Od Tebe očekujemo mandarine i preko godine.”

Pripadnici Islamske zajednice iz Beograda pišu: „Velikopoštovani druže maršale, iz srca Vam želimo da što pre ozdravite i da još dugo, dugo živite za dobro svih nas Jugoslovena i svih miroljubivih naroda sveta. Vi ste naš ponos. Potrebni ste ne samo Jugoslaviji, već svim miroljubivim narodima sveta.”

„Neka Te bog sačuva za dobro svih nas, dragi druže Tito”, piše u telegramu sa potpisom „seljaci i seljanke iz sela Uzdolja - Knin”.

Pišu pojedinci, pišu cele porodice, grupe. „Ja, Vladan, učenik drugog razreda osnovne škole, moj mlađi brat Dejan kao i naši roditelji, želimo Vam uspešno ozdravljenje i da nas još dugo vodite putevima slobode.”

„Verujemo u Vaše najčudesnije, najjače i najveće srce koje kuca za sve nas i koje je prebrodio još veće nezgode, kao što će ih i ovoga puta. Jako vas vole Vera i Vesna.”

„Milionsko članstvo Tvoje - Titovog fonda i više od 15.000 njegovih stipendista žele Ti brzo ozdravljenje i dug život”, poručuje Titov fond Jugoslavije i dodaje da je svestrano zauzet ostvarivanjem „Tvoje neprestane brige za napredak obrazovanja mladih radnika, radničke dece i dece svih radnih ljudi.”

Penzionisani oficir, general i admiral iz Splita poručuju Titu: „Uvek ste u nama, svojim borbama i celom narodu podsticali i razvijali nesavladivu snagu. S njom ste i sami postajali jači. Želimo da se tom snagom oduprete sadašnjim teškoćama i da nas još dugo vodite putevima naše revolucije.”

Studenti Ismeta i Fadilj Samalović iz Lipljena žele: „Ozdravite što pre za dobrobit

čovečanstva.”

„Vole vas četiri sestre iz Bečića: Svetlana, Mirjana, Zorica i mala Maja sa roditeljima. Želimo Vam brzo ozdravljanje i bolele bismo da Vas uskoro pozdravimo u Budvi.”

„Ogromna je naša želja da Te što pre vidimo i čujemo Tvoj dragi glas. Budi hrabar i brzo ozdravi kako bi nas i dalje vodio zvezdanim putevima slobode. Tvoji učenici iz Kablara kod Čačka.”

Učenici drugog razreda gimnazije u Brčkom šalju telegram: „Sve naše želje slile su se u jednu jedinu - da što pre ozdraviš, jer naša srca kucaju s Tvojim.”

Članovi Saveza komunista u seoskoj zadruzi „Budućnost” iz Malog Crnića pišu obolelom predsedniku Titu sa sastanka na kojem su analizirali rezultate rada: „Potvrđujemo da su komisti i svi radni ljudi ove organizacije u praksi uglavnom ostvarili Titove preporuke sa XI kongresa SKJ. Udružili smo više od 1.200 poljoprivrednih proizvođača, imamo šest osnovnih zadružnih organizacija udruženih poljoprivrednih proizvođača. . . Agrarnu politiku ostvarujemo na 15.000 hektara plodne zemlje. . . Poslednjih dana sa nestrpljenjem očekujemo Tvoje skoro i potpuno ozdravljanje.”

Pisma stižu iz Italije, Austrije, Iraka, Libije, Švajcarske, Švedske, Rumunije, Francuske, sa svih strana gde rade naši ljudi. Stranci takođe šalju svoje najbolje želje iz Engleske, Konga, Sjedinjenih Američkih država, Japana, Brazila, Australije. Udovica nekadašnjeg lekara partizanske brigade „Gribaldi” šalje najlepše želje. Izvesni Džozef Vilinger iz Detroita želi „predsedniku Titu još 150 godina života”, a neki američki sveštenik pita da li može poslati buket cveta predsedniku Titu.

Iz Feldkirhena u Austriji stiže pismo našeg radnika Pavla Vještice: „Dragi druže Tito, bio si pobednik na svim bojištima i uz sve teškoće, budi to i sada.”” Jugoslovenski klub iz Geteborga u Švedskoj šalje tople pozdrave i najbolje želje sa svoje godišnje skupštine, dok naši državljani Ejup Ljafiti i Mitra Jonovska pišu iz Danske: „Dragi, voljeni druže Titu, radnici na privremenom radu u Danskoj žele Ti što brži oporavak i da nas još dugo, dugo vodiš u našoj voljenoj Jugoslaviji.”

Iz Getingena i Hamburga u Zapadnoj Nemačkoj stižu telegrami nemačkih državljana: „Sve najbolje želje za vas i od nas.”

Putnici u avionu JAT-a koji leti za Australiju uveravaju: „Odlazimo na izvršenje zadatka putem koji si nam utro Ti, druže Tito. Izvršićemo ga onako kako si nas Ti učio. Gde god se nalazili, bićemo budni i čuvaćemo mir, bratstvo i jedinstvo. Uvereni smo da ćeš uskoro ozdraviti i stati na govornicu miroljubivog sveta koji te očekuje.”

Fudbaleri „Crvene zvezde” koji se upravo tada nalaze u Australiji, poručuju: „I ovde osećamo Tvoju ljubav, Tvoje veliko delo. Šaljemo ti najtoplije pozdrave i želje za brz oporavak.”

„Duboko potreseni i zabrinuti za Vaše dragoceno zdravlje borci brigade „Italija” u slavnoj Prvoj proleterskoj diviziji šalju svom Vrhovnom komandantu najiskrenije i najlepše želje za što brži oporavak. Uvereni smo da ćete nam još dugo biti najistrajniji čuvar i borac za mir u svetu.” Telegram je potpisao Đuzepe Maras, komanadant brigade „Italija”.

Izvesni radnik iz Brazila nudi da pošalje predsedniku Titu svoj lek „jer kada je u pitanju predsednik Tito, njegovo je zdravlje značajnije od svega drugog, ne samo za dobro Jugoslavije nego i za ceo svet”.

Nemica Krista Mester iz Mozburga u Zapadnoj Nemačkoj: „Da još dugo sa nama, socijalistima, ideš ovim putem, kako se nad našom Evropom ne bi spustio mrak. Kod spomenika u Titovom Velesu ronila sam iskrene suze nemačke socijalistkinje.”

Neki Nemci iz Ragenzburga pišu na našem jeziku: „Ti živeti za sreća Jugoslavije.” Izvesni lekar iz Malezije nudi efikasne lekove i brzo ozdravljenje. „Bez obzira da li verujete u molitve, moje su posvećene Vama”, jednostavno izjavljuje Džon Finli iz Vašingtona.

Među hiljade pisama i telegrama u Klinički centar stiže i nepotpisano pismo iz Kentiš Tauna u Engleskoj u kojem su priložene novčanice: „Dragi gospodine ili gospođo, mada znam da to nije mnogo, prilažem dve funte jer je to najviše što mogu. Molim Vas da za taj novac kupite nekoliko svetova i da ih stavite u sobu predsednika Tita. Mada ne može da govori, kažite mu da ih šaljem jer sam se za vreme poslednjeg svetskog rata kao mlada devojka divila njegovoj hrabrosti. Otkako sam čula da je bolestan, molim se da se oporavi.”

I tako redom. Danima, iz časa u čas stižu nova pisma. Reči olakšanja iz dana poboljšanja prepliću se sa rečima zabrinutosti u danima pogoršanja Titove bolesti. Tako je to u pismima radnika sarajevskog „Energoinvesta” na radu u Iraku, ili pomoraca iz Rijeke, radnika iz Bitolja, Varvarina, Vrbasa, Osijeka, Trbovlja, Jasenica.

Vojnik Branislav Vesnić iz Maribora nudi pomoć lekarskog konzilijumu: „Dok pratim zdravstveno stanje našeg predsednika, u želji da mu pomognem koliko mogu, obaveštavam Vas da najbolji lekar živi u. . .”

„Čovek je duboko uveren u snagu Vašeg vizionarskog duha i čeličnog organizma koji će svakoko pobediti trenutnu krizu”, pišu Titu omladinci iz Pirota.

Fudbalski klub „Slavija 79”: „Naša želja je skromna, ali najmilija - želimo da bolest prođe, da nestane. A ono što narodi i omladina žele je ispravno i tako mora da bude.”

„Pobedio si na Sutjesci, Kozari, Neretvi, Zelengori, pobedio si u Drvaru. Pobedonosno si vodio svoje jedinice preko Sremskog fronta i trijumfalnu ostvario ono što danas imamo. Potreban si nam za nove zajedničke pobede”, poručuju građevinski radnici iz Zaječara.

Omladina iz Kumrovca, gde je neki dečak zapisao u spomen-knjigu: „Tvoja kuća je lepa ali si Ti za mene još lepši”, pišu Titu: „Mladi iz Tvog rognog kraja šalju Ti najiskrenije želje za brzo ozdravljenje kako bi nas svojim idejama i stvaralačkim radom i dalje vodio u izgradnju srećnije budućnosti. Ponosimo se i stojimo uz Tebe.”

„Ozdravi i oporavi se što pre, dragi druže Tito, kako bi nas i dalje vodio”, pridružuje se opštoj želji učesnik AVNOJ-a ing. Živan Đorđević, završavajući pismo pozdravom saborca: „Pred, napred, napred, druže Tito!”

Seljak Sava Bečić iz Zmajeva započinje svoje pismo prostodušno i ljudski: „Druže Tito, javljam ti se jer smo isto godišće. . .”

I vojnici pogranične karaule „Slobodan Penezić-Krcun” žele ozdravljenje vrhovnom komandantu i dodaju: „Da nas još dugo vodiš pobedonosnim putevima, a mi Ti sa branika naše domovine poručujemo da ćemo štiti granice naše domovine.”

Radio Jugoslavija šalje predsedniku Titu telegram sa sednice Radničkog saveta: „Od ove godine uvodimo u naš program novi zvučni signal - melodiju poznate i svima drage pesme „Druže Tito, mi ti se kunemo”. Želimo Vam, druže Predsedniče, da što pre ozdravite i da nas dobro čujete na svojim budućim putovanjima po svetu u misiji mira.”

„Dragi kume, želimo Ti brzo ozdravljenje, dug i srećan život i da nas još dugo vodiš putevima pobeđe, mira i socijalizma, jer si naš ponos i naš genije. Tvoj kum Gutić Nuradi sa porodicom iz Peći.”

„Volimo Te i pozdravljamo”, poručuju radnici „Plastike-paketa” iz Zagreva. Ili: „Svakog trenutka smo u mislima sa Vama”, potpis: „Vaši Celjani”. Ili: „Želja nas vojnika je da pod Vašim vođstvom jačamo vojsku mira i vojsku slobode.”

„Moja je najveća želja”, piše J. Van Roj iz Amsterdama na srpsko-hrvatskom jeziku, „da Vi, dragi predsedniče Tito, ponovo budete potpuno zdravi i da još dugo radite za dobrobit svoje drage Jugoslavije, naše drage Evrope i celog čovečanstva.” Slični telegrami stižu iz Velsa, Londona, Kalabrije, Kolomba, Lagosa, Sidneja, Los Anđelesa. „Želimo da nastavite svoje delo za dobro sveta i Jugoslavije”, piše u njima. „Vaša je ličnost postala simbol nade i sloge, mira i humanizma, na čemu vam je zahvalan ne samo Vaš narod već ceo svet”, poručuje Hans Frinc iz Zapadne Nemačke.

Stefani Jerman iz Trsta piše: „Godinama Vas obožavam. Ono što ste vi učinili za svoju divnu zemlju nije učinio niko do sada. Neka vam bude dobro. Više nego ikada potrebni ste svojoj zemlji. Iz sveg srca Vam želim brzo ozdravljenje. Stefani.”

„Ozdravi što pre” pišu učenici iz Črnomelja. Isto tako i učenici iz Istre: „Druže Tito, volimo Te. Ozdravi nam.”

Nekoliko stotina jugoslovenskih iseljenika šalje iz Sjedinjenih Američkih Država pozdrave i lepe želje za skorašnji oporavak.

Ponovo pišu deca: „Molimo Vas da čuvate svoje zdravlje za sreću svoga naroda, za sreću jedne male Japanke i mnogih ljudi na svetu.”

Pionir Boris šalje telegram iz Bukurešta: „Nikada neću zaboraviti trenutak kada si me zagrlio i poljubio.”

Učenici prvog razreda Osnovne škole „Veljko Vlahović”: „Ti si učitelj i neimar naše zemlje i otac nesvrstanosti. Uvek ćeš ostati naš predsednik, a mi tvoji dobri pioniri. Druže Tito, Ti si mir, sloboda i veselje.”

„Tito živi! Tito je legenda naše revolucije. Tito - to smo mi! U našim srcima je više Tita nego nas samih. Imati šesnaest godina znači malo, a imati Tita znači imati mnogo!” Tako pišu deca.

„Tito je najbolji čovek na svetu. Zašto? Zato što je oslobodio i čuvao zemlju.” I to pišu deca.

A druga deca: „Imamo za Vas divan poklon. Stop.”

Stigao je Prvi maj. Među ostalom poštom je i dugo pismo iz Ljubljane, u kojem između ostalog piše: „Dragi družo Tito, povodom Prvog maja, međunarodnog praznika rada, ljubljanski radnici Ti šalju borbeni radnički pozdrav. Sve vreme tvoje teške bolesti saosećamo sa Tobom i iz srca Ti želimo sve najbolje. . . Uvek si bio najdraži gost u herojskoj Ljubljani i u našim radnim kolektivima. Primi sada naše srdačne želje za brzo ozdravljenje.”

Kad čovek gori - ceo svet se greje. . . (stih iz jedne pesme).

Uz sve to pesnik Oskar Davičo je zapisao: „Niko, nikada i nigde u svetu nije doživeo toliko sveopštih izraza brižne ljubavi koji sada privrženom nežnošću obasipaju Tita i okružuju ga sa svih strana. Nisu li to neki neprobojni zaštitni bataljoni saosećanja? Ova ljubav se izražava kao opštenarodni plebiscit odanosti koji se poistovećuje s Titom u dobrom, u teškoćama i u svemu ostalom. Nije zabeleženo da je neki državnik posle 36 godina rukovođenja tako složenom zajednicom kakva je Jugoslavija, doživeo toliko simpatija i toliko podrške kakvu sada prirodno i spontano doživljava Tito. . .”

U OČIMA SVETA

Tokom Titove bolesti i u času njegove smrti Jugoslavija je doživljavala nešto neobično: imajući u vidu odjeka svetskih razmera koji su nam se u talasima vraćali iz svih delova sveta, shvatali smo neočekivanu činjenicu da je Tito u određenom smislu značio svetu isto koliko i nama, i da je svet bio svestan ne samo njegove veličine već i gubitka koji je njegovom smrću doživela cela međunarodna zajednica. Svakako da je interesovanje koje je svet pokazivao za Tita i Jugoslaviju za vreme njegove bolesti i povodom njegove smrti - bolje rečeno radilo se o pogođenosti - bio povod za osećaj ponosa jer je Titov ugled značio i ugled Jugoslavije. Ali, bilo je to mnogo više nego samo osećanje ponosa. Proevladao je osećaj solidarnosti, osećaj zajedničke sudbine i opasnosti koje nas očekuju solidarnosti, osećaj zajedničke sudbine i opasnosti koje nas očekuju u svetskim razmerama. Jer Tito je postao ličnost svetskih razmera, nazivali su ga „građaninom sveta”, „očem nesvrstanosti” i slično. Svet je na osnovu mnogobrojnih razmatranja, analiza, ocena pa čak i nagađanja, pokušao ne samo da obeleži njegovu ulogu u formiranju sudbine jugoslovenskih naroda i sveta, već i da razmrsi nešto što je za mnoge u svetu još uvek bila zagonetka: kakva je ličnost bio Tito i kako je mogao da izvojuje toliko pobeda uprkos tolikim opasnostima i preprekama. Poplava izveštaja i komentara tokom njegove bolesti i povodom njegove smrti bila je samo uvod u dublje i šire rasprave, monografije i studije koje su objavljene još iste godine, a koje će, bez sumnje, izlaziti i u budućnosti. Međutim, nijedan budući rad neće moći u potpunosti da izrazi one brige, pogođenost i simpatije prema velikom čoveku koji je ležao na smrtničkoj postelji vodeći poslednju bitku sa smrću. Ta pogođenost, i pored svega, predstavljala je veliko iznenađenje za svet i Jugoslaviju. Za svet koji je konstatovao od kakvog se čoveka oprašta, i za Jugoslaviju koja je sa tugom u srcu, a istovremeno i zbog njega sa poverenjem gledala u budućnost.

Pisanje o Titu u onim nedeljama kada je „Stari” - kako su ga nazivali čak i strani izveštavači sa obrazloženjem da su ga tako zvali i njegovi saradnici za vreme i posle rata - vodio borbu za smrću, bilo je ispunjeno ličnom pogođenošću pa su se i u stranim izveštajima mogli osetiti slični osećajni tonovi kao i u izveštajima jugoslovenskih dopisnika. Mada dnevni izveštaji za

štampanju, radio i televiziju, pa čak i nedeljni izveštaji za revije žive, kao se to kaže, „samo za jedan dan”, vredno je prelistati već pomalo prašnjave hrpe novinskih isečaka, agencijskih vesti i izveštaja za radio. U tim izveštajim, pored lično naglašenih tonova, zvuči vela skala misli o Titu, njegovom značaju i vremenu. Kao da je taj čovek inspirisao pisanje mase svetskih izveštača u kojem je ostalo nešto trajno i dublje. Iz ogromnog gradiva izdvojeno je samo nekoliko karakterističnih mišljenja i misli koji, međutim, pokazuju iznenađujuće bogastvo reakcija. Počinjemo se dirljivim odlomkom iz izveštaja koji je 22. februara 1980. godine objavila revija „Rinašita”:

„Treba shvatiti ko je Tito, a da bismo to shvatili nije dovoljno da se setimo velikih trenutaka iz njegove istorije i politike, od oslobodilačkog rata u Jugoslaviji do rascjepa sa Sovjetskim Savezom, od njegovog otpora blokovskoj politici do nedavnih dostignuća, kakav je bio njegov uspeh u Havani. Sem toga, nije dovoljno govoriti o Titu kao o tvorcu modela socijalsitičkog razvitka koji se razlikuje od „zvaničnog” modela. Ako postoji čovek kome je strana filozofija modela, onda je Tito. Tito nije bio ni pragmatičar niti čovek bez principa. Štaviše, nije bio ni čovek Kominterne. Bio je, dakle, ličnost čvrstih principa, oštar i nepopustljiv, velikan generacije koja je tražila opštem oslobađanju. Njegov odlazak sa međunarodne pozornice označava kraj celog niza istorijskih vođa, savremenih proroka, koji su izmenili idealističku viziju socijalizma suprotstavljajući joj se svim sredstvima. Tito je bio više nego to. Upravo u tome je i njegova veličina.

Tito polako umire u Ljubljani, ali Jugoslavija i dalje živi. Niko neće moći da kaže: „Umro je kralj, živeo kralj!” Jer taj čovek nije bio ni kralj niti diktator. Nije koristio silu koju istorija pripisuje diktatorima, nego je bio čovek koji se razlikovao i načinom kako je koristio vlast koja je mogla da bude neograničena i samim tim pogubna. Neosporna je njegova omiljenost i ljubav koju uživa u narodu. Shvatićemo zašto je to tako bilo ako razgovaramo sa onima koji su ga prali ili sa ljubavnicima koji ga nisu voleli. Bez obzira na odobravanje ili negodovanje, njegova ličnost je bila jedinstvena u svom vremenu. Tito je bio čovek kriza, ali onima koji ne bole tu reč možemo da kažemo: Tito je bio čovek proebražaja, ili, ako hoćemo, čovek sumnji i gorčine, a ne čovek apsolutnog i određenog. U tome je njegova savremenost. Takav nam izgleda danas, u trenutku koji bi mogao da bude dirljiv do suza, ali je upravo suprotno - trenutak trezvenog i dubokog razmišljanja.”

Zanimljivo je da su mnogobrojni izveštači i komentatori, pišući o Titovom značaju za svet, skretali pažnju i na ona gledišta u Titovim mislima i delima koja su značajna za svet, skretali pažnju i na ona gledišta u Titovim mislima i delima koja su značajna za pojedine narode i sredine u svetu. Pisali su o tome da su iskustva iz njegove borbe dragocena pouka za mnoge u svetu.

„Iskustvo predsednika Tita”, pisao je progresivni i vrlo čitan libanski list „As Safir”, „na području koegzistencije različitih narodnosti, vera i jezika postalo je uzor koji je prešao granice Jugoslavije i dospelo do mnogih evropskih i azijskih zemalja. Nama u Libanu uvek je bilo i još uvek je potrebno takvo iskustvo kojim bismo mogli da očuvamo razlike u okviru jedinstva, veru u okviru patriotizma i individualne podsticaje u okviru zajedničkih interesa.”

Panajotis Kenelopus je u kiparskom nedeljniku „Dimokratiki” zapisao da se fenomen tita ne sastoji samo u tome što je 35 godina imao vidnu ulogu na svetskoj političkoj pozornici, već i što je svojoj srazmerno maloj zemlji stvorio tako veliki ugled u svetu. „To se naročito odnosi na period posle 1948. godine”, naglasio je autor, „kada je utro put potpune nezavisnosti Jugoslavije, čime se odrekao sovjetskog modela socijalizma.”

Za vreme Titove bolesti u Jugoslaviju su dolazile desetine specijalnih izveštača iz celog sveta koji su se posebno zaustavljali u Ljubljani kako bi neposredno saznali što više o Titu. To izuzetno interesovanje održavalo se i u samom pisanju izveštača koji su dnevno slali po nekoliko priloga.

U svom esejističkom članku pod naslovom „Strah za velikog čoveka” Leo Valijani je napisao u dnevniku „Korijere dela sera”: „Ceo svet sa strahom prati novosti o zdravlju predsednika Tita. . . Njegov život je dragocen ne samo za njegovu domovinu, već i za sve druge narode našeg i drugih kontinenata koji u nezavisnosti vide svoje najveće dobro. . . U Titu su se savršeno spojili socijalistički internacionalizam i patriotizam. Tito je stegonoša velikog preobražaja. Veliki deo sveta ide putevima koje je on prokrčio. Zadatak njegovih naslednika sastoji se u tome da očuvaju njegovo nasleđe u situaciji zaoštrenog hegemonizma velikih sila i oživljavanja fanatičnih i anahronističkih nacionalizama.”

Mnogobrojne strane dopisnike interesovalo je kako se vladaju Jugosloveni suočeni sa Titovom bolešću, šta osećaju, kako reaguju na mogućnost da sutra Tita više ne bude.

„Kada su saznali za bolest predsednika Tita”, izveštavao je pekinški dnevnik „Ženmin Žibao”, „više od 260 dopisnika sa Zapada pohitalo je u Jugoslaviju sa filmskim kamerama i magnetofonima koje su postavili svuda u zemlji. Tražili su odgovor na pitanje: Do kakvih će promena doći u Jugoslaviju posle odlaska predsednika Tita?

Svuda se oseća da predsednik Tito i Savez komunista s njim na čelu uživaju veliki ugled u narodu. U dugoj borbi u jugoslovenskoj istoriji predsednik Tito je postao simbol težnji jugoslovenskih naroda za nezavisnošću, slobodom i jednakošću. Sa jugoslovenskim narodima vezuju ga neraskidive veze...

Ovde u Jugoslaviji ljudima nije neugodno da govore šta bi moglo da se dogodi po odlasku predsednika Tita. Gledište većine ljudi je realno i trezveno, ali takođe i puno poverenja.”

Mnogobrojni izveštači su povodom Titove bolesti pisali i o mehanizmu na najvišem nivou - naročito o oba Predsedništva - koji će posle Titove smrti obezbediti kontinuitet Jugoslavije u političkom i ekonomskom smislu. Strani dopisnici su istovremeno izveštavali svoje čitaoce kako stoje stvari sa organizovanjem odbrane u Jugoslaviji i koja su njena osnovna načela. „Kapitulacija je zabranjena i isključena kako po zakonu, tako i po Ustavu”, piše američki časopis „Kritičan Sajens Monitor”. „Jugosloveni su se pobrinuli za svoju odbranu i nastoje da onima od kojih se napad može očekivati, kao i skepticima, pokažu da je neosnovana sumnja u pripremljenost naroda za odbranu. . .”

O odbrani Jugoslavije pisao je i italijanski nedeljnik „Il mondo” pod naslovom „Jugoslaviji nisu potrebni zaštitnici”.

„Jugoslaviji nisu potrebni zaštitnici ni sada, ni bilo kada. . . U danima velike zategnutosti i za vreme bolesti maršala Josipa Broza Tita, predsednika SFRJ, kada se Zapad zabrinuo pitao neće li Sovjeti napraviti drugi Avganistan na nemirnom balkanskom području, stranim dopisnicima koji su prispeli u Beograd obratio se jugoslovenski ministar za inostrane poslove koji će već na početku prekinuo bila kakva nagađanja o tobožnjoj slabosti zemlje u vojnom pogledu.”

Izvestan strah i neizvesnost u pogledu toga šta će biti sa Jugoslavijom posle Titove smrti mogao se osetiti za vreme Titove bolesti i u vreme njegove smrti. Te sumnje nisu bile od juče jer su u svetu, poslednjih dvadeset godina, izvesni izveštači i komentatori redovno izražavali brigu i sumnje na tu temu. Međutim, karakteristično je da se upravo pre Titove poslednje bitke broj tih „skeptika” u svetu naglo i osetno smanjilo.

„Dva meseca patnji je verovatno Titov poslednji poklon Jugoslaviji”, pisao je 28. februara Pijetro Marino u tršćanskom dnevniku „Il pikolo”. „To je kritičan i težak trenutak za narod koji je navikao da smatra svog Starog besmrtnim. . . Diplomatska ofenziva Beograda do detalja odgovora Titovim uputstvima, tim pre ako se uzme u obzir da se pogoršala međunarodna situacija. Titovi ljudi ostavljaju utisak onih koji vuku sigurne i tačne poteze, kao da sadašnja međunarodna nestabilnost nije ni dirnula jugoslovenske republike. Nasuprot tome, druge zemlje su u ovom žalosnom trenutku drukčije reagovala. Nesigurnost, strah - sve su to osećanja koja su zabeležena povodom Titove bolesti van Jugoslavije. Međutim, staloznost i samopouzdanje te zemlje su preovladali i uverili svet - bolje od bilo koje racionalne ocene - da se u Jugoslaviji ne može promeniti ni politički položaj ni njeno strateško opredeljenje.”

Britanski dnevnik „Gardijan” je takođe odlučno odbijao sumnje i stah onih koji su strahovali da će posle Titove smrti u Jugoslaviji doći do neželjenih promena.

„Poslednje dve nedelje”, pisao je krajem februara „Gardijan”, „Jugosloveni uglavnom više ne sumnjaju da Stari, kako Tita već odavno zovu, umire. Bio je to povod da su se tih dana mnogi Jugosloveni zamislili nad tim kakav je bio njihov život i njihova zemlja za vreme predsednika Tita. Međutim, Jugosloveni razmišljaju i o budućnosti i uveravaju strance da ne veruju u pretpostavku koju smatraju neosnovanom: da će Jugoslavija biti tako slaba da će verovatno doći do razdora usled unutrašnjih zategnutosti ili da će postati plen spoljašnjih opasnosti. Nasuprot tome, kod ljudi je prisutno tiho uverenje o uspehu i svest da Jugosavija može, mada ne bez teškoća, bezbedno da se razvija u okvirima koje je Tito ostvario iza sebe.”

Šta će biti posle Tita? Godinama se u svetu pitaju kakva će biti budućnost Jugoslavije posle Titove smrti. To je pitanje postavlja i francuska revija „Pari mač” koja objavljuje članak Andrea Lakaza, autora romana „Tunel”. Članak je bio objavljen pod naslovom „Video sam Titove partizane kako uništavaju nacističku armiju.”

„Posle Tita? Ne treba zaboraviti da postoji nako ko ima isto tako goropadan karakter, ko ne voli da neko misli umesto njega, a uopšte ne trpi da mu neko stane na žulj. Taj neko je Jugosloven. . . Ne, ne treba brinuti šta će se desiti u Jugoslaviji posle Tita. Sem toga, i sam je nedavno jasno i glasno izjavio u zagrebačkom „Vjesniku”: „Mogu da odem svakog trenutka i ništa se neće promeniti. Ovaj narod je pogonska snaga istorije. Ta snaga nadahnjuje vođu, a vođa je čovjek koji samo organizuje i oblikuje misli naroda”. Misao jugoslovenskog naroda je „Sloboda narodu”, poklič koji je udruživao partizane pretvorivši se u pozdrav koji su istim žarom koristili i roditelji i oni rođeni posle rata. Sloboda narodu. Sloboda za sve, to je testament Josipa Broza Tita. To znači: „Niko nema pravo da odobri okupaciju zemlje”.

Najznačajniji član Ustava glasi: „Opštenarodna odbrana”. Osam miliona muškaraca i žena koji se mogu mobilisati u roku od nekoliko sati. . .”

Svet je za vreme Titove bolesti pisao ne samo o toku bolesti i o Titovoj borbi sa bolešću, već je poslednju Titovu bitku utkao celu Jugoslaviju, sve njene stanovnike, njihov položaj u

Jugoslaviji, njenu nesvrstanu politiku i njenu budućnost. U poslednjoj Titovoj bici svet je naročito otkrivao dostojanstvenu ljudsku sadržinu i Titov značaj.

List „Folha do Sao Paulo” je pisao: „Ako danas ili sutra legendarni maršal ode, ostaviće za sobom dugu istoriju napisanu velikom uverljivošću, požrtvovanje, krvlju i ogromnim, nenadmašnim prkosom. . . Nemilosrdna sudbina se približava najvećoj ličnosti ovog stoleća, najvećem živom vođi: Josipu Broz Titu, vojniku crvene garde, čoveku koji je reorganizovao Komunističku partiju Jugoslavije, pobedio naciste, vladu u Londonu, ustaše i njihove poglavnike, četnike izdajničkog generala Mihailovića. Tito je istrajan. Video je uspon i pad suparnika i saveznika, duboko veruje u socijalizam, idejni je otac samoupravljanja, stvaralac nacionalnog jedinstva jugoslovenskih naroda, tvorac nesvrstavanja, radnik koji je gradio budućnost. . . Posle njega će u srcima Jugoslovena ostati velika praznina.”

O dramatičnoj, ljudskoj strani pisao je londonski „Tajms” pod naslovom „Oproštaj sa velikanom”.

„Tito već pripada Jugoslaviji i Jugoslavija je došla do tačke sa koje nema povratka. To je i želeo kada je zvanično predao svoja punomoćja saradnicima. Mada nije mogao da nađe čoveka koji bi ga nasledio, uveren je da je svojoj zemlji dao zakonodavne ustanove koje će živeti i posle njega.”

„Postavlja se pitanje: da li će titoizam nadživeti Tita? Po opštem uverenju titoizam je građevina koja se temelji na tri oslonca - nezavisnosti i nesvrstavanju u spoljnoj politici; bratstvu i jedinstvu u unutrašnjoj politici i radničkom samoupravljanju u privredi. Pitanje kako sačuvati nezavisnost Jugoslavije nije bilo nikada sporno. U jednoj okupiranoj državi u Evropi koja se uspešno borila protiv nacista, u dušu Jugoslovena duboko je usađeno uverenje da na agresiju treba odgovoriti oružjem. To uverenje se jača vaspitanjem, pesmom, filmovima i oraganizovanjem opštenarodne odbrane. Maršal Tito je postao legendarne ličnost u zemlji ne samo zbog junaštva svojih partizana, već i zbog toga što se 1948. godine odupro Staljinu. . . Kada su nekog komunistu upitali da li će Jugoslavija skrenuti s puta, jednostavno je odgovorio: Posle Tita biće Tito.”

Povodom Titove bolesti i njegove ličnosti svetska štampa se raspisala o mnogobrojnim unutrašnjim i spoljašnjim problemima Jugoslavije. Jedan od njih je raznolikost nacionalnosti u Jugoslaviji, što je davalo i još uvek daje pojedinim komentatorima povod da se sa zabrinutošću pitaju o njenoj budućnosti. Ta zabrinutost je delimično posledica uverenja da raznolikost nužno vodi slabljenju, a delimično izvire iz stalno ponavljalog pitanja: šta će biti sa Jugoslavijom posle Titove smrti?

Ovim pitanjem bavio se rimski list „Republika”.

„Prilikom popisa stanovništva pre devet godina od 21 miliona stanovnika Jugoslavije, 273.000 se izjasnilo kao Jugosloveni. Svi drugi su se opredelili kao Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci, Crnogorci, Mađari, Turci, Bugari, Slovaci its. Ukupno 26 narodnosti koje su registrovane i priznate u kompleksnoj federaciji čija je prestonica Beograd. I dok se opraštamo od tvorca savremene Jugoslavije smatramo da s pravom možemo reći da nacionalna netrpeljivost nije više strukturna karakteristika zemlje i da neće dolaziti do izražaja opštenarodna netrpeljivost između Srba i Hrvata, mada će posle Tita biti problema, čak velikih problema. O toj netrpeljivosti skoro po običaju pišu strani kometatori.”

Za vreme Titove bolesti mnogobrojni dnevnici, nedeljnici i revije objašnjavali su više puta članke i komentare. Jedan od njih je „Koirijere dela sera” koji je pisao i o Titovim zaslugama za jugoslovenski komunizam.

„Dok su se izdajnici među Srbima, Hrvatima, Makedoncima i drugima koji su u drugom svetskom ratu saradivali sa nacistima i fašistima, krvavo obračunavali među sobom, Titovi partizani su se ponosili programom jedinstvene Jugoslavije i priznavanjem jednakosti svim narodima i narodnostima. Požrtvovanje, borbenost, hrabrost Tita i njegovih partizana uskoro su postali legendarni. U to su se brzo uverili engleski oficiri koji su od Čerčila tražili i postigli dopremanje pomoći u oružju. Pobedila je jugoslovenska revolucija, pobedila je federativna, jedinstvena, socijalistička Jugoslavija.

To je istovremeno objašnjenje za raskid sa Staljinom koji Tito nije želeo ali do kojeg je moralo doći; on se usudio da ga ostvari u trenutku kada ne bi smeo, kada je sovjetski diktator bio na vrhuncu svoje moći. Uz Tita nisu samo Partija i armija partizana koja je samostalno oslobodila Jugoslaviju od hitlerovskih bandi. Sa Titom, stvaraocem nove države i braniteljem njene nezavisnosti, bio je selokupan jugoslovenski pokret za nezavisnost i nacionalno jedinstvo. U njemu su se socijalsitički internacionalizam i patritizam ostvarili na najuzvišeniji način. U tome je glavna zasluga i univerzalni značaj Titovog iskustva. Kao Francuska 1789, tako je i Rusija 1917. godine bila majka mnogobrojnih revolucija. Da bi opstale u vremenu i dale plodove, morale su da se oslobode tutorstva koje se polako pretvaralo u tiraniju roditelja i nađu osnovu u strukturama i potrebama celog naroda. Tito je bio glasnik te velike prekretnice, tog novatorstva u komunističkom pokretu.”

Mnogobrojni komentatori u svetu pokušavali su da sažmu Titove zasluge i dostignuća. Među njima je Džon K. Kembel koji je za američku reviju „Forin Afers” napisao članak: „Tito: dostignuća i nasleđe”.

„Tito je 1948. godine”, napisao je Kembel, „imao isti nepogrešivi politički instikt koji je pokazao dok je za vreme rata rukovodio otporom protiv Nemaca. Moglo se čuti mišljenje da ne postoji jugoslovenski nacionalizam, već samo srpski i hrvatski nacionalisti kojima je uglavnom stalo do toga da se bore jedni protiv drugih. Međutim, borba za vreme rata je pokazala da su Jugosloveni svih narodnosti spremni da se bore za Jugoslaviju. Tako je bilo i 1948. godine. U tom smislu, Tito je čvrsto stao u okvir srpske i jugoslovenske tradicije junačkog otpora protiv spoljašnjeg diktatora i vladavine. Ljudi su znali da se, bez obzira na pritiske i razlike unutar zemlje, radi o nezavisnosti zemlje i da je u toj borbi Titovo vođstvo jedino moguće. Istovremeno, znao je da mora da dođe do promena u odnošima između režima i naroda, do promena koje će izražavati nove realnosti. Iz tog uzajamnog saznanja izašla je nova Jugoslavija, Jugoslavija Titovog samostalnog puta.”

„Bilo je dosta ocena o Titovom životu, ali su uglavnom sve jednoglasne o tome koja su najveća dostignuća. Nabrojaću ih ovim redom:

1. Očuvao je nezavisnost uprkos snažnim pritiscima spolja.
2. Bio je ujedinitelj koji je preuzeo vođstvo u zemlji rastrganoj unutrašnjim sukobima i u raspadanju, i udruživao je 35 godina.
3. Primerno i sa poletom vodio je borbu za preobražaj međunarodnog komunističkog (ili socijalističkog) pokreta ka udruživanju nezavisnih partija i zemalja bez centralnog nadzora

Moskve.

4. Stvorio je nove vrste i oblike socijalizma u praksi pod opštim nazivom socijalističko samoupravljanje.

5. Razvio je „tržišni socijalizam”, kako smo to nazivali na Zapadu, što je dovelo do decentralizacije privrede. To je omogućilo odlučivanje koje se ne zasniva na centralnom planu, već na zakonima tržišta, dok je industrija ostala u društvenoj svojini.

6. Odredio je mesto Jugoslavije između istočnog i zapadnog bloka, ne uključujući se ni u jedan ni u drugi, mada je očuvao uticaj na oba.

7. Bio je tvorac i vođa svetskog pokreta nesvrstanosti i nije se borio samo za interese Jugoslavije već je uticao na svetske pitanja, daleko van jugoslovenskih granica.

Svaka od ovih tačaka skriva u sebi dugu i složenu priču. . .”

Mnogi autori su sem trezvenih i produbljenih analiza napisali i duboko dirljive reči koje svedoče da su ih fascinirali Titova ličnost i njegova borba sa smrću, Titov život i osećanja Jugoslovena.

Đuzepe Bofa je u glasilu KP Italije „L’Unita” napisao topao članak „Zašto nam je Tito tako blizak?”

„Ljubav i bol nisu jedina osećanja iz kojih u ovim trenucima izvire teskoba s kojom pratimo novosti iz Beograda o novom pogoršanju Titovog zdravstvenog stanja. U nama je mnogo jače osećanje dubokog poštovanja i ozboljnosti jer smo svedoci događaja koji, bez opasnosti od retorike, može nazvatu poslednjom beznadežnom bitkom velikog borca i druga po oružju, jer se drukčije i ne može označiti njegov ogroman otpor prema bolesti. To su od njega zahtevali lekari i drugovi, kako bi odložili, udaljili i ublažili trenutak kada više ne bude na čelu jugoslovenske države. Razumljivo je što ta bitka ne budi iskreno osećanja samo u nama. U idejnoj galeriji vodećih ličnosti ovog stoleća, Tito već ima svoje mesto. On je jedan od tvoraca našeg vremena. Međutim, za razliku od drugih, on nije stekao ugled u svetu zato što je bio vođa velesile ili mnogoljudne države. Ovaj nekadašnji radnik vodio je malu državu krvave istorije i još krhkije i mlađe nezavisnosti. . .”

Glasilu kineske parije „Ženmin Žibao” piše da „Tito pripada celom svetu”.

„Neki prijatelj Italijan”, pisao je „Ženmin Žibao”, „rekao je jednom da je Tita poznao ceo svet ne zbog toga što je bio vođa izvanredne snage, već zato jer je taj čovek u prošlosti vodio slobodnu i srećnu zajednicu koja je nekada bila u bedi. Naravno, to nije jedini razlog. Tito je uživao poštovanje širom sveta jer je bio heroj drugog svetskog rata. Jugoslovenska Komunistička partija sa Titom na čelu vodila je narod te zemlje u borbi protiv fašističkih agresora Nemačke i Italije i izvojevala oslobođenje zemlje i slobodu narodu. Da bi očuvao nezavisnost Jugoslavije, Tito je bio nepokolebljiv u odnosu na snažne spoljašnje pritiske. U međunarodnom komunističkom pokretu stvorio je načelo nesvrstanosti i jednakosti i odupro se nametanju tuđe volje. Ceo svet hvali i ta Titova stanovišta. Kao jedan od tvoraca pokreta nesvrstavanja uspeo je, posle više od dvadeset godina nastojanja, da i mnoge druge zemlje prihvate načela nesvrstavanja i da razvitak pokreta nesvrstavanja postane zajednička snaga u međunarodnim okvirima.”

Singapurski list „Stejt Tajms” je jednostavnim rečima sažeo ono raspoloženje koje se osećalo u svetskoj zajednici povodom smrti velikog Jugoslovena i građanina sveta Josipa Broza Tita:

„Jednostavan nadgrobni spomenik. Samo njegovo ime i godine rođenja i smrti. I to je dovoljno. Jer, postojao je samo jedan Tito u prošlosti i biće samo jedan Tito u budućnosti.”

NEDELJA, 4. V 1980.

PONEDELJAK, 5. V 1980.

TRAGIČNA NOVOST

Vest se munjevito proširila među ljudima. U nedeljno večer zloslutno se čula samo jedna reč: Tito. Sve ostalo što je vest trebalo da kaže bilo je zapisano u ljudima koji jednostavno nisu hteli da je prihvate. Možda nije istina?

Istina je bila tako daleko od nade kada su radio i televizija objavili proglas: radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima, narodima i narodnostima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije - umro je drug Tito. Koliko je poznatih reči u sledećoj rečenici proglasa Predsedništva CK SKJ u ime CK SKJ i Predsedništva SFRJ: „Dana 4. maja 1980. godine u 15,05 časova u Ljubljani je prestalo da kuca veliko srce Predsednika naše Socijalističke Federativne Jugoslavije i predsedništva Predsedništva SFRJ, predsednika Saveza komunista Jugoslavije, maršala Jugoslavije i vrhovnog komandanta oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita” - da nema samo tri: „prestalo je da kuca”!

Ta radnička klasa, ti radni ljudi i građani, ti narodi i narodnosti SFRJ slušali su proglas koji istorija još nije napisala jer je govorio o ovome: težak bol i duboka žalost potresaju radničku klasu, narode i narodnosti naše zemlje, svakog našeg čoveka, radnika, vojnika i saborca, seljaka, intelektualca, svakog stvaraoca, pionira i omladinca, devojkicu i majku. Govorio je o neizmerno dugom revolucionarnom putu, o svetlim poredama, o hrabrosti, istrajnosti, pravičnosti i čovečnosti, govorio je o sinu naroda i građaninu sveta i najzad, da je čast i ponos imati Tita u svojoj istoriji, da je bilo časno boriti se i živeti s Titom i da će sadašnje i buduće generacije, duboko zahvalne drugu Titu, nastaviti njegovo besmrtno delo.

Bilo je žalosti, ali isto toliko ponosa i zakletvi. Samo da se milioni ljudi te večeri prepusti najdubljim osećanjima. Bilo im je potrebno izvesno vreme da se priberu, da pokušaju da zaustave suze, da odu jedni drugima da se uteše. Još nestišanog bola za Edvardom Kardeljem, Ljubljana je iznova pripremala posmrtni odar velikom pokojniku.

Ljudi su ostajali kod kuća ne želeći da smetaju bilo kome. Kada svladaju prvi grč, pretvoriće praznične zastave, koje još više kao prvomajski pozdrav, u najskromnije znake žalosti. Zatim će nevidljivao organizaciona ruka preurediti svetle gradske prozore u pozornicu manifestacione izložbe Titovog lika. U fabrikama i ustanovama okupljaće se najodgovorniji da pogledaju jedni drugima u oči.

Ljubljana je cele večeri kvasila kiša. To još više dopunjava žalost. Televizijski i radio-prijemnici su neprestano uključeni, mada dokazuju uvek isto: umro je naš najveći građanin. Ljudi ponavljaju ove reči kao da ih u prvom momentu nisu shvatili. Kasnije će izaći na ulice

po vanredna izdanja novina. Crni okviri listova konačno će utisnuti istinu u srce i svest.

Ko će znati kako je novost o neumitnoj smrti doprla do dalekih i najudaljenijih krajeva Titove domovine. Izveštaji su uglavnom stizali iz najvećih gradova i bili su istovetni, kao da ih je pisala jedna ruka: svuda dostojanstven miru u ljudima, nigde nije bilo tužnih pohoda, a još manje glasnih izliva žalosti. Kako bi se neobavešteni putnik vratio u grad, bez obzira gde bio, osetio bi strašnu novost čim bi istupio iz vozila.

Pa ipak, bilo je manifestacija. „Hajdukova” utakmica sa „Crvenom zvezdom” na Poljudu u Splitu u prisustvu mase gledalaca prekinuta je u 43. minutu kada je objavljena vest o Titovoj smrti. Više od pedeset hiljada ljudi je zanemelo. Fudbaleri i sudije stajali su kao ukopani. Ruke su pošle ka očima, masa se jedva čujno zatalasala. Zatim, iznenada: „Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo. . .” Pesa je digla ljude na noge, stadion je odjekivao u manifestacionom zanosu jedinog oduška koji su ljudi spontano izabrali. Masa je nastavila komemoraciju državnom himnom, a zatim je mirno i polako napustila stadion.

Zakasnela utakmica igrala se i na sarajevskom Koševu. Igrače „Sarajeva” i „Osijeka” kao i masu gledalaca obaveštanje je zaustavilo u sportskom zanosu. Stadion je zanemelo, a svi ljudi su ustali i nestvarnim, dugim ćutanjem odavali počast čoveku čije su ime čuli iz zvučnika u potpuno neshvatljivom povodu.

Radnici u popodnevnom smenama koje su radile i nedeljom, na iznenadnu vest automatski su zaustavile mašine. Skupljali su se oko Titove slika kao da će tu naći odgovor u nevolji. Upale oči su proleterski sijale iz jedva osvetljenih rudarskih figura. Veliki ispit u teškom životu i težak izraz žalosti.

Štafeta mladosti kretala se te nedelje Gorskim Kotarom i Kordunom, pa je zastala u Slunju. Uz štafetnu palicu, okićenu svećem i zelenilom, koja je do tada prošla kroz bezbroj ruku omladinaca i omladinki, smenjivali su se mladi stražari, ne znajući jednostavno kuda sa radošću koja je uvek do tada pratila njegov pohod kroz celju zemlju do Beograda.

Učesnici karavana „Bratstvo i jedinstvo” su iz Karlovca, gde su proslavljali dan oslobođenja grada, otputovali natrag u Kragujevac pognutih glava, što se nije desilo nikada do tada. Zato su u oproštajnom zagrljaju jasnije i značajnije nego ikada izrekli reči bratstva i jedinstva.

U Titovom rodnom kraju Kumrovcu narod se u žalosti povukao u domove: porodica oplakuje svog pokojnika. Iza reportera i snimatelja koji su prvi pitali u Kumrovec, dolaziće poštovaoci iz svih krajeva. Za njih su odgovorni ljudi pripremili knjige žalosti u kancelariji mesne zajednice i u Titovoj rodnoj kući. Odmah je sastavljena i delegacija radnika koje je trebalo da prisustvuje pogrebnim svečanostima u Beogradu.

Na Trgu partizana u Titovom Užicu hiljade mladih se okupilo oko spomenika. Veličanstvena bronzana figura zasuta je cvećem, a uz nju su se i izmenjivale počasne straže. Nova himna koja nastoji da dokaže čime se može nadoknaditi žalost i koja se te večeri spontano oglašavala iz mnogih krajeva Jugoslavije, poziva na obećanja i zakletve i u prestonici prve partizanske republike.

Posebna izdanja novina ubrzo su na ulicama. Ljudi uzimaju crno uokvirene listove da bi pročitali, da bi i zapisano videli ono što su saznali nešto ranije. Još jednom čitaju proglasom Centralnog komiteta SKJ i predsedništva SFRJ, te reči koje iznenada već u prošlom vremenu

kazuju poznaru priču o poznatom čoveku.

Da li uopšte postoji razlika između onoga što je Moša Pijade rekao povodom Titovog rođendana 1945. godine i ovoga što je sadržano u današnjem proglasu: Narod sam slavi svog najvećeg sina, maršala Tita, bez podsticaja odozgo, spontano, na osnovu vlastitog osećanja ljubavi i zahvalnosti prema onome koji ga je poveo i organizovao u narodnooslobodilačkom ratu, koji ga je sigurnom rukom vodio kroz strašne ratne godine do slavne pobede. . . Srca naših naroda slila su se u jedno veliko srce koje je kucalo u srcu njihovog Tita. Moša Pijade kaže dalje: On je naučio naše narode istini da ne postoji tako težak i očajan položaj iz kojeg narod ne može da nađe pobedonosni izlaz, ako je svestan svoje časti, ako ceni svoju slobodu, ako je jedinstveno spreman na žrtve za odbranu svoje nezavisnosti, svoju sreću i napredak. . . Narod i Tito su zauvek srasli u veličanstveno stvaralačko jedinstvo koje se ničim ne može razbiti.

U stvari, to je drugim rečima izrečena sadržina pesme „Druže Tito mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo”. Duži i temeljitiji proglas su sve one reči odštampane u čast velikog čoveka. Takve su reči Mitje Ribičića kojima se putem radije i televizije obratio ožalošćenim ljudima: Smrt nam je uzela čovek koga su na svim kontinentima naše zemlje priznavali kao najveću ličnost našeg vremena. . . Umro je čovek koga smo najviše voleli i koga su zbog njegove ljudske veličine morali da poštuju i neprijatelji. Umro je čovek za koga se može reći da je prvi državnik koga je kao nikoga do sada okruživalo toliko prave ljudske ljubavi. Smrt izuzetne ličnosti je neopisiv gubitak. Naročito smrt Tita, koji je neponovljiv kao istorijska pojava. Razlika između Tita i sličnih istorijskih ličnosti je u tome što Tito nije bio sam; sa njim su bili svi naši ljudi, svi narodi i narodnosti Jugoslavije, nepregledna masa ugnjetavanih i tlačenih širom sveta. . .

Ljudi čitaju reči izrečene i drukčije i detaljnije. Novine objavljuju hronologiju Titovog života i rada. Međutim, to će ljudi sačuvati da pročitaju na miru kada poglede više ne budu zamagljivale suze.

U Ljubljani, u kasnim večernjim časovima, ljudi se okupljaju pred zgradom Skupštine na Trgu revolucije. Bilo je objavljeno da će sledećeg jutra pogrebna povorka odatle krenuti ka železničkoj stnici. U jedanaest sati uveče svi izlozi u Titovoj ulici su preuređeni, ulice oprane, mada ih uporno zaliva kiša, a pred Skupštinu su postavljeni televizijski praktikabli. Sledećih dana televizija će biti najneposredniji pratilac i izveštač o poslednjim događajima vezanim za Tita.

Objavljeno je saopštenje o sedmodnevnoj opštenarodnoj žalosti. Socijalistički savez radnog naroda Ljubljane iste večeri poziva Ljubljanačane da se oproste od Tita sa žalošću u srcu i verom u budućnost. Objavljena je odluka Predsedništva SFRJ da funkciju predsednika Predsedništva SFRJ preuzima Lazar Koliševski a funkciju potpredsednika Cvijetin Mijatović. Objavljeno je prvo naređenje novog predsednika Predsedništva SFRJ koliko će topovskih salvi biti ispaljeno u glavnom gradu i glavnim gradovima socijalističkih republika na dan sahrane u znak sećanja na Tita. Narod saznaje kakav će biti oproštaj od pokojnog predsednika od Ljubljane do Beograda, gde će u zgradi Skupštine SFRJ više od dva dana teći oproštajni mihomod i gde će 8. maja pogrebna povorka sa pokojnikom stići do poslednjeg počivališta na Dedinju. Lekarski konzilijum, koji je nekoliko meseci obaveštavao domaću i stranu javnost o Titovom zdravstvenom stanju sažetije nego što bi ljudi želeli, izdao je te večeri poslednji izveštaj sa celim tokom Titove bolesti i lečenja. Ljudi su glasno čitali: Danas, 4. maja 1980. godine, u ranim popodnevrim časovima, došlo je do daljeg teškog pogoršavanja opšteg

zdravstvenog stanja predsednika Republike Josipa Broza Tita. I pored preduzimanja svih neophodnih medicinskih mera, postepeno su se gasile sve vitalne funkcije, pa je predsednik Socijalsitičke Federativne Republike Jugoslavije, predsednika Saveza komunista Jugoslavije i vrhovni komandant oružanih snaga SFRJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito preminuo u 15,05 časova. Bio je to onaj izveštaj koji je nepobitno dokazivao biološki kraj čoveka po imenu Josip Broz Tito, ali čoveka koga je tek smrt odvojila od rada.

Dok su iz mnogih krajeva Jugoslavije porodici Josipa Broza Tita stizali telegrami sa izrazima saučešća u kojima su nazbliži pokojnikovi saradnici uz žaljenje što smo izgubili velikog vođe revolucije izražavali i utehu da nam je oralo njegovo delo koje će večito živeti u našim srcima i u srcima ljudi širom sveta, žalosna vest obišla je cio svet. Vest o smrti predsednika Tita među prvima je objavila kineska novinska agencija „Hsingua”, zatim italijanska ANSA, španska EFE, egipatska Mena, indijski PTI, libijska Džana i sve druge svetske i nacionalne novinske agencije. U Egiptu je odmah objavljen ukaz o sedmofnevnoj žalosti, a Alžiru je minutom ćutanja prekinuto zasedanje centralnog komiteta FLM, vođe država su dale izjave povodom žalosnih novosti iz Beograda i Ljubljane, gde je te večeri štab stranih novinara dolovao marljivije nego tokom dugih dana dok je pratio Titovu borbu sa bolešću. Radio i televizijske stanice u mnogim zemljama prekinule su redovan program da bi objavile vest o smrti našeg predsednika. Kasnije su u inostranstvu redovne vesti počinjale žalosnom vešću, a Titovoj ličnosti i njegovoj Jugoslaviji posvećene su duge filmske reportaže i izjave državnika.

Radio i televizija su uz tužnu muziku do kasno u noć objavljivali saučešća i izjave poznatih i nepoznatih ljudi i obaveštavali o odjecima koje je tužna vest izazvana širom sveta. U nekim zemljama su već najavili učešće na najvišem nivou na pogrebnim svečansotima.

Kao da je sa oklevanjem svanuo dan u Ljubljani 5. maja 1980. Novi dan je probudio ožalošćene ljude. Umesto dobrog jutra započeo je oproštaj. Ko zna koliko ljudi te noći uopšte nij spavalo.

Mnogo pre zakazanog vremena - 8,30 - grad je počeo da se puni. Mase su dolazile na Trg revolucije i uskoro potpuno zaposele Titovu ulicu i širok prostor ispred železničke stanice. Sivo nebo kao da se spojilo sa zemljom. Tu i tamo blagi vetar je malo zalepršao zastave natopljene kišom. Ljudi su bili jedni uz druge, ali skoro da nisu govorili. Vlažnu tišinu na Trgu revolucije poremetio bi samo brži i zato glasniji korak radnika koji je obavljao završne pripreme pred početak pogrebne svečanosti. Ulazna fasada zgrade bila je odenuta crvenim somotom. Od vrata do ulaza prostrt je crven tepih. Sat na visokoj Iskrinoj zgradi već odavno nije pokazivao uobičajni znak. Zaustavio se na četiri svetleća slova: TITO.

Nešto pre pola osam kiša je počela jače da pada pa se iznad ljudi otvorio nazubljeni krov kišobrana. Tu i tamo poneko bi digao prste da vidi šta se događa pred ulazom. Masa ljudi je bila na počasnoj straži.

Leva strana ulaza, korak dva-od tepiha na kojem se nalazio posmrtni odar, sada još prazan, zauzele su tamne figure. Bez nekog protokolarnog reda grupi su se priključivala nova sumorna lica. Najviši slovenački društveno-politički radnici, svi revolucionari, drugovi i saradnici pokojnog predsednika. Među njima Titovi sinovi i članovi počasne pratnje od Ljubljane do Beograda: Fadilj Hodža, Stane Dolanc, Todo Kurtović, Mika Špiljak, Vlado Ščekić, Vasil Topurkovski, Stana Tomašević, Branislav Ikonić i Džemil Šarac.

Šestorica viših oficira u tamnim uniformama doneli su kroz široki otvor u crvenom zastoru na

posmrtni odar hrastov kovčeg sa Titovim posmrtnim ostacima. Odsečna komanda počasnoj straži prekinula je za trenutak grobnu tišinu. U ime delegacije SR Slovenije jedini venac položili su uz kovčeg Viktor Avbelj, predsednik Predsedništva SR Slovenije i Franc Popit, predsednik CK SK Slovenije. Ovu jednostavnu ceremoniju pratio je glasni zvuk vojničkih doboša koji je nadjačavao udaljeno zavijanje sirena i svečani zvuk zvona. Zatim je himna uspravila ljude ispod kišobrana.

Svi koji su mogli da priđu nešto bliže skupštinskom ulazu netremice su upirali poglede u kovčeg pokriven državnom zastavom. Od predsednika Tita oprostio se u ime Ljubljane - grada heroja - Marjan Rožić, predsednik Skupštine grada.

Sva Ljubljana - grad heroj - i sa njom svi radni ljudi i građani Socijalističke republike Slovenije poslednji put se opraštaju od svog velikog sina, počasnog građanina Josipa Broza Tita. . . Svakog dana, na svakom koraku pratili smo Tvoju borbu za život i teško možemo da zamislimo da je okrutna smrt istrgnula iz naše sredine organizatora i vođu radničke klase, čoveka koji je probudio Jugoslaviju; velikana sveta iz malog naroda; prvog borca i heroja partizanske vojske, oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, vođu jugoslovenskih naroda i narodnosti, građanina sveta; da se ugasilo plemenito srce velikog borca za mir i socijalizam, da smo ostali bez Tebe, našeg dragog Tita. . . Opraštamo se od čoveka i revolucionara koji je uvek bio neposredan, za svakog jasan i razumnjiv, od dobrog čoveka, prijatelja svih nas, učitelja i rukovodioca istovremeno. . . U dubokoj žalosti ni za trenutak ne gubimo hrabrost, odlučnost i spremnom da uspravni, podignute glave, ponosni i organizovani nastavimo tvoje delo, da idemo tvojim, Titovim, i našim putem. Svi mi jedmo i ostaćemo Tito. . . U ovim danima Ljubljana Ti je bila poslednji dom. Voleo si je kao i čitavu Jugoslaviju. U njoj si pre više decenija sa drugovima Karedeljom, Kidričem i drugim saradnicima kreirao razvojne pravce KPJ pre rata. . . Tvoja odluka da naš grad postane grad heroj, za nas je neizrečivi ponos, obavezuje nas i obavezuje nas ubuduće da budemo još odlučniji graditelji socijalističke samoupravne Ljubljane, Slovenije i Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Za Ljubljanu i u budućnosti ostaješ njen počasni građanin, njen jedinstveni uzor i vođa.

Rožičeve reči su se urezivale u prisutne kao da uz put klešu spomenik koji izrasta iz mase. „Za njega, našeg najboljeg vođu sastavili smo ovu pesmu: Tito, naša svetla bojna slavo, Tito, naša diko i naš uzoru!” Partizanski hor je dovršio taj spomenik.

Šestorica viših oficira koji su sve vreme stajali uz kovčeg sklonili su zastavu sa kovčega, složili je svečanim i odsečnim pokretima i ponovo stali u stavu mirno uz kovčeg. Čuo se još samo reski zvuk doboša dok su oficiri odnosili kovčeg prema vozilu. Ponovo ceremonija sa zastavom koja je pokrivala hrastov kovčeg kao da na simboličan način cela Jugoslavija grli svog Tita. Tamnosivo vozilo polako je kranulo i omogućilo masi da još za čas produži trenutak rastanka sa prijateljem. Ali očekivao ga je drugi deo mase, zatim sledeći. . .

Da li je Ljubljana ikada toliko jecala i manje skrivala svoje suze? Pogrebna povorka je klizila praznim kolovozom uz koji redari nisu morali da obuzdavaju bilo kakav pokret mase. Kada naiđe povorka, spuste se glave, pogledi se upru u vozilo da kovčegom i jedini vidljivi pokreti očiju dopiru. Nešto dalje nek ruka bi da dosegne vozilo sa pokojnikom, ali okleva, a cvet u njoj klone.

Put pogrebne povorke je neumoljivo utvrđen: kod Bavarskog dvora skreće udesno. Još nekoliko desetina metara i završiće se poslednja Titova poseta Ljubljani. Pored i iznad

kovčega za trenutak se jasno vidi nasmejano Titovo lice. Otpozdravlja masi sveta. Uspravno držanje koje je još izrazitije u maršalskoj uniformi. Slika bleedi, a pojavljuje se druga, njegova poslednja, koja je obišla čitav svet. Nasmejano lice pacijanta u bolesničkim kolicima.

U međuvremenu se kolona vozila već zaustavila pred ulazom u železničku stanicu. Vozilo se zaustavlja na tepihu, ostavljajući za sobom vidljiv trag.

Neumoljiv red vlada tamo gde se Tito pojavi: Plavi voz čeka na određenom mestu, počasne straže i hor. Gardistima su se pridružili postrojeni železničari, a uz crvenu zastavu poređani su stari borci sa zastavama jedinica u rukama. Mladi članovi hora „Tone Tomšić” zapevali su „Jugoslavijo” kada je Tito poslednji put ušao u Plavi voz.

Jači je tvoj bol, čoveče, jer Tito ulazi mrtav. Zato je to poslednji put, zbog toga ratne zastave, zbog toga ljudi u tamnim odleima pognutih glava.

Žalost je sve jača do onog najžalosnijeg trenutka kada se sa prednjeg dela Plavog voza otegnuto oglase sirene „Sutjeske” i „Neretve”, a odmah zatim sve železničke pištaljke i zavijanje sirena iz grada. Ožalošćeni ostaju iza voza koji polako nestaje iz vida u tipičnoj železničkoj perspektivi. Sirene zavijaju svoj posmrtni pozdrav, dok su u srcima u zaborav cepa „do viđenja”. U jednom od plavih vagona nalazi se kovčeg, prekriven trobojkom sa zvezdom tačno u sredini. Uz njega stoje gardisti spuštenih ruku i sumornog pogleda.

Počinje poglavlje: Žalost od Ljubljane do Beograda.

Ljudi bi želeli da se voz zaustavlja jer su ga sačekali. Ali on samo uspori tamo gde se uz prugu okupi veća masa ljudi. Tako stanovnici Litije pozdravljaju svog Tita i istovremeno se opraštaju sa njim. Rudari Zagorja, Trbovlja i Hrastanika stoje uz prugu u radnim uniformama. Niko ne podiže ruku u znak pozdrava, oproštaj je nem i uspravan. Umesto ljudi oglašavaju se sirene. Ljudi čekaju u Zidanom mostu, u Sevnici, u Krškom. . .

Televizija će tek kasnije prikazati to opraštanje; filmska kamera prati voz kao ptica koja bistrim okom raspoznaje i najmanje grupice seljaka koji sa polja prilaze pruzi ili na njivi odlažu oruđe i nemim uspravljanjem pozdravljaju svog vođu na poslednjem putu.

Plavi voz se zaustavio u Zagrebu u 10,35. Njegov dolazak najavila je vojna muzika. Na peronu su bili okupljeni najviši rukovodioci SR Hrvatske i Zagreba. Uz zvuke posmrtnog marša gardisti su izneli iz vagona kovčeg sa pokojnim Predsednikom i preneli ga na peron. Na kratkom putu do odra članovima Titove porodice i počasnoj pratnji najviših saveznih funkcionera pridružili su se hrvatski drugovi, a neposredno iza kovčega koračao je predsednik SSO Hrvatske Mladen Pejanović sa štafetnom palicom u ruci. Njen put je prekinut u Slunju, a od ovog trenutka će biti u Titovoj pratnji do Beograda.

Na trgu se okupila velika masa Zagrepčana koja je, onog momenta kada je kovčeg postavljen na odar, zastala u nemoj tišini da bi ćutanjem odala počast pokojniku izražavajući najdulje poštovanje grada u kojem je započeo svoj revolucionarni put. Uz kovčeg je stajao venac sa natpisom „Voljenom Titu - radnički Zagreb”.

Tišinu je prekinula pesma, a zatim je predsednik Gradske konferencije SK Dragutin Plašč održao oproštajni govor. Čule su se prve reči: Radnički revolucionarni Zagreb oprašta se sa velikim bolom i tugom, ali ponosno i gordo od našeg najdražeg i najvoljenijeg druga. Od

druga Tita. Poslednji put iz naše sredine ispraćamo najvećeg sina hrvatskog i svih naših jugoslovenskih naroda Josipa Broza Tita. Umro je metalski radnik, komunista, revolucionar, državnik, građanin svijeta, tvorac socijalističke Jugoslavije i pokreta nesvrstanosti, čeonu čovjek svoje epohe Josip Broz Tito, veliki predsjednik male zemlje koji je socijalističku Jugoslaviju uveo u svjetsku istoriju mijenjajući njezine tokove, energično se suprostavljajući moćnim i mračnim silama u svijetu. . . Prestalo je kucati plemenito srce Josipa Broza Tita, veliko srce čijom su snagom kucala naša srca. . . U ovom je gradu Josip Broz Tito radio, stradavao i stvarao. Bio je progonjen, hapšen i suđen. Iz ovog je grada Tito otišao u borbu za naš bolji život. Komunisti Zagreba su ponosni što je sekretar komiteta ovog grada bio metalac Josip Broz Tito. . . Naš Tito nije samo naš. Pripada svim slobodoljubivim ljudima svijeta, svim borbama za slobodu i bolji život čovjeka, jer je bio neumorni graditelj svjetskog mira. . .”

Zagreb se nije dvoumio čime da dopuni ove reči oproštaja. Iz hiljada grla začula se pesma „Druže Tito, mi ti se kunemo. . .” A zatim, Titu Zagorcu: „Za vsaku dobru reč kaj reči si nam znao. . .”

Plavi voz se nije zaustavljao od Zagreba do Beograda. Svuda ga je dočekivala masa ljudi koji su se okupljali na većim železničkim stanicama i u manjim grupama duž čitave pruge. U Vinkovcima je bilo još više ljudi jer su mnogi došli izdaleka. U Slavonskom Brodu bilo je najmanje 50.000 ljudi na peronu, a isto tako i u Sremskoj Mitorvici gde su špaliri pionira zasuli Plavi voz cvećem. Mitrovački oproštajni špalir protezao se nekoliko kilometara duž pruge. Iste scene ponavljaju se sve do Zemuna - u Šidu, Rumi, Indiji, Staroj Pazovi, Batajnici: hiljade ljudi duž pruge dok voljenog predsednika Plavi voz polako odvozi ka večnom počivalištu.

Beograd je sve posleratne godine znao da priredi dočeke svom predsedniku. Opraštao se s njim kad je odlazio na puteve mira da bi ga još toplije pozdravio prilikom povratka. Uvek nasmejani Tito izlazio bi iz Plavog voza pred okupljeni narod, zahvalio se na dočeku i održao govor. Može li ta ista masa ljudi da podnese potpuno drugačiji dolazak Plavog voza? Mora, prisiljena je, shvata da je njen veliki vođa sagoreo na ogromnom poslu.

Voz se dugo, dugo zaustavljao na beogradskoj stanici. Pratili su ga vojni helikopteri. Mnoštvo ljudi pred stanicom uzdrhtalo je od tuge i bola. Nije bio ispunjen samo Trg bratstva i jedinstva; ožalošćeni svet ispunio je sve ulice do Skupštine SFRJ. Prostrani plato pred Skupštinom takođe je bio ispunjen ljudima.

Ceremonija se ponavlja drugi i poslednji put. Oficiri garde su u prisustvu počasne pratnje odneli kovčeg sa Titovim posmrtnim ostacima na pripremljeni posmrtni odar na trgu ispred železničke stanice. Masa je u nemom bolu pratila taj kratak put. Na uzdignutoj tribini bili su okupljeni funkcioneri SR Srbije i Beograda i predsedavnici obe pokrajine. Na tribini je bila i predsednikova supruga Jovanka Broz.

U ime Beograda oproštajno slovo održao je predsednik Gradske konferencije SK Dušan Gligorijević: Bezbroj puta smo ovde pozdravljali našeg voljenog druga Tita, izražavajući mu naše divljenje, podršku, poštovanje i ljubav. Danas Beograd prvi put dočekuje Tita u tišini. Beograđani tuguju za čovekom koji je svojim životom i delom ispisao najsvetlije stranice naše istorije. Naše poslednje poruke voljenom Titu bile su snažan izraz odlučnosti da nastavimo njegovo grandiozno revolucionarno delo. . . To je naš jedini mogući odgovor pred neumoljivom konačnošću ljudskog življenja. Titovi ideali i revolucionarno delo nastaviće da

traju u mislima i opredeljenjima svih radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije. To delo je najimpresivnija stranica naše istorije, naša sadašnjost i zbog naše budućnosti. . . Ponosili smo se što je Tito naš, što smo mi Titovi, što su narod i Tito jedno.

Posle ove zakletve koju je jedan čovek dao u ime hiljada i miliona, udruženi horovi su zapevali „Druže Tito, mi ti se kunemo. . .” Pesmu je prihvatila nepregledna masa Beograđana. Horovi su zapevali i „Jugoslavijo”. Posle počasnog pozdrava kovčeg je unet u vozilo. Povorku je do Skupštine pratila masa ljudi koji nisu birali mesto ako ga već nisu našli na trotoaru. Prozori su bili otvoreni, ljudi su se načičkali na granama drveća, a neki su potražili mesto i na krovovima. Kolona sautomobila se zaustavila ispred skupštinske zgrade. Uz zvuke Lenjinovog posmrtnog marša osam generala Jugoslovenske narodne armije prenelo je kovčeg do posmrtnog odra. Kovčeg je pokriven državnom zastavom a zatim su generali stali uz njega držeći prvu počasnu stražu. Uz kovčeg su položena jugoslovenska i strana odlikovanja koja je predsednik Tito dobio tokom dugog perioda partizanske i državne aktivnosti.

Prvi venac položili su Titovi sinovi. Na odar je venac položila pokojnikova supruga Jovanka Broz. Zatim su položeni venci Predsedništva SFRJ, Predsedništva CK SKJ, Skupštine SFRJ, Saveznog izvršnog veća, oružanih snaga SFRJ, Veća saveza sindikata, Savezne konferencije SSRN Jugoslavije, SUBNOR-a. Saveza socijalsitičke omladine Jugoslavije, Saveza rezervnih vojnih starešina, Konferencije za društvenu aktivnost žena, kao i venci republika i pokrajina. Vence su polagali najviši predstavnici tih foruma i organizacija koji su zatim redom izjavljivali saučešće članovima porodice. Smenile su se prve počasne straže koje su se zatim smenjivale danju i noću dok su najviši državnici sveta dolazili da polože vence i dok je nepresušna reka Beograđana i ljudi iz drugih krajeva takla pored posmrtnog odra predsednika Tita.

U Beogradu je bio njegov prvi građanin, a Jugoslavija mu je odavala počast na skupovima i komemoracijama. Otvorene su bezbrojne knjige žalosti, dok je omladina svuda organizovala počasne straže uz Titove slike i spomenike. Planinari su odneli jugoslovensku zastavu na vrh Triglava i u znak žalosti razvili je na Alježevom stubu posle uspešne boebe sa prirodom pokrivenom snegom.

Žalost nije zaustavila proces rada; naprotiv, Jugoslavija je, pobuđena zakletvama da će nastaviti samo Titovim putem, u osvetničkom zanosu protiv zla koje ju je zadesilo, podstaknuta iskrenim saučešćem čitave svetske zajednice, najavilila pravo radno takmičenje u mnogim radnim kolektivima.

UTORAK, 6. V 1980

TREĆA REKA

Od ponedeljka 5. maj u osam sati uveče do četvretka 8. maj ujutro Beograd je imao treću reku, zadivljujuću i ožalošćenu reku ljudi kojoj se nije znao izvor, koja se slivala u zgradu Skupštine da ib se zatim ponovo polako razlila. Reka ljudi koja nije viđena u Jugoslaviji. Reka poslednjeg pozdrava i reka oproštaja, najžalosnija otkako postoji Jugoslavija.

Svi ti ljudi, svi ti radnici i učenici, vojnici i studenti, očevi i majke, deca, bili u do ovih žalosnih dana desetine, stotine, bezbroj puta na beogradskim ulicama gde su radosno,

pljeskom, zastavicama i cvećem pozdravljali Tita. Tito je dolazio u Beograd i odlazio iz njega - po Jugoslaviji, u svet - Tito je živeo u Beogradu. Sada je Tito poslednji put među Beograđanima.

Od ponedeljka 5. maj u osam sati uveče do četvretka 8. maj ujutro Beograd je imao treću reku, zadivljujuću i ožalošćenu reku ljudi kojoj se nije znao izvor, koja se slivala u zgradu Skupštine da bi se zatim ponovo polako razlila. Reka ljudi koja nije viđena u Jugoslaviji. Reka poslednjeg pozdrava i reka oproštaja, najžalosnija otkako postoji Jugoslavija.

Svi ti ljudi, svi ti radnici i učenici, vojnici i studenti, očevi i majke, deca, bili u do ovih žalosnih dana desetine, stotine, bezbroj puta na beogradskim ulicama gde su radosno, pljeskom, zastavicama i cvećem pozdravljali Tita. Tito je dolazio u Beograd i odlazio iz njega - po Jugoslaviji, u svet - Tito je živeo u Beogradu. Sada je Tito poslednji put među Beograđanima.

„Ispunjava me zadovoljstvo što se ostvarilo ono o čemu smo je i moji drugovi razgovarali - da ćemo se kao pobednici vratiti u Beograd”, rekao je Tito kada je 25. oktobra 1944, godine došao u oslobođeni Beograd.

U reci oproštaja koja je bila duga 250 kilometara i koja je neprekidno tekla šezdeset i četiri časa, bilo je nekoliko miliona Jugoslovena. Najviše Beograđana i toliko stranih državljana i političara koliko još nikada i nigde nije okupilo. Stotine hiljada su danju i noću, po prolećnom suncu i pod kišnim oblacima, više stojeći nego hodajući, predstavljali Beograd i Jugoslaviju.

Tada ju u Beogradu bila čitava Jugoslavija. Narod se i u najmanjim i najudaljenijim selima, u velikim i malim preduzećima, u školama, u zadruženim domovima okupljao ispred televizora, zapisivao u knjige žalosti mslji žalosti i nade, opraštao se od Tita dugim minutima ćutanja na komemoracijama.

Reka opraštanja u Beogradu bila je priča o Jugoslaviji.

„Još za života legenda, Tito sada prelazi u legendu istorije, među njene vrhove. Odlazeći od nas, ostavlja nam u nasleđe svoje gorostasno revolucionarno delo, s kojim smo svi mi, svi naši radni ljudi, svi narodi i narodnosti ove slobodne i ponosne zemlje srasli u granitno jedinstvo koje se više ničim ne može uzdrmati. U tom velikom delu i ležu garant neše budućnosti. A to je opet Tito i sve što pod tim imenom podrazumevamo: bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, naša sloboda i nezavisnost, čvrsta solidarnost sa snagama mira i ljudskog napretka u svetu.” To je, između ostalog, rekao dr Vladimir Bakarić na centralnoj komemorativnoj sednici najviih organa i organizacija federacije u Beogradu.

Soba u Titovoj rodnoj kući u Kumrovcu. U vitrini je prva Titova maršalska uniforma, na zidovima panoi sa Titovim ličnim i partijskim dokumentima. U uglu Titova slika iz ratnih dana sa crnim florom, a ispred nje knjiga žalosti puna potpisa, izraza tuge, ponosa, divljenja, neposrednih ljudskih reči. Knjiga bola Kumrovčana. Na prvoj stranici potpisi ljudi iz spomen parka, ispod toga obećanje: „Nastavićemo tvojim putem i uređivaćemo tvoj rodni i dragi Kumrovec”. Nekoliko stranica ispunjeno je potpisima učenika osnovne škole „Maršal Tito”,

potpisima učenika prvog razreda koji jedva znaju da pišu, i porukom: „Sa ponosom ćemo nositi Titovo ime.” „Većito ćeš živeti u meni i mojoj deci koju ću vapitavati da vole i cene Tita”, napisala je Ana Rusan. Slede potpisi radnika iz „Zenita”, slušalaca i predavača političke škole „Josip Broz Tito”, potpisi Jugoslovena i stranaca koji tih dana masovno dolaze u Titovo rodno mesto. Kada se radi o Titovom delu i ličnosti ne postoje državne ni blokofske granice. Kumrovec je bio tada i još uvek je blizak svakome.

U utorak, u šest izjutra, iz skupštinske zgrade izašao je Velimir Milanović, precizni mehaničar iz Beograda. Kaže da je stajao u redu od pola noći. „Nije mi bilo teško da čekam i hodam. Teške su mi bile misli. Bio sam Titov borac. . . Bio mi je kao otac, I ne samo meni. Ljudi kažu: teško je kada u kući umre domaćin. . .”

Jugoslavija se opraštala od Tita. Titovi ljudi, različito obučeni, različite starosti, različitog izgleda. Najtužnije je kada plaču deca i stari, kada se pored kovčega i počasne straže zaustavi Titov vršnjak. Kao onaj visoki starac koji korača uspravljen, Tada zaboli u grlu: „Nesretna zemljo Jugoslavijo. . . Izgubi svog najvećeg sina. . . Neka ti je vječna hvala. . . i slava. . . dragi družo Tito. . . Blago majci koja te rodi. . . blago zemlji koja te ima. . .”

Slavoljub Nikolić, delegat komunista Lazarevca i Mladenovca bio je 1972. godine na II konferenciji SKJ, na kojoj je govorio drug Tito. “Tada sam stajao u istoj dvorani gde se sada nalazi odar sa kovčegom. Verujte mi, teško mi je; izgubio sam oca, majku, brata ali me je Titova smrt najteže pogodila. Tito nam je bio blizak. Radovali smo se s njim, govorio je kao mi, jednostavnim jezikom, uvek je shvatao ljude, radnike, sa njim smo uvek prevazilazili teškoće.”

Tiho i dostojanstveno smenjuju se počasne straže. Na redu su narodni heroji. Na poslednji oproštaj od Tita, od svog vrhovnog komandanta, u Beograd je stiglo dve stotine narodnih heroja. Minuti žalosti i trenuci ponosnih uspomena na Neretvu, Sutjeksu, Kozararu, Vis, Jajce, Bihać, velike i male bitke (malih bitaka nije bilo), pobede, krv, rane, mraz, vrućinu, žed, veselje, zadnju i konačnu pobedu, na susrete sa Titom.

„Tita sam sreo 1941. godine u Dalmaciji dok se rasplamsavao ustanak. Svima nam je ulio snagu i sigurnost. Nikada nismo verovali da bi Tito mogao da pogine, iako je uvek bio u prvim borbenim redovima. Da, nema ga više. Međutim, njegovo srce i dalje kuca u našim srcima.” (Narodni heroj Andrija Božanić)

„Dok bude nas, naše dece, naših unuka i njihovih unuka - živeće Titovo delo i ideja. Zauvek će ostati sa nama i u nama. Oproštaj od Tita mogu da shvatim i prihvatim samo kao saznanje da će njegovo delo ostati.” (Narodni heroj Ilija Kostić)

„Kozara, Jajce, Drvar, bezbrojne bitke, padobranci, rafali, sloboda. . . to je Tito. Tito je naše danas i naše sutra.” (Narodni heroj Mirko Novović)

„Opraštam se od najvećeg čoveka i najdražeg prijatelja. Dugujem mu tri života: jedan jer me je zajedno sa drugim borcima i celim narodom izveo kao pobednike iz rata, i dva života posle rata što mi je na njemu svojstven način verovao kao čoveku.” (Narodni heroj Milka Kufrin)

Na straži su predstavnici gradova-heroja i glavnih gradova: ređaju se ljudi iz Drvara, Prilepa,

Cetinja, Sarajevo, Skoplja, Ljubljane, Zagreba, Titograda, Novog Sada, Prištine. Na straži su i stanovnici gradova i mesta koji nose Titovo ime. Titov Veles. Titova Korenica. Titovo Užice.

Pre 68 godina Josip Broz je radio u kamničkom „Titanu”. Tu je radio od jula meseca 1911. do maja 1912. godine. I danas ga se sećaju kao vatrenog mladića, dobrog druga, zaljubljenog u pravdu i knjige. „Ponosimo se radnim kolektivom koji danas ima skoro 15.000 radnika. Ponose se oni najstariji i oni najmlađi što je Tito radio u našoj fabrici. Potresla nas je žalosna vest da Tita više nema među nama. Ali Tito će uvek živeti sa nama i među nama, uvek će nas podsticati da i dalje budemo čvrsti zajedno, zbratimljeni narodi i narodnosti, da kujemo i jačama bratstvo i jedinstvo, što je jedini i najbolji put našeg samoupravnog socijalizma.”

Sve radne ljude, a ne samo one radne kolektive u kojim je nekada radio Josip Broz, niti samo one koje je toliko puta posetio i podsticao u izgradnji socijalizma, obuzela je samo jedna velika želja - da radom pokažu kako treba nastaviti Titovo delo i ostvariti Titovo nasleđe.

Zato je najviše simbolike bilo u trenutku kada su počasnu stražu uz Titov kovčeg držali predstavnici „Dalmacijacementa”, naslednici onih radnika iz solinskog „Prvoborca” koji su 28. decembra 1949. godine izabrali prvi radnički savet u Jugoslaviji i na taj način prvi put u istoriji radničkog pokreta ostvarili Marksovu ideju „fabrike radnicima”. Među njima su bili Ante Gabelić, prvi predsednik saveta, i Mira Juretić, prva žena u našoj zemlji koja je bila predsednik radničkog saveta. Solinjani su predstavili radničku klasu SR Hrvatske.

Svi Jugosloveni dali su obećanje da će upornim i odgovornim radom pobediti bolni gubitak i da će se novim radnim pobedama najlepše odužiti Titovoj uspomeni. U onim danima kada su se stotine hiljada opraštale od Tita u beogradskoj skupštini, takva obećanja su zapisana hiljadama puta: dali su ih radnici ljubljanskog „Litostroja”, zeničke železare, dalmatinski brodograditelji, rudari iz Trbovlja, ljudi iz velikih i malih kolektiva, zatim sportista, učenici, naši radnici na privremenom radu u inostranstvu, vojnici, studenti, poljoprivrednici i domaćice.

Ampo Ivanovski: „Sada moramo biti čvrsto zajedno, slediti njegove misli i njegovo veliko srce.”

Krsto Veljanovski: „Sada treba raditi i truditi se - da ne bismo tako teško osetili prazninu koja je ostala posle njega.”

Živka Prbić: „Titu ćemo se najlepše odužiti ako i dalje budemo odani Partiji.”

Naum Sekulovski: „Koga god pitate, svi će vam odgovoriti isto: čuvaćemo bratstvo i jedinstvo i odlučno nastaviti Titovim putem.”

Branko Radošević: „Od mene se očekuje uspeh u školi. To ću i ostvariti.”

Dara Šipka: „Mislim kao svi Jugosloveni. Radićemo ono što je Tito započeo. Tako će Tito živeti među nama.”

Onaj ko bi prikupljao te izjave mogao bi njima da ispuni debele knjige. Mogle su se čuti širom Jugoslavije. I ne samo čuti. Snažni radni elan zahvatao je ljude; sa svih strana su stizale

vesti o prebačenim normama i novim radnim poredcima - upravo onih dana kada se Jugoslavija opraštala od Tita.

Visoke kupole Skupštine SFRJ ne pamte takvu tišinu. Poslednjih trideset i šest godina njima su upravo zbog Tita često odjekivale ovacije i aplauzi. Tako je bilo prvi put 29. novembra 1944. godine kada je maršal Josip Broz Tito ovde dobio prvi orden narodnog heroja Jugoslavije, zemlje u kojoj su još uvek besnele borbe za slobodu. Poslednji put je to bilo prošle godine kada je Tito govorio o rešavanju aktuelnih problema i pozvao sve stanovnike socijalističke i samoupravne zemlje da sa punom odgovornošću prihvate zadatke.

Ljudi ispod kupola ne skrivaju suze. Ne mogu i ne žele da ih skrivaju starci sa odlikovanjima na grudima, sa odkazima junačke prošlosti ovog dela sveta, uvek nemirnog i večno buntovnog, ne žele da ih skrivaju ni starice, deca, omladinci ili borci, radni ljudi koji su u kolektivima ili na drugim mestima susretali Tita. Suze ne skrivaju ni neki strani državnici, posebno zambijski predsednik Kaunda i italijanski predsednik Pertini. Prvi se oprašta od saborca u zajednici nesvrstanih i državnika koji mu je bio uzor, a drugi od vršnjaka, prijatelja, borca protiv fašizma i dobrog suseda.

Nema ničeg protokolarnog u oprašanjima rukovodilaca iz čitavog sveta od predsednika Tita. Duboko zamišljeni od njega se opraštaju rukovodioci velikih i malih zemalja, Kine i Kipra, Indije i Alžira, Rumunije i Irske. Beograd je vazдушnim mostom bio povezan sa čitavim svetom. Moglo bi se reći da je nekoliko dana bio prestonica sveta: stigli su predsednici, premijeri, kraljevi, vođe komunističkih partija i naprednih stranaka, sindikata, različitih organizacija, generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija i rukovodstva afričkih oslobodilačkih pokreta, a pre svega vođe nesvrstanih zemalja. Svi udruženi i jednaki u bolu zbog poslednjeg oproštaja.

Jugoslavija je pored kovčega postala ceo svet.

U Zagrebu je o životu i radu druga Tita govorio predsednik Predsedništva SR Hrvatske Jakov Blažević - na zajedničkoj komemorativnoj sednici svih republičkih organizacija i organa. „Ovaj je naš Tito, ova je naša zemlja kao svetlo ove kugle zemaljske nadvisio prijeteći olujnog neba koje se nadvilo nad nju prijeteći da je u blokovskom nesmislu gurne u kataklizmu rata i razaranja”, rekao je Blažević.

„Josip Broz Tito se pojavio u našoj istoriji kao Prometej koji je zapalio sve vatre, koji je pretvorio napredne snove minulih generacija u realističan oblik jedinstvene borbe za humaniju društvo, za čovjeka, u smionost revolucionarnog zamaah bez presedana, i to onda kada su se na krvavoj evropskoj pozornici pred ofanzivom fašizma uklanjali mnogi pokreti, kada su gubili svoja uporišta i kada su kapitulirali, bez obzira na to kakvim su se borbenim parolama kitili. Tito je u toj drami bio i ostao realan marksist smjela koraka, velikih predviđanja, pobjedonosnik koji je domašio, na čelu Partije i Narodnog fronta, sve ono što je bilo u miasaonom naporu brojnih generacija kao težnja i konačan cilj”, rekao je predsednik CK SK Bosne i Hercegovine Nikola Stojanović na republičkoj komemorativnoj sednici.

U Novom Sadu je na komemorativnoj sednici najviših organa i organizacija pokrajine

Vojvodine govorio predsednik Pokrajinskog komiteta SK SAP Vojvodine Dušan Alimpić koji je između ostalog rekao: „Samo se takav čovek kao što je Tito može s pravom indentifikovati s našom socijalsitičkom revolucijom i njenim samosvojnim i svestranim stvaralaštvom. Samo je takav čovek imao snage i sposobnosti da u svojoj ličnosti ovaploti i celovito izrazi istorijske težnje i interese radničke klase, radnih ljudi grada i sela, svih naroda i narodnosti naše zemlje i savremenog sveta.”

„Drug Tito je shvatio život kao revoluciju, živeo je i radio kao revolucionar. Josip Broz Tito je bio aktivan učesnik, revolucionar, strateg i stvaralac istorije u svim burnim događajima dvedesetog veka, u revolucionarnim oslobodilačkim težnjama svakog naroda, svih naših naroda i narodnosti, kao i svih naroda Evrope i sveta”, istakao je na komemorativnoj sednici najviših organa i organizacija SAP Kosova predsednik Pokrajinskog komiteta SK Kosova Mahmut Bakali.

Na komemorativnoj sednici u skupštini SR Slovenije govorio je predsednik CK SK Slovenije France Popit koji je između ostalog rekao: „Više od 40 godina naš je drug Tito, kao prekaljeni borac proleTERSKE revolucije, bio na čelu jugoslovenskih komunista. Celokupnim svojim delom dokazivao je svoj sukob smisao za razumevanje istinskih oslobodilačkih interesa i stremljenja narodnih masa i za puteve kojima su se ti njihovi interesi i težnje pretakali u njihovu životnu stvarnost. Njegovoj povezanosti s narodom, narod je uzvraćao jednakom odanošću njemu. To je omogućilo Komunističkoj partiji Jugoslavije da pod njegovim rukovodstvom izraste u čvrsto i jedinstveno borbena jezgro proleterijata jugoslovenskih naroda i narodnosti. Najsudbonosniji događaji i najpresudnije odluke iz naše novije istorije povezani su s razdobljem u kojem su komunisti, pod Titovim rukovodstvom, pred radničkom klasom, pred svim našim narodima i narodnostima, preuzeli odgovornost za njihovu sudbinu, za oslobođenje domovine i za kulturni, socijalni i ekonomski razvoj i napredak naše zemlje.”

„Socijalsitička Federativna Republika Jugoslavija, svi naši narodi i narodnosti, komunisti, radnička masa i građani Jugoslavije, svi zajedno i svaki za sebe izgubili smo najvećeg druga i vođu, velikog revolucionara, za kojim smo decenijama smeli i sigurno koračali od pobeđe do pobeđe, putem revolucionarnog perioda. Opraštamo se od čoveka koji je naše zastave podigao na najviši jarbol slobode”, rekao je na komemorativnoj sednici najviših organa i organizacija Crne Gore predsednik CK SK Crne Gore Vojo Srznetić.

Na zajedničkoj komemorativnoj sednici najviših makedonskih republičkih organa i organizacija govorio je predsednik CK SK Makedonije Angel Čemerski koji je između ostalog rekao: „Shvatajući revoluciju kao dinamički proces, kao stalno pretresanje postignutog, Tito je nastojao da se nacionalna revnopravnost naših naroda i narodnosti stalno razvijala i obogaćuje. Za njega su nacionalni odnosi nedeljivi od socijalnih, ekonomskih i političkih, odnosno od razvitka samog socijalističkog samoupravljanja. S njemu svojstvenom doslednošću, Tito je uvek ukazivao na potrebu produblivanja nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, na bazi razvoja socijalističkog samoupravljanja, kao način jačanja bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti.”

Na zajedničkoj komemorativnoj sednici svih veća skupštine SR Srbije govorio je predsednik Predsedništva Srbije Dobrivoje Vidić i rekao: „Radni ljudi, narodni i narodnosti Jugoslavije su pod vođstvom druga Tita stekli dragocena istorijska iskustva, naučili su da ujedinjenim snagama savlađuju i najveće teškoće i dobijaju i najteže bitke. Ta silna snaga i samopouzdanje naroda koji slobodno upravlja svojom sudbinom, koji zna šta brani i za šta će se boriti, najveća je zaloga trajnosti Titova dela.”

U školu „Marija Broz” u Bistrici ob Solti došla je žena u crni. Titova sestričina Ana Kostanjšek. Potpisala se u knjigu žalosti koju su u školi, nazvanoj po Titovoj majci, otvorili učenici sa obećanjem: „Nastavićemo tvoje delo.”

Tito je bio u toj školi pre godinu dana i tom prilikom je napisao: „Želim da se u školi, koja je nazvana po mojoj majci, mlade generacije vaspitavaju u duhu tekovina naše revolucije. Tito.” Titova slika na zidu ukrašena je crvenim karanfilima. Ispred slike, u stavu mirno, stoje četiri pionira. Njihovi vršnjaci, učenici boegradske osnovne škole „Milica Pavlović”, gledaju televizijski prenos. Učiteljica Dušica Jelisavljević rekla je prvacima da napišu na tabli nešto o Titu. Mala Dragana Savić prvi put nije poslušala. Sve vreme je plakala. „Kada sam čula da je Tito umro, nisam mogla ni da jedem, ni da se kupam, ni da čitam. Ne mogu ni da plačem. Teško mi je. Kada sam se danas probudila, videla sam da je dan lep i bila veoma srećna. Zatim sam se setila da je umro drug Tito i opet sam zaplakala. Mnogo ga volim.”

U toku rata, i kasnije, a naročito onog trenutka kada se saznalo za Titovu smrt, najpevanija pesma u Jugoslaviji, odnosno samo njena dva stiha, bila je: „Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo”. Nema knjige žalosti u kojoj bar nekoliko ljudi nije upisalo te reči, deo nekakve druge jugoslovenske himne.

Filip Pavešić je 1925. i 1926. godine radio sa Josipom Brozom u brodogradilištu u Kraljevcu, a 1927. godine bio je s njim na optuženičkoj klupi u Ogulinu. „Ne mogu da govorim. Kao da je krv prestala da teče i kao da mi je srce stalo. Nadao sam se da će drug Tito ipak preživeti, a sada. . . Znamo se više od pedeset godina. . . Još uvek ne mogu da verujem. . . Malo sam se pribrao, pa onda opet pomislim da sanjam, da sve to nije istina. Bio sam toliko siguran, da sam kao i svake godine do sada odmah posle prvog maja pisao drugu Titu u Ljubljanu, kako bi dobio pismo pre rođendana.”

Predstavnici pravoslavne, rimokatoličke, muslimanske i jevrejske verske zajednice u Jugoslaviji uputili su telegrame saučešća i priredili komemoracije na kojima su naglasili da je Tio bio čovek koji se nikada nije borio protiv verskih osećanja i da je njegov odnos prema sveštenstvu bio onakav kakvog može imati samo veliki i humani političar i državnik. U crkvama su održane mise u znak opraštanja sa Titom.

Devet stotina počasnih straža, svaka po četiri minuta, izmenjalo se pod kupolom Skupštine SFRJ. Smenjuju se najviši jugoslovenski rukovodioci, predstavnici republičkih rukovodstava, političkih i masovnih organizacija, omladine, oružanih snaga, učenika i pionira. Ljudi koji se polako pomeraju beogradskim ulicama prema skupštini, mirno čekaju po šest i više časova jer se u međuvremenu od Tita opraštaju i strane delegacije. Čuje se jecanje, ljudi brišu suze. Nekoga pridržavaju jer je bolestan, drugi je invalid, treći je onemoćao.

Kada je stupila u dvoranu gde je posmrtni odar, starica se zateturala obuzeta iznenadnom

tišinom. Redar joj priskače u pomoć „Nemam vazduha. . . Ne mogu da dišem”, kaže ona.

Drugi, opet, dolazi do kovčega i nekoliko puta se duboko klanje. Mnogo odlikovanja, starine iz prvog svetskog rata, nešto mlađi iz narodnooslobodilačke borbe. Pozdravljaju partizanski, stisnutom pesnicom. Žene se krste. Svako se oprašta na način koji mu izgleda najbolji i najdostojanstveniji.

„Ostavite me još malo. . . Sada ću ja. . .” kaže žena koja je klekla uz kovčeg. Ostavljaju je.

Na ulicama se ne vidi umor, čak ni mala deca nisu nestrpljiva i dosadna.

Neko kaže:

„Bio je ranjen 9. juna 1943, a ja sam ranjen 4. maja 1980.”

Tih dan je u Beograd stiglo desetine hiljada telegrama iz inostranstva. Među njima su mnogi izrazi saučešća naših ljudi koji borave u inostranstvu. Daleko od domovine, bol je još teži. U SR Nemačkoj, Francuskoj, Švedskoj, Danskoj, naročito tamo gde ima mnogo radnika na privremenom radu u inostranstvu, pred jugoslovenskim konzulatima bili su dugi redovi koji su potpisima u knjige žalosti hteli da iskažu svoje saučešće sa svima u domovini. U SAD, Kanadi, u Argentini, svuda tamo gde žive naši iseljenici, bile su komemorativne svečanosti.

U knjige žalosti u jugoslovenskih predsedništvima nisu se upisivali samo strani državnici, već i obični građani, ljudi koji su upoznali Jugoslaviju provodeći u njoj svoj odmor, kao i oni koji oduvek poštuju Jugoslaviju ili su samo znali za predsednika Tita. Neka žena iz Praga je napisala: „Za našu generaciju koja je rasla u ratu bilo je malo vrednosti koje nisu izgubile svoju veličinu. Samo je Tito ostao uvek ono što je bio. Srećni smo što smo mogli da ga volimo.”

Sa prvim majskim danima stižu i prvi turisti. Već na izlasku iz aviona stranci su izjavljivali saučešće i pitali gde bi na televiziji mogli da prate oproštaj od druga Tita. Grupa američkih turista koja je u to vreme boravila u Dubrovniku zamolila je da im na komadu papira napišu „Naše saučešće”. Zatim su taj papirić pokazivali svojim domaćinima. Francuskinja Lilijan Žanin rekla je svojim domaćinima u Makarskoj: „Tito je bio i vaš i naš. On je građanin čitavog sveta”.

Bez obzira na žalost, na mostu između kopna i Krka je vrlo živo. Vredni graditelji žure, mada znaju da se njihova želja neće ispuniti: nadali su se da će Tito doći na svečanost puštanja mosta u saobraćaj. Sigurno bi došao.

Mada most još nema ime, graditelji ga već nazivaju Titovim imenom.

Slovenačka omladina je napisala u telegramu saučešća: „Izgubili smo našeg učitelja koji nam je jasno pokazivao najbolji put, put kojim želimo da nastavimo. Njegov put je jedinstvo,

ravnopravnost i bratstvo naših naroda i narodnosti, izgradnja našeg socijalističkog društva, samoupravljanje, nesvrstanost i dosledna borba za mir i ravnopravnu saradnju među narodima čitavog sveta.”

Ispred Titovog spomenika u Titovom Užicu pioniri i omladinci su se smenjivali na počasnoj straži. U gradu slavne prošlosti bilo je mnogo cveća i još više očiju punih suza. Ljudi su posećivali Muzej ustanka i naročito sobu u kojoj je drug Tito radio u vreme Užičke republike. Na gradskom trgu se okupilo nekoliko hiljada učenika i omladine da bi pošli na pohod putevima radničkog bataljona, na legendarnu Kadinjaču.

Titova aktivnost je bila tako mnogostruka i svestrana da je skoro svaka organizacija imala s njim neki dodir: lovci, ribolovci, planinari, ferijalci, sportisti itd, itd. Komemorativnu sednicu imalo je i planinarsko društvo „Kranj” čiji je najvoljeni član bio upravo Tito. Kranjski planinari imaju izvanredno lepe uspomene na Tita jer su mu pre tri godine, kada je sa kranjskim radnicim slavio Prvi maj na Joštu, uručili člansku knjižicu i transverzalnu značku „kranjski vrhovi”, a spasioci cepin.

Grupa od oko 150 stranih stufenata koji studiraju na skopskom univerzitetu prošla je ulicama grada sa velikom Titovom slikom na čelu.

Jedna kolona je polazila iz Kolarčeve ulice, tekla ulicom Moše Pijade i nastavljala ka Skupštini.

Druga kolona je polazila iz Kosovske ulice, vijugala Terazijama i Trgom Marksa i Engelsa i produžavala prema Skupštini.

Teća kolona je počinjala u Tašmajdanskom parku, vijugala Bulevarom revolucije i nastavljala prema Skupštini.

Na tribinama isred Skupštine i u Pionirskom parku masa ljudi posmatrala je ljude u kolonama.

„Ne mogu odavde. Prošao sam pored odra već u deset sati. Sada je podne. Ostaću: gledaću ljude, Skupštinu i ove žalosne zastave”, govorio je mali Slavoljub Vučetić.

Živorad Kuzmić je došao iz Velike Plane u pet ujutro, u osam je stao u jednu od kolona, a do Skupštine je došao u podne. „Ne znam šta da kažem. Teško mi je. Teško. . .”

„Ja. . . ne znam. . . Kada sam videla odar, ništa više nisam videla. . . ništa. . . Ne znam kako sam išla iz Skupštine.”

Na licima stotine devojaka iz hora „Mostarke kiše” bile su suze dok su hitale nazad u domovinu. Njihovo gostovanje u Nemačkoj kod naših radnika na radu u inostranstvu iznenada je prekinuto. Kada su Prvog maja polazile na turneju zaustavile su se u Kliničkom centru u Ljubljani i tamo ostavile buket cveća za Tita.

Zatim je hor nastupao u klubovima jugoslovesnskih radnika u SRN - i jednog dana su devojke po ozbiljnim licima odraslih shvatile šta se dogodilo u Ljubljani.

Tašana Žilović je profesorka u kragujevačkoj gimnaziji. Nosilac je prve Štrafete mladosti koja je pošla iz Kragujevca maja 1945. godine. Omladina Kragujevca je štrafetnom palicom

poslala Titu 13.000 potpisa.

„Vraćala sam se sa dežurstva u školi. Presrela me nepoznata žena i rekla: Umro je Tito. Onemoćala sam i požurila kući. Nisam verovala. Suprug me je ćutke pogledao. Znala sam.”

Pre 35 godina Tašana Žilović je na grudima nosila drugo „U” u poruci „Tito - Kragujevac”. Tih četrnaest slova nosile su devojke u platnenim suknjama i bluzicama od padobranske svile.

„Obećavamo da ćemo odlučno i sigurno voditi naš brod kursem kojim nas je vodio drug Tito, i da ćemo odlučno odbiti svakog ko pokuša da skrene naš brod sa tog kursa. . .”

To je drhtavim glasom rekao Stojan Kljajić, zapovednik školskog broda „Galeb”. Onog broda na kojem je Tito boravio 496 dana na putevima mira i prijateljstva.

Radnici kranjske „Planike” su poručili:

„Kao što je drug Tito imao poverenja, tako i mi imamo poverenja u snagu narodnih masa, avangarde radničke klase SKJ i verujemo u bratsku socijalističku Jugoslaviju i njenu budućnost.”

Tito je rado odlazio u Sisak, grad u koji je stigao 1907. godine da bi radio kao kelner, a postao je metalac i revolucionar. Mnogo puta su ga dočekivali u železari i u najtužnijim danima su se prisećali tih susreta. Ivan Božičević: „Dobro se sećam kada je došao k nama. Gacao je s nama po blatu oko fabrike. Mi smo se izvinjavali, na šta će on: „Ništa, nošta navikao sam ja da hodam po blatu. Važno je da radimo, da stvaramo.” Danas mi je teško, ali moramo savladati žalost. Zbog Tita, zbog njegovog dela”. Milivoj Slavnić: „Govorio je o svemu, a najbolje smo shvatili poruku da čuvamo bratstvo jedinstvo. Sada smo žalosni, ali mislim da ćemo još jedinstvenije nastaviti Titovim putem koji nam je sada potpuno jasan.”

Najzad se Tito vratio u Beograd.

Oproštaj od njega trajao je šezdeset i četiri sata. Svakog minuta pored odra sa Titovim kovčegom prolazilo je oko 120 ljudi. Međutim, od Tita se nisu opraštali samo oni koji su prolazili pored odra. Opraštali su se svi Jugosloveni, dvadeset i dva miliona Jugoslovena, koji su u onim tužnim trenucima, protegnutim u duge sate i dane, odgovarali na sva dobronamerna i drukčija pitanja „šta će biti sa Jugoslavijom posle Tita, ko će zameniti Tita”.

Ko će zameniti Tita?

Dvadeset i dva miliona.

Treća reka.

SREDA, 7. V 1980.

DRŽAVNIK NAŠEG DOBA

Otišao je na počinak poslednji velikan iz genecije koja je obeležila svet našeg stoleća. Srce koje je prestalo da kuca bilo je i srce mladog Jožeta iz Kumrovca. Poglavari, krunisane glave i

ugledne ličnosti ispratile su na poslednji put čoveka koji je odrastao u srcu Balkana dok je ovaj još predstavljao pojam nesloge i razjedinjenosti, a klonuo kao ličnost koja je ulivala poštovanje i koja je dušom i umom povezival svet. U zemljama udaljenim od kumrovačke tmine, o kojoj je pisao Krleža, zastave su spuštene na pola koplja.

Na velikoj, jednostavnoj ploči od belog kamena ostala je samo jedna reč - Tito.

„Njegova mala zemlja ima manje stanovnika od Avganistana, ali je u svojoj novijoj istoriji imala snage da se suprostavi Hitlerovom Rajhu i Staljinovom Sovjetskom Savezu. Nije joj padalo na pamet da poštuje tajne sporazume koje su međusobno sklopili veliki pobednici iz drugog svetskog rata. Nije se priklonila „rezolucijama” Kominforma niti ultimatumima Moskve i tako je po prvi put slomila monolitizam međunarodnog komunističkog pokreta. Suprostavila se blokovskoj disciplini i postala je pokretačka snaga pokreta nesvrstanih zemalja; uvek je bez oklevanja osuđivala imperijalističke pustolovine Istoka i Zapada, kao i sovjetsku akciju u Avganistanu. Tako je svoju zemlju vodio Tito, „Stari” - kako su ga nazivali njegovi drugovi u vreme partizanske epopeje jugoslovenskih komunista.” Tako je pisao francuski nedeljni list „Nuvel opservater”.

Šta je bilo u tom čoveku kad su ga poštovali i njegovi neprijatelji, kao što je jednom rekao Pjer Mandes-Frans? Kakvu je to snagu imao kad je doajen američke i diplomatije Averel Hariman rekao „Tito je poslednji od velikana, poslednji od velikih vođa. Njegova hrabrost i njegov duh i dalje će živeti.”

Svojim dugim životom i bitkama izvojevanim na frontu istorije izazvao je poštovanje sveta. U vremenu kada čoveka u procesu proizvodnje sve više zamenjuju automati, a ličnosti u politici institucije i mehanizmi, sve jaču i magičniju privlačnu snagu imala je ličnost koja je koračala na čelu svog naroda ponosno uzdignuta pred izazovom istorije.

Tito je bio harizmatična figura dostojna poštovanja, kakvih više nema, a svoje je snage uvek usmeravao ka traganju za novim. Taj čovek iz prošlog stoleća mnogo je puta naslutio i podržao novo, pre mnogih saputnika iz mlađih generacija.

Politička alijenacija i atomska ravnoteža straha predstavljaju more koje pritiskaju savremeni svet. Čovek je u razvijenom industrijskim društvu zahvaćen točkovima bezdušnih automatizama institucija, ništa manje otuđen od vlasti nego siromah sa motikom u ruci u diktaturama mnogih siromašnih zemalja onog sveta koji su i jedan i drugi nazivali trećim. Mnogi danas tragaju za putevima nove demokratije koja bi onemogućila da ljudi stvarno sami upravljaju, a ne da to čini neko drugi u njihovo ime, makar to bilo i ime radničke klase.

Tito je u Jugoslaviji stvorio sistem kojem mnogi vide zametak nečega što će možda jednom zameniti stranački teokratizam razvijenog kapitalizma i tužni birokratizam realnog socijalizma.

Tito se u svetu borio i za to da među narodima prevladaju odnosi koji ne bi bili regulisani zakonima kakve su ljudi već odavno priznali u međusobnim odnosima. Ubici se sudi strogo, genocid ostaje nekažnjen; uspešni državni udari pretvaraju se u revolucije. Istoku i Zapadu je „treći svet” još uvek lovište, šahovska tabla po kojoj nastoje da pomeraju narode kao figure na mareći za njihove težnje. Prezreni i poniženi pod kolonijalnim jarmom, oni teže slobodi i nezavisnosti. Grčevita borba za vlast, nespretnosti i teškoće koje su ostale kao nasleđe, čine te zemlje ranjivim, osetljivim na spoljne pritiske i mešanje. Ujedinjenjem, a svakim danom sve

ih je više, vraća se samopouzdanje, i ta snaga jednom neće moći da se zaustavi.

Tito je bio i doajen tog pokreta. „Predsednik Tito je umro, a ostalo je i ostaće njegovo delo. Njegovo načelo je da treba živeti u miru, ljubavi, jednakosti i bratstvu među narodima. Zbog toga ja Tito veliki čovek koji će večito živeti-” Kenet Kaunda, duogodišnji Titov prijatelj i saborac iz pokreta nesvrstanosti znao je to da izrazi bez fraza, jednostavno i uverljivo.

Tako mogu da koračaju samo oni koji znaju da oslušnu tokove istorije. Tito je posedovao šesto čulo koje mu je pomagalo da vidi u budućnost. Italijanski pisac Alberto Moravija kaže da je „Tito znao da se prilagođava ritmu revolucije. Uvek je znao da bude na prvom mestu i da se na pravi način odnosi prema istoriji. Nikada u životu nije ustuknuo. Tito nije bio žrtva istorije, već čovek koji je stvarao istoriju.”

Mnogi su već rekli i napisali da je Tito bio vizionar. I upravo zbog toga jer ga osećaj za istorijski razvoj nije varao, nije stvarao pragmatične kompromise na račun ideja u koje je verovao. Naravno, znao je i da taktički uzmakne kada je bilo potrebno, ali nikada nije skretao sa osnovnih strateških pravaca. Tvrdoglavo i uporno se borio za svoje ideje - bio je čovek koji je izazivao poštovanje, pa su zbog toga njegove savete prihvatili i oni koji se inače nisu slagali sa njegovim strateškim ciljevima.

Tito nije bio veliki govornik, ali je bio veliki sabesednik. Sagovornicima iz čitavog sveta, sa kojima se susretao do poslednjeg dana, znao je da iznese svoje zamisli jednostavno i uverljivo. Sa ljudskom toplinom i vedrom neformalnošću znao je da ostvari dobre kontakte. „Širina pogleda, smisao za šalu, radost zbog sitnih životnih zadovoljstava, odnos prema ljudima koji je otvarao put prijateljstvu i druževnosti, briga i ljubaznost prema onima koji su ga okruživali i, najzad, izraziti nacionalni ponos.” Tako je Britanac Ficroj Maklejn, poznanik iz partizanskih godina, opisao osobine čoveka kojem je italijanski partizan i socijalista Sandro Pertini za vreme bolesti poslao ovaj telegram: „Vašem hrabrom narodu potrebno je vaše vođstvo, čitavom svetu vaše zalaganje za mir, a meni - vaše prijateljstvo.”

Titova mišljenja, njegove ocene i saveti imali su veliki značaj u svetu. Na konferencijama nesvrstanih, od Beograda do Havane, dolazili su mu mnogi rukovodioci nesvrstanih zemalja - mnoge od njih podržavao je još u vreme kada su bili vođe oslobodilačkih pokreta - ne samo zbog toga da bi mu preneli prijateljske pozdrave i iskazali poštovanje, već da bi čuli njegovu mišljenje o položaju i zadacima pokreta nesvrstanih u svetu. Nisu samo nesvrstani cenili njegovu mudrost i isukustvo. Do kraja živora dopisivao se sa nekim svetskim državicima, između ostalog i sa američkim predsednikom.

Svet je cenio reč čoveka koji je svojim ličnim radom i tekovinama stekao veliki ugled. Istok i Zapad su ga prvo zapazili kao vojskovođu i vođu revolucije. Taj nepoznati gerilac, taj vođa slabo naoružanih, iscrpljenih, odrpanih ali neuništivih partizanskih kolona, za koga se proneo glas da ga zovu „Tito”, taj partijski vođa koji se svojom samosvešću suprostavio Kominterni, koračao je prebrzo i za jedne i za druge, za Istok i Zapad, za Staljina i Čerčila. Jedni su prvo pokušali da ga omalovaže, zatim da mu pariraju, da bi ga zatim prisiljavali na dvosmislena partnerstva. Drugi su hteli da ograniče borbu koju je vodio, onako kako je to odgovalalo Moskvi i njenim ciljevima.

Ta partizanska vojska koja je neprestano jačala i pored strahovitog pritiska neprijateljskih ofanziva, ta partija koja nije želela da zastane na pola puta, ta narodna vlast koja je usred rata proglasila republiku - sve su to bili elementi koji su se sukobljavali sa računicama velikih sila

i velikih partija. Mada su jugoslovenski komunisti umirali sa Staljinovim imenom na ustama, Staljin je naslutio da se u planinama Balkana rađa duh nezavisnosti, prkosni ponos, koji jednog dana može da potkopa dogmu o jedinoj spasosnosti sovjetskog socijalizma.

„Tito je zaista bio odlučna ličnost koja nije bila ni pod čijim uticajem. Vrlo brzo mi je postalo jasno da se radi o pravom vođi”, rekao je Vilijem Drink, šef prve britanske misije pri Glavnom štabu narodnooslobodilačke vojske.

Kada je postalo jasno da se Tito i njegova vojska ne mogu slomiti, najzad mu je odati priznanje - priznanje i zadivljujuće poštovanje. „Maršal Tito je dobar prijatelj, odan drug, jasnih pogleda. Drag mi je”, rekao je britanski maršal Aleksander kao pravi vojni-džentlmen već 1949. godine. „Maršal Tito mi je oduvek bio drag. Ne interesuju me njegovi politički pogledi. Nisam političar. Prema njemu osećam neku vrstu instiktivne ljubavi. Pogledajte šta je sve uradio. Raduje me ponovni susret s njim. Objektivan je i osećajan.”

Priznavali su ga kao dobrog partnera, ali ne i kao političkog partnera. Nisu očekivali da će taj vojskovođa, gerilac i revolucionar pokazati i državničku mudrost koja je mogla da se nosi sa onima koji su hteli da ga pridoviju tako što će ga podrediti. Međutim, Tito se nije plašio. Znao je da ima podršku u narodu, a u sebi je osećao snagu i samopouzdanje koje čovek može steći samo kroz strašno i nemilosrdno iskustvo kao što je rat.

Tito nije bio samo vojskovođa, bio je rođeni državnik. Vrlo je rano shvatio kuda vode glasovi sirena iz Moskve. Nije se, ipak, radilo samo o tome da se to shvati; radilo se o nečemu vežnijem - o otporu. Tito je i za to imao snage kao malo ko drugi. Nije bio ponizan, jer još niko nije verovao u njega, navikao je na borbe sa jačim neprijateljem. Nije bio nametnuti vođa da bi zbog toga trebalo da puzi.

Ipak, odluka je bila strašna. Odupreti se Kremlju tri godine po završetku rata, napustiti lager u trenutku kada je ledeni vihor hladnog rata naterao mnoge druge da potraže sigurnost u blokovima, bilo je to nešto nečuveno. Nezavisnost naroda i partije bila je za Tita najveća svetinja i prva briga. Međutim, verovatno ni otpor ne bi bio moguć da Tito nije bio „otelotvorenje državnika, umetnika, vojnika i čoveka na koga saveznici moraju računati”, zabeležio je 1945. godine američki publicista Luis Hut. „To je vođa koga će mase slediti i kroz vrata pakla.”

Ta pobuna, taj rascep, taj strahoviti sukob bio je na svojstven način teži od rata jer su se dotadašnji prijatelji preko noći pretvorili u neprijatelje, u otrovne neprijatelje, koji su kampanjom laži, kleveta i ekonomskim pritiskom nastojali da satru Tita i Jugoslaviju.

Međutim, pratnje i provokacije nisu bile dovoljne. Staljin se nije usudio da napadne Jugoslaviju. Imao je posla sa garniturom koja nije dovedena iz Moskve posle rata, nego je izrasla u planinama s puškom u ruci. Staljin je umro a da nije prislio Tita na predaju.

Zbog ovog sukoba u svetu se ponovo čulo o Titu i to je dobro upamćeno. Američki komentatori su tik pre Titove smrti pisali o njemu kao o „jedinom komunističkom lideru koji se odupro Staljinu”. Na svetsko javno mnjenje i državnike sveta ništa, čak ni rat, nisu ostali takav utisak kao sukob sa Staljinom, sukob Davida i Golijata. Ljudi su srcem uvek na strani slabijeg.

Staljinova izgubljena bitka, kako ju je nazvao Vladimir Dedijer, bila je odraz Titove žustre,

strahovite privrženosti nezavisnosti koja je i ranije usađena u njemu i njegovom narodu. S druge strane, upravo rascep iz 1948. godine ubrzao je mnoge započete procese koji se još nisu toliko razvili da bi se mogli jasnije osetiti.

Tito je, pre svega, dokazao da je moguće ono što je dotada izgledalo nemoguće - da je moguće otrgnuti se od matice koja nije bila samo vojno-politički pakt već i ideološki front. To nisu videli samo komunisti istočnoevropskih zemalja na koje se tada spuštao sumrak. To je video čitav svet.

Odnosi u međunarodnom radničkom pokretu nisu više ostali isti. Hereza je uspela, nagrađena je nezavisnošću - kakva neodoljiva privlačnost, kakav izazov za sve one koji su bili potlačeni pod savezničkim ili kolonijalnim jarmom! Među njima su upravo tada započeli slični procesi. Imperije su se raspadale, mada su još uvek imale izuzetnu snagu. Ironija je da su se ravnopravni odnosi brže razvijali među novooslobođenim zemljama nego u međunarodnom radničkom pokretu. Predstavnici evropskih komunističkih partija potpisali su juna 1976. godine u Berlinu dokument kojim su se, posle dvogodišnjih dogovaranja, obavezali da neće jedni drugima narušavali nezavisnost. Avgusta meseca iste godine u Kolombu su se rukovodioci nesvrstanih zemalja dogovarali o programu koji je uveliko prelazio granice solidarnosti, kakve bi, u stvari, bile realne u odnosima između komunistički partija.

Takođe je ironija da su među komunistima jugoslovenski primer sledile upravo one partije koje su 1948. godine bile najzagriženiji protivnici Tita i Jugoslavije, ali su kasnije samouvereno krenue putem evrokomunizma. „poznajemo predsednika Tita. Znamo da je njegov život bio težak, da je to bio život herosjkgog borca”, rekao je jednom rukovodilac italijanske komunističke partije Luidi Longo. „Njegovo je zasluga što je u teškom trenutku međunarodnog radničkog pokreta našao put koji je ojačao naše jedinstvo i omogućio nam napredak u traženju novih rešenja u razvitku komunističkog pokreta i socijalističke izgradnje.”

U ono vreme nije bilo shvatljivo da komunističke partije mogu da imaju pravo da potraže ili izaberu samostalan put socijalističkog razvitka. To što je onda uradila jugoslovenska partija bilo je slično reformacijama u crkvi.

Bile su to godine velikog razvitka i opasnosti. „Za jugoslovenski narod bio je dar sudbine što su u godinama najveće opasnosti imali takvog vođu”, rekao je jednom Vili Brant. Predsednik kineske partije Hua Guofeng rekao je povodom Titove smrti da su „kineski ljudi duboko cenili Tita zbog njegovog života punog nepokolebljivih revolucionarnih bitaka. Tito je bio stvarni marksist i revolucionar koji je u konkretnoj praksi Jugoslavije ostvario marksističke teorije. Svojim delom Tito je ostvario veliko poglavlje u istoriji Jugoslavije.” Rumunsku predsednik Nikolae Čaušesku, s kojim se Tito često susretao, kaže da je „Tito dao značajan doprinos razvoju socijalizma u svetskim okvirima, ostvarivanju novih odnosa u komunističkom i radničkom pokretu, odnosima koji se zasnivaju na ravnopravnosti i poštovanju svake partije. . .”

Tako je nastao „titoizam”, težnja ka nezavisnosti partija, težnja ka različitim putevima u socijalizam; veremenom je postalo jasno da ne postoje razlike samo u putevima, nego i u konačnim ciljevima. „Realni socijalizam” ni izdaleka nije uzor svim partijama.

U svetu se ukorenilo ubeđenje da je samoupravljanje dete Inforbira. Takve tvrdnje obično prati objašnjenje da je Jugoslavija do tada doslednije nego ijedna druga istočnoevropska

socijalistička država sledila sovjetski primer i da je posle raskida sa Kremljom morala naći nova rešenja po kojima bi se razlikovala od drugih socijalističkih država.

Teško je izbrisati klišeje, naročito ako na prvi pogled izgledaju logični. Često je teško uveriti strane sagovornike da je bilo, u stvari, obratno - da su upravo privrženost nezavisnosti i zalaganje za demokratizaciju doveli do raskida sa Staljinom jer je pritisak postojao neizdržljiv. Naravno, bila je potrebna velika hrabrost i smelost da bi se moglo reći šta su onda svi osećali: „NE!“ Tu hrabrost je pokazao Tito i bez njega ne bi došlo do otvorenog otpora. Međutim bilo je potrebno i jedinstvo čitavog rukovodstva, čelična odlučnost čitavog naroda.

Sasvim je razumljivo da su se, posle raskida sa Informbiroom, ideja i praksa samoupravljanja i dalje razvijale. U atmosferi slobode bilo je moguće, bez obzira na snažne pritiske spolja, ostvarivati nove ideje o upravljanju, planiranju, deobi, odlučivanju o upravljanju društvom i državom. Još u vreme kada se Jugoslavija krajnjim naporima borila protiv ekonomske blokade i za svoju nezavisnost, nastajala je nova demokratska praksa.

Titovo ime ponovo se pojavilo u svetu. Ovog puta su se divili Titu - stvaraocu, graditelju novog, humanog društva. „Tito je borac za socijalizam u Jugoslaviji, ali njegovo delo ima mnogo širi i veći značaj; nemoguće je da ostavi trag samo u vlastitoj zemlji“, rekao je pre nekoliko godina zapadnoamerički pisac Ginter Gras. „Želeo bih da pronicljivost Titovog duha još dugo bude prisutna na našem kontinentu. To je čovek, komunista i socijalista koji je prvi uputio kritiku centralističkom pogledu na razvitak socijalističkog društva. Po meni, predsednik Tito je veliki borac upravo za takvo decentralizovano, humano socijalističko društvo i uveren sam da će taj veliki i teški put u Jugoslaviji biti krunisan uspehom.“

U čitavom svetu je poznata da je karakteristika jugoslovenskog socijalizma. Ipak treba reći da ima mnogo mesta gde je samoupravljanje poznato samo po imenu koje se vezuje za ime Tita. Tito je više poznat kao borac za slobodu i nezavisnost svoje domovine i kao neumoran borac za mir i ravnopravnost naroda. Međutim, u međunarodnom radničkom pokretu, a naročito u evropskim komunističkim i socijalističkim partijama i naprednim sindikatima, ideja samoupravljanja urezala je duboke brazde novih traganja. Mnogi su proteklih trideset godina proučavali teoriju i praksu samoupravljanja da bi bolje shvatili i proširili osnovu za novine u sopstvenom društvenom prostoru.

Mnogima je naš sistem teško razumljiv, izgleda im komplikovan. Ipak, osnovna ideja je jasna; jasno je takođe da ova zemlja već trideset godina deluje na osnovu ovog sistema, mada svakodnevno kritički utvrđujemo da još nije dovoljno izražen.

Mnogi smatraju da bi jugoslovenski eksperiment mogao da bude vezni član između Istoka i Zapada, između građanskog parlamentarnog pluralizma i birokratskog jednopartijskog sistema na Istoku. Ali ne u smislu kopiranja, već u smislu traganja za vlastitim rešenjima na osnovu temeljne ideje samoupravljanja.

Karakteristično je da na Zapadu mnoge levo orijentisane grupe u okviru stranaka ili sindikata teže na osnovama samoupravljanja rešenja za savremeno razvijeno kapitalističko društvo, dok s druge strane poljski primer u poslednje vreme pokazuje da se nešto slično dešava i na Istoku.

Tito je mnogo pre drugih znao da označi osnovni pravac razvitka ljudskih društva u narednom periodu i nije se plašio da svoje zaključke ostvari u praksi.

„Životna opredeljenost i privrženost predsednika Tita načelima nezavisnosti, ravnopravnosti država, nesvrstanosti, samoodlučivanja svih naroda i ravnopravnih odnos u svetu, ostaće zabeležena u analima istorije kao najveći spomenik ljudskim dostignućima ovog doba.” Te reči kenijeskog predsednika Danijela Arapa Moija samo su jedan od mnogobrojnih izraza poštovanja državnika nesvrstanih zemalja povodom Titove smrti.

Urođena težnja ka nezavisnosti, osećaj za ravnopravnost među ljudima i narodima i duboko uverenje o potrebi demokratizacije, koji su se unutar granica Jugoslavije izrazili u stvaranju i izgrađivanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, činili su na međunarodnom planu podlogu politike nesvrstavanja. Tito, koji se uvek upravljao po načelu da spoljna politika Jugoslavije i njena uloga u međunarodnim odnosima jeste i mora da bude logičan nastavak i proširenje unutrašnje politike, vrlo je rano shvatio dve stvari: prvo, u zemljama koje su još uvek pod kolonijalnom vlašću ili se od nje oslobađaju, težnja za nacionalnom nezavisnošću, suverennošću i integritetom je osnovna pokretačka snaga društvenih procesa u tim zemljama i to će imati presudan uticaj kako na njihov unutrašnji razvitak, tako i na njihovu međunarodnu politiku; drugo, te zemlje mog samo zajedničkim snagama da očuvaju stvarnu nezavisnost i dokažu valjanost politike za koju su se zauzimali. Bilo je jasno da će te zemlje i posle proglašenja nezavisnosti biti izložene snažnim pritiscima spolja - pritiscima nekadašnjih metropola koja će pokušati da utiču na unutrašnji razvitak kako bi zaustavile napredne procese i očuvale privilegovane ekonomske i političke pozicije u bivšim kolonijama, i pritiscima velikih sila, odnosno blokova, koji su tada, u periodu hladnog rata, nastojali da podele „ostali svet” na interesne sfere.

„Shvatila sam veličinu njegove jasne vizije, njegovog dubokog razumevanja snaga u svetu”, rekla je o predsedniku Titu indijski premijer Indira Gandhi. Njen otac Džavaharlal Nehru bio je, pored Nasera i možda Sukarina i Nkrumaha, najveći Titov istomišljenik i saborac u godinama kada se rađao pokret nesvrstavanja. Ti ljudi, međutim, nisu težili stvaranju trećeg bloka, što su im mnogi prebacivali. Nasuprot tome, pokret nesvrstavanja rađao se od samog početka na principima koegzistencije, na principima suverenosti, nezavisnosti, ravnopravnosti, teritorijalnog integriteta i nameštanja u unutrašnje stvari drugih, rađao se kao pokret država različitih civilizacijskih, rasnih, istorijskih, kulturnih, ekonomskih i političkih karakteristika sa zajedničkom željom da postane savest sveta, da neprestano upozorava ljude i narode da upravo nepoštovanje tih principa, blokovska podeljenost, trka u naoružanju, težnja za dominacijom, vlašću i eksploatacijom rađaju eksplozivne suprotnosti koje, u epohi atomskog naoružanja, mogu da unište svet.

Prošlo je osamnaest godina od Prve konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu kada je Josip Broz Tito na Šestoj konferenciji nesvrstanih u Havani mirno, dostojanstveno, a pre svega nepokolebljivo branio izvorne principe nesvrstavanja. Sa istom doslednošću branio ih je čitavog života. Doajen svetskih državnika je kroz epopeju sopstvenog života spoznao da nesvrstane zemlje jedino jedinstvenošću, na osnovu principa oko kojih se ovaj pokret okupio, mogu i dalje očuvati svoju ulogu u svetu. Znao je da su nesvrstani dali značajan doprinos dekolonizaciji koja već skoro predstavlja završno poglavlje svetske istorije; znao je da bez njihove aktivnosti neće doći do promena u svetskim neokolonijalnim ekonomskim odnosima; znao je da će se narednih decenija voditi teška borba protiv trke u naoružanju. Znao je, takođe, da to neće biti moguće ako nesvrstani budu razdeljeni, ako dozvole da blokovsko mešanje i međusobni sporovi oslabe njihov pokret.

Velika većina nesvrstanih bila je zahvalna Titu za njegove jasne reči u Havani. Bile su to reči

koje su izražavale lucidnost istorijskog vođe koji je uvek znao da postavi zajedničke interese na prvo mesto.

Kada je hrast klonuo u borbi sa olujom, nesvrstani su sa poštovanjem pognuli glave klanjajući se uspomeni na jednog od tvoraca ideje koju su uzeli kao svoj putokaz. Mnogi od tih ljudi u džunglama Dalekog istoka, u afričkim savanama i planinama Latinske Amerike nisu znali mnogo o Jugoslaviji. Međutim, znali su za Titovo ime i znali su da je to ime borca za nezavisnost i ravnopravnost među narodima.

„Internešenel Herald Tribjun” je nekolio meseci pre Titove smrti doneo ove reči: „Tito je postigao da Jugoslavija bude nezavisna u odnosu na oba bloka, odbio je ultimatum Kembra i ulaganje Vašingtona i stvorio snažan pokret nesvrstanih zemalja. . . Jugoslavija je nesvrstana, ali ne i neutralna zemlja; to je komunistička zemlja, ali ne i sovjetski satelit. . . Jugoslavija je čvrsta država.”

Bila je to u najvećoj meri Titova zasluga; snaga njegove ličnosti i njegovih ideja zračila jeđirom sveta. Upravo zato je povodom njegove smrti meksički predsednik Lopes Portiljo izjavio: „Maršal Tito ne pripada samo vašim narodima. On je moralna svojina čitavog čovečanstva.”

Bio je to gorostas iz Kumrovca.

ČETVRTAK, 8. V 1980.

DAN RASTANKA

Dan se rađao nad Beogradom. Siva svetlost je osvetljavala pustoš koja vlada među svim kućama na svetu kada vreme dođe na onu ničiju zemlju u kojoj nije ni dan ni noć. Odlazila je noć koja je pripadala 7. majum rađao se dan 8. maja.

Usred tog vremenskog intermeca i pustoši grada stajala je nepregledna masa ljudi. Njena dva živa meadra pružala su se duž Bulevara revolucije i duž Ulice Moše Pijade; dva beskrajna kraka spajala su se pred zgradom Savezne skupštine. Većina tih ljudi je stajala i čekala čitavu noć. Kao što je pre njih stajalo i čekalo oko pola miliona ljudi, od ponedeljka, 5. maja - danju i noću. U beskrajnim kolonama koje su se stalno obnavljale kretali su se sivim trgom, zatim stepenicama i najzad kroz skupštinski hol, pored posmrtnog odra gde je ležao čovek koji je nekada bio tako ponosito uspravan. Međutim, ti ljudi, koje je zora 8. maja zatekla na dodirnoj tački dve beogradske ulice, uzalud su čekali. Mimohod odavanja poslednje pošte bio je završen tog jutra. U dve kolone koje se iznenada više nisu pomerale ostale su desetine hiljada ljudi. Bilo je jutro 8. maja, dan sahrane.

Istog jutra počele su da se pune beogradske ulice. Punile su se u pravcu puta dugoog četiri kilometra, koji u obliku asfaltne trke teče od zgrade Savezne skupštine do Dedinja. Bilo je između šest i sedam sati ujutro. U njegovoj svetlosti rađala su se dva živa niza ljudi koji su oivičili Trg Marksa i Engelsa, Ulicu kneza Miloša i Bulevar oktobarske revolucije. Bile su tu stotina hiljada ljudi koji su čekali na rastanak.

Tog jutra su se u hotelu „Interkontinental” budili ljudi koji inače žive na svim meridijanama i uporednicima sveta. U jednoj zgradi jutro je zateklo one koji predstavljaju politički vrh sveta.

Umesto papira se govorima, u njihovim koferima nalazila su se tamna odela.

Van Beograda, u svim jugoslovenskim gradovima, selima i zaseocima, ljudi su se budili sa teskobnim saznanjem: „Došao je onaj dan. Danas je još tu, mrtav ali tu. Kada ovaj dan prođe i on će konačno otići od nas.” U njihovim mestima ulice su bile praznije nego obično. Bio je to dan kada će dvadeset i dva miliona Jugoslovena bar u mislima, ako ne posredstvom televizijskog prenosa, pratiti sahranu.

Kada je jutro prešlo u popodnevene časove, uz mrtvog čoveka usred skupštinskog hola stajale su još samo poslednje počasne straže. Iza osam pionira i pionirki uz kovčeg se postrojilo i osan Kumrovčana,; jedan od njih je imao isto ime i prezime kao čovek u hrastovom kovčegu.

Posle osmorice najviših predstavnika jugoslovenskih oružanih snaga, postrojili su se saborci među kojima i jedna žena - Pepca Kardelj.

Zatim je na počasnu stražu stalo osam predstavnika Saveznog izvršnog veća, a zatim ponovo osam saboraca - od Koče Popovića do Veljka Zekovića. Posle njih predstavnici Skupštine i ponovo saborci.

Bilo je nešto posle jedanaest časova kada je skupštinski prag prešlo još osmoro ljudi. Bili su to mladići i devojke iz svih jugoslovenskih republika i pokrajina. U njihovim rukama nije bilo venaca. Kada su stali pred posmrtni odar, nisu zastali u tišini. Bilo je teško poverovati, ali to su bili nosioci Titove štafete. Bilo je teško poverovati jer su bili odeveni u tamna odela, a mladići su imali crne kravate. Nosioci štafete su u nepreglednom nizu majskih meseci dolazili pred svog predsednika odvedeni u živahne boje kakvo je i samo proleće. Bilo je teško poverovati jer su se mladićima i devojčkama stegla grla i jedva su zadržavali suze. Uvek do sada nosioci štafete su posle napornog trčanja ubrzano disali. Bilo je teško poverovati da su to zaista nosioci štafete jer je njihova poruka, koja je proputovala čitavu Jugoslaviju, uvek glasila: „Tebi, prvom među nama, čestitamo. . .” Ovog puta poruka je glasila: „Dragi naš najvoljeniji druže, nisi više među nama, ali si u svima nama. . .”

Ovog 8. maja, nešto više od dve nedelje do osamdeset i osmog 25. maja, nije pružena ruka da prihvati štafetnu palicu sa čestitkama. Ruka mladića iz Bosne i Hercegovine pružena je u prazno i sa olovnom težnjom u srcu on je položio tužno vreme pored kovčega.

Kada su kazaljke na časovnicima počele da se bliže podnevu, počele su da se prazne ulice u svim jugoslovenskim gradovima, selima i zaseocima. Samo duž onih nekoliko kilometara između Savezne skupštine i Dedinja nije bilo nijednog mesta. I skoro nijednog glasa.

Tog 8. maj 1980. godine u čitavom svetu je vladala veća tišina nego obično. Naravno, život nigde nije zastao, ali je izgledalo kao da se pritajilo. U sedamdesetak zemalja čitavog sveta taj četvrtak proglašen je danom žalosti. U više od pola sveta otkazane su sve zabave, sportske, kulturne i ko zna kakve još priredbe. U više od pola sveta - možda su bile i tri četvrtine - ljudi su zanemeli u onoj teskobi koji u svet živih donosi hladan vihor smrti. Većina sveta bila je tog majskog dana u mislima u Beogradu i srcem uz dvadeset i dva miliona ljudi koji zemlju oko grada nazivaju svojom domovinom.

Veliki deo čovečanstva nije bio sa nama samo u mislima i srcem, nego je bio i neposredni svedok. Četrdeset država se svojim televizijskim programima neposredno uključilo u prenos pogrebnih svečanosti. Poslednju put jugoslovenskog predsednika pratili su ljudi od Japana do

Kine, gde je dan već utonuo u noć, preko čitave Evrope, gde je sunce bilo u zenitu, pa sve do Nikaragve i Perua, gde se dan tek rađao. Tako reći, u svakoj zemlji, stanici, sistemu, štampariji tog dana je stalno ponavljano ime Josip Broz Tito, a desetine slagača je slagalo trinaest grafičkih znakova koji su predstavljali njegovo ime. Nije bilo zemlje na planeti Zemlji gde ljudi nisu znali da u Jugoslaviji, na juzgu evropskog kontinenta, dvadeset i dva miliona ljudi preživljava svoj najtužniji dan sa bolom koji pogađa čitav svet i čovečanstvo.

Na prste ruku se mogu se izbrojati zemlje gde su, uz reći koje su nastojale da izraze bol, pogođenost, gubitak, značaj i dimenzije te smrti i rastanka, nije izražavalo i priznaje, poštovanje, divljenje možda čak i pomalo zavisti. Tog četvrtka te prve tri stvari nisu bile iznenađujuće. Četiri dana, od nedelje 4. maja mi, Jugosloveni, izazivali smo divljenje svojom dostojanstvenošću, svojim iznenađujućim mirom i uzdržanim čutanjem. Ako je u tom divljenju bilo i pomalo zavisti ili iznenađenja, uzrok treba tražiti u saznanju da je Beograd tog 8. maja bio sedište sveta. U njega su bile uprte oči tako reći čitavog sveta. Skoro celo čovečanstvo, podeljeno na stotinak zemalja, došlo je posredstvom najviših državnih ličnosti da se pokloni preminulom državniku.

„Nikada još”, glasilo je to iznenadno saznanje, „nikada još u istoriji čovečanstva nije se okupilo toliko poznatih imena. Ako se za neku priliku može reći da je susret na vrhu državnika celog sveta, onda je to ova - iako se ne radi o konferenciji već o sahrani.”

Štaviše, okupili su se spontano, kao da čine nešto što je samo po sebi razumljivo. Kao da im je, bez obzira na etničku pripadnost, bila poznata prastara slovenska norma ponašanja po kojoj je zabranjeno pozivati na sahranu, mada se svi moraju okupiti na njoj. Stoga su i došli na ovu izuzetnu, jedinstvenu sahranu istoriji čovečanstva.

Nešto pre popodneva svetski vrh počeo je da se okuplja na platou ispred skupštine. Bilo je tu oko sedam stotina ljudi.

Stigli su iz 126 zemalja sa svih kontinenata sveta.

Bili su podeljeni na 208 delegacija.

Prevodili su ih predsednici i potpredsednici, premijeri i njihovi zamenici, kraljevi i prinčevi, vođe vladajućih i opozicionih stranaka.

Došli su iz zemalja koje su bile poznate još u starom veku i iz onih koje su se tek stvorene.

Njihov sposak počinjao je sa slovima A za Austriju a završavao se slovom Z za Zimbabve.

Neki od njih bili su veoma mladi, mada uz njihovo ime ide i broj koji zaslužuje svako poštovanje - kao što je to slučaj sa švedskim kraljem Karlom Gustavom XIV. Drugi su bili u godinama dostojnim poštovanja, ali jednostavnog imena - kao švedski sused, predsednik finske republike Urho Kekonen.

Neki su predstavljali duhovni i realni svet dubokih korena - kao vatikanski sekretar arhaičnog imena Akile Silvestrini. Drugi su predstavljali tek izvojevanu nezavisnost - kao predsednik Zimbabvea Robert Mugabe.

Među njima su bile skoro sve žene kojima je pošlo za rukom da se domognu vrhova državne

hijerarhije - od Indire Gandhi do Simon Vejl, od Sirimavo Bendaranaike do Margaret Tačer.

U nizu delegacija stajali su zajedno ljudi koji pripadaju različitim strankama i koji iza sebe imaju godine teških međusobnih sukoba. U nekim delegacijama bilo je ljudi koji su veći deo svog života proveli u ilegalnosti.

Tog 8. maja celo to mnoštvo visokih ličnosti slavni imena okupilo se na platou ispred neke skupštine neke male zemlje, usred nekog grada na Balkanskom poluostrvu, gde se stiču i različiti putevi predstavnika nekih malih republika i pokrajina čija imena većina ljudi u svetu teško izgovara, ispred stepeništa zgrade u kojoj se rešavaju pitanja zemlje koja pre šezdeset godina nije ni postojala. Na malom popločanom delu zemlje koja je kroz istoriju uglavnom predstavljala sinonim zabačenosti i perifernosti, stajala su, duboko pognutih glava i misli punih poštovanja, ljudi koji predstavljaju državnički vrh sveta.

Bilo je to zadivljujuće i potresno. Ne samo za većinu sveta koja je tog dana upirala poglede na naš glavni grad. Bilo je to zadivljujuće i potresno za sve nas. Kao da smo tek ovog popodneva, gledajući na taj veličanstveni zbor državnika, u potpunosti postali svesni ko zapravo odlazi kakve su svetske dimenzije čoveka pred kojim je još samo jedan, neumoljivo poslednji put.

Pred sam početak to puta uz posmrtni odar stali su ljudi koji će kao kolektivno rukovodstvo nastaviti put preminlog vođe. Pretposlednja počasna straža, Predsedništvo CK SKJ: Dušan Dragosavac, Dobroslav Ćulafić Stane Dolanc, Aleksandar Grličkov, Branko Mikulić, Miloš Minić, Lazar Mojsov, Hamdija Pozderac. Zatim poslednja počasna straža, Predsedništvo SFRJ: Lazar Koliševski, Cvijetin Mijatović, Sergej Krajger, Peter Stambolić, Vladimir Bakarić, Vidoje Žarković, Stevan Doronjski, Fadilj Hodža.

Bilo je podne, sunce je stiglo do svog majskog zenita. Počela je sahrana.

Bilo je podne i u svim jugoslovenskim gradovima i selima oglasile su se sirene i zazvonila zvona.

Bilo je podne i Beogradom su odjeknule salve iz četrdeset i osam topova. Kada se njihov odjek izgubio začuli su se zvuci himne. Beskrajna masa ljudi, okupljena na platou usred Beograda, zastala je kao skamenjena. Dah je zastao čitavoj Jugoslaviji.

Kada su utihnuli i poslednji zvuci himne, začule su se oproštajne reči Stevana Doronjskog: „Neće više biti onog glasa koji je tako često govorio u naše ime. Koji je u teškim trenucima podizao našu borbenost i moral, snažio naša uverenja. . Tito nam je ostavio odgovor na pitanja - ko smo i šta smo. . .” a iza toga ponovo pesma koja se tih dana pevala više nego sve druge zajedno: „Druže Tito mi ti se kunemo. . .” Ljudi su mu je pevali nekoliko decenija, gde god se pojavio ili došao. Tog majskog popodneva pevali su je čoveku koji je ležao u hrastovom kovčegu na lafetu. Spreman za svoj poslednji put.

Počeo je poslednji put. Prvo su krenule zastave - jugoslovenska, partijska, bosanskohercegovačka, crnogorska, hrvatska, makedonska, srpska i slovenačka. Zatim vojne zastave: 365 zastava proleterskih i drugih partizanskih jedinica. Iza zastava stotinu narodnih heroja, muškaraca i žena, koji su svojim herojstvom tokom narodnooslobodilačkog rata stekli najveće jugoslovensko priznanje.

Iza boraca od pre trideset i pet godina idu njihovi potomci i naslednici - odred oružanih snaga SFRJ sa predstavnicima kopnene vojske, vazduhoplovstva, protivavionske odbrane, mornarice, milicije i teritorijalne odbrane. Zatim more ruža ispletelih u vence. Sledi ešalon ljudi u uniformama koji su navikli da umesto oružja nose muzičke instrumente. Skoro puna dva sata turobni zvuci njihovih koračnica ispunjavali su jezivu tišinu koja je vladala na zanemelim i u nepomičnost okovanim trotoarima beogradskih ulica.

Iza združenog orkestra, čiji posmrtni marševi odjekuju u tišini širom Jugoslavije, svetlucaju zlatna odlikovanja na crvenom smotu. Ima ih šezdeset. Tri ordena narodnog herojam. Orden jugoslovenske velike zvezde, Orden slobode, Orden junaka socijalističkog rada, Orden narodnog oslobođenja, Orden ratne zastave, Orden jugoslovenske zastave sa lentom, Orden partizanske zvezde sa zlatnim vencem, Orden republike sa zlatnim vencem, Orden zasluga za narod sa zlatnim vencem, Orden za hrabrost. . .

Iza ovih slede ona koja je stekao svoji herojstvom, radom, vojnom i državničkom aktivnošću, zaslugama i hrabrošću. Tokom nepunih osamdeset i osam godina života. . . ne, tokom manje od polovine od tih osamdeset i osam godina. U prvoj polovini tog dugog života nije bilo nikakvih odlikovanja. Postalo je samo siromaštvo gde i parče hleba ili ljubazna reč predstavljaju priznanje i nagradu. Postojao je samo dugotrajan i mukotrpan rad sa crnim, neplemenitim metalima od kojih dlanovi postaju grubi i puni crnih tragova. Posojalo je dugotrajno putovanje svetom u potrazi za radom i saznanjima, u traganju za svetlošću od koje nije bilo ni traga u mračnom, zabitok hrvatskom Zagorju. Postojala je anonimnost i neprestano menjanje imena. Postojali su progoni i sudske presude.

Pored kovčega položenog na lafet počasna pratnja. Deset oficira i deset rudara i metalaca ogrubelih dlanova naviknutih na neplemenite metale i teške alatke. Po licima se vidi da im nijedan zadatak nije bio tako težak kao ovaj.

Iza njih korača ađutant, sam. . . a iza njega ljudi kojima je verovatno još teže. Za njih čovek koga prate na poslednji put nije predstavljao samo simbol. Za njih nije bio samo vođa, državnik, predsednik, komandant, maršal, vizionar, diplomata, ličnost od svetskog značaja. Bio je on za njih sve to i još, u doslovnom smislu reči, muž, otac, deda, svekar, stric. . . Živeli su s njim, uz njega i za njega. Ispunjavali su mu jednopstavnu ljudsku svakidašnjicu. Utoliko će viti veća oraznina koja ostaje za njim - govore lica supruge Jovanke Broz, sinova Žarka i Miše Broza, lica snaha, unuka, nećaka. . .

Porodicu slede saradnici: članovi Predsedništva SFRJ, članovi Predsedništva Centralnog komiteta SKJ, predsednici Skupštine i Saveznog izvršnog veća, predsednici različitih organizacija. U toj velikoj grupi nalaze se predstavnici Kumrovca i sveštenici, akademci i sudije Ustavnog suda kao i lekari koji su u ljubljanskom Kliničkom centru četiri meseca nstojali da učine sve što je moguće da ne dođe do ove žalosne pogrebne svečanosti. . . Ali došlo je. . . Još malo i počee završni čin.

Dok u pauzama marševa gluvo odjekuju koraci pogrebne povorke, dok se tu i tamo začuje potresno jecanje, cela Jugoslavija u potpunosti je izmenila svoj lik. Nigde žive duše. Ne čuje se ni glas. Putevi, ulice i trgovi su prazni. Prazne su reke i seoski putevi. Dvadeset i dva miliona Jugoslavija je u mislima, srcem i pogledom na toj sahrani.

Neki je prate sa kaučeva i iz fotelja. Drugi jednostavno sede na podu. Zastali su i oni reki prolaznici koji su se zatekli na pustoj ulici, zastao je i rad u velikim fabričkim halama. Neki

netremice gledaju i u mislima stvaraju slike koje drugi pokušavaju da im dočaraju radio-prenosom. Drugi sede tek onako, bez tih kutija za sliku i zvuk, i zure u prazno.

Uglađeni kamen dubrovačkih trgova i uličica prazno svetluca na sunčanom danu kao da je kuga opustošila njegove srednjovekovne zidane ljuštore.

Na slovenačkom zelenim klancima sve je pusto kao da su vatre najavile dolazak turske vojske.

Bulevari Skoplja su opusteli kao da očekuju katastrofu.

Nigde nikog. Nigde nikakvog glasa. Svuda samo ubistvena, olovna tišina. Tu i tamo, kroz poneki otvoren prozor, dopiru zvuci posmrtnog marša. Svuda isti, svuda samo jedini.

Oni koji su tu pustoš i tišinu posmatrali po službenoj dužnosti kasnije su pričali da još nisu doživeli nešto slično i da se nadaju da više nikad neće. Ljudi nisu stvoreni za tako duboku tišinu. Nisu rođeni za takvu potpunu usamljenost usred pustoši. Naši gradovi nisu izgrađeni da bi odavali sliku sveta nalik na izumrlu lozu, bilo je teskobno, bilo je užasno kao nikada do sada, pričali su kasnije.

Bilo je, istini za volju, i zanimljivo kao nikada do sada - tako su kasnije pričali po oni koji po službenoj dužnosti nisu posmatrali opustelu jugoslovensku zemlju već onaj njen deo u Beogradu koji se zove Užička ulica. Na tom deliću sveta koji je od 8. maja bio dom predsednika Josipa Broza tita i koji je od od 8. maj njegovo poslednje prebivalište, usred onog majskog dana okupili su se počasni gosti pogrebne svečanosti. U danima od 4. do 8. maja podignut esu ovde tri tribine - jedna za strane goste, jedna za domaće i jedna za šaroliko društvo novinara. Ova poslednja bila je ispunjena mnogo ranije nego prve dve. Nalazila se nasuprot njih. I posmatrala je ono što još nije viđeno.

Prva tribina počela je da se puni mnogo pre početka pogrebne svečanosti na Dedinju. Bila je namenjena najvišim predstavnicima svetskih političkih vrhova, naviklim na najviše počasti i izraze poštovanja. Naviklim na vlast i privilegije, a istovremeno naviklim na strog protokol koji im često oduzima slobodu koja običnim smrtnicima izgleda razumljiva sama po sebi. Ovog puta nije bilo protokola ni privilegija.

Lagano, peške, dolazili su peščanom stazom. Žmirkali su na toplom majskom suncu i jednostavno se raspređivali po tribini prekrivenoj ćilimom, ali ipak sasvim jednostavnoj tribini. Bili su svih rasa i najrazličitijih političkih uverenja. Među njima su bila 33 predsednika i 21 premijer. Zatim četiri kralja i pet prinčeva. Iznenada, svi su oni bili jednostavno samo ljudi koji su se usred toplog prolećnog dana našli na stepenicama obične tribine. Bilo je samo nekoliko stolica i one su odmah zauzele. Malo se stajalo, malo se premeštalo s noge na nogu. Zatim su oni najsmelijji jednostavno seli na pod. Papski nuncije, nekoliko kraljeva i nekoliko predsednica oklevali su za trenutak. Međutim, ako na podu sedi švedski kralj, zašto ne bi i norveški? Ako sedi kineski predsednik, zašto ne bi načelnik brazilskog generalštaba?

Sedeli su dakle na stepenicama, brisali oznojena čela i hladili se mašući rukama. Naravno, razgovarali su sa ljudima do sebe koji su bili raspoređeni onako kako to može samo slučaj da udesi.

Izgledalo je kao da su nastale sve prepreke koje obično sputavaju međudržavne susrete, kao da je nestalo sve ono što je političko u politici. Kao da je na onoj zelenoj tribini usred zelenog Dedinja iznenada procvetala najživopisnija slika nesvrstavanja. Ravnopravnosti. Humanosti.

Čovek koji je svoj život posvetio tim idejama polako se približavao kraju svog poslednjeg puta. Još trenutak, i vojni džip sa lafetom se zaustavio. Dva oficira koji su nekoliko decenija vozili predsednika Tita, a tog žalosnog ponedeljka i četvrtka njegovo telo, takođe su stigli do kraja poslednjeg zajedničkog puta. Izašli su iz kola. Stali u stavu mirno i pozdravili. Zatim se u obojici nešto slomio. Obrazi su im zadrhtali a na oči navalile suze. Sada je to stvarno i neopozivo kraj puta. Tu, usred zelenila i ruža obasjanih prolećnim suncem, tu, gde je nekad bio dom, sada je večna kuća.

Negde na tribinama za strane goste zadrhtala su i lica Viliijema Dikina i Ficroja Maklejna. Obojica su se susrela s njim pre skoro četiri decenije negde u središtu Balkana u vreme kada ni onoj nekolicini ljudi koji su čuli za ime Tito nije bio baš sasvim jasno da li se radi o stvarnom čoveku ili izmišljenoj ličnosti.

Negde na novinskoj tribini zadrhtalo je lice Džina Filipisa, fotoreportera „Lajfa” i „Tajma”, jednog od prvih stranaca koji je svojim fotografijama iz narodnooslobodilačkog rata dokazao svetskoj javnosti da Tito nije izmišljena već stvarna ličnost. Stigao je i sada, na kraju puta, da snimi rastanak.

Negde u Titovom Užicu udovica u godinama setila se susreta u nekadašnjem Užicu pre četiri decenije, kada još nije bilo Titovo. Drhtavom rukom upalila je sveću, prekrstila se i kroz suze progovorila: „Doneo si nam dobro i kuće i sve. . . Želim ti srećan put na drugi svet. . . I pozdravi mog muža. . .”

Na tribini narodnih heroja zadrhtala su mnoga lica koja su još pre pola veka znala da ljudima treba dati dobrotu i kuće i sve. . . ali da se ne treba oslanjati na božju pomoć, već se ljudskim rukama pobrinuti za drugi i drukčiji svet.

Negde je između oca i majke plakala sitna plavokosa devojčica koja nije znala ni za kakav drugi i drukčiji svet, ali je bila svesna da će za koji trenutak sahraniti njenog dedu.

„Rečima se ne može izraziti bol što odlaziš od nas, ali ni ponos što smo te imali”, rekao je Lazar Koliševski, poslednji koji se u ime svih Jugoslovena oprostio od preminulog predsednika SFRJ i Saveza komiista Jugoslavije. Njegove reči bile su upućene državniku, predsedniku, maršalu Titu. Kada je završio govor, bile su upućene samo Josipu Brozu:

„Počivaj u miru”

Kada su zamrli zvuci Internacionale i himne, položili su Josipa Broza Tita na poslednji počinak. U rano popodne, u tri sata i petnaest minuta, zagrmele su topovske salve i zaurale sirene. Po celoj Jugoslaviji, u svim njenim gradovima, selima i zaseocima u svečanom stavu odevanja pošte svoje ljudi, neki sa rukom na srcu, i slušaju zavijanje sirena i zvuk zvona. Nad mrtvim predsednikom zatvorila se teška ploča od belog mermera. Sa nje sada svetle zlatna slova jednostavnog natpisa JOSIP BROZ TITO 1892 - 1980.

Ispod nje počiva jedna ljudska sudbina koja je započela krajem prošlog veka u nekom zabačenom kraju zaboravljenom od boga i ljudi i koja se završila najviše što je moguće.

Između sveta u kojem se rodio i sveta koji je snagom svoje volje, mišljenja i dela uređivao i napustio nalazi se skoro nezamisliv svet razlika. To smrt i ona mermerna ploča ne mogu izmeniti.